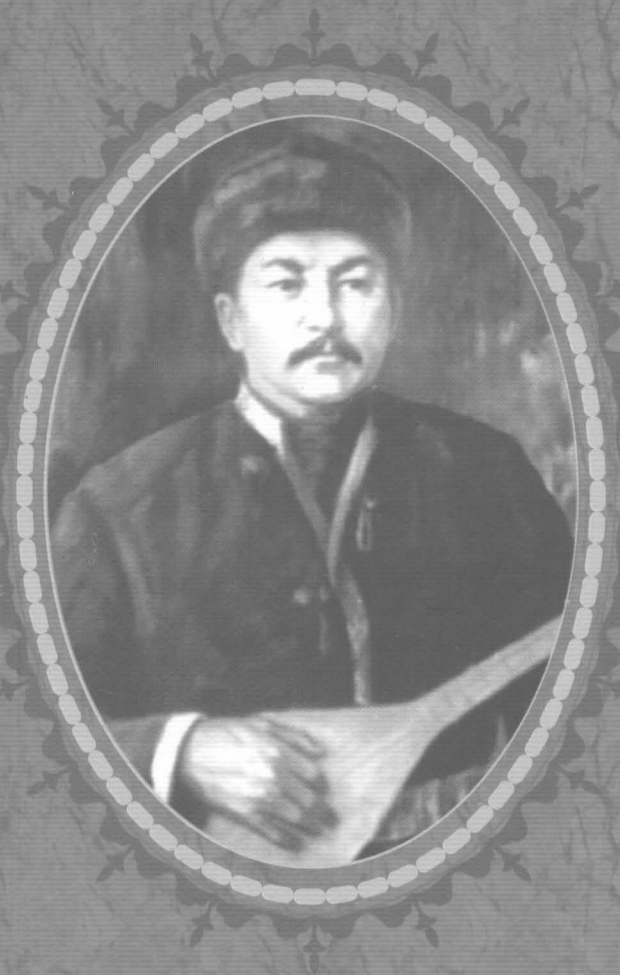

КӘКІМБЕК САЛЫҚОВ

ТӘТТІМБЕТ

КӘКІМБЕК САЛЫҚОВ

ТӘТТІМБЕТ

Поэма, өлендер, толғау

“Фолиант” баспасы
Астана 2005

Салықов К.

С 18 Тәттімбет *(поэма, өлеңдер, толғау)*.

Астана: "Фолиант", 2005. — 220-бет.

ISBN 9965-35-016-7

Бұл кітапқа қазақтың көрнекті ақыны, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Кәкімбек Салықовтың "Тәттімбет" атты поэмасы, өлеңдері және "Жәнияның концертін тыңдағанда" атты толғауы еніп отыр. Бұл жинақтың үшінші рет басылуы болса да, поэма мен толғауға қосымшалар енгізілді. Қазақтың ұлы композиторы Тәттімбет Қазанғапұлы жайлы поэмасын қазақ поэзиясының табысы ретінде оқушы қауым жылы қарсы алды. Өзі де сазгерліктен құр емес К.Салықов өн мен күйдің нәзік сырларын шертуде үздіктігін "Отырар сазы" кітабымен де айқындады. Жинақ сұлу саз өнеріне құмар оқушы қауымға арналған. Сәт тілейміз.

Бұл кітапты шығаруға демеушілік еткен қазақтың әдебиеті мен өнерінің, халық мұрасының үлкен қамқоршысы Амангелді Ермағяев мырзаға алғыс айтамыз.

52363

С 4702250202
00(05)-05

ББК 84 Қаз 7-5

ISBN 9965-35-016-7

© Салықов К., 2005
© "Фолиант" баспасы, 2005

ТАРИХ СЫРЫН ТЕРЕҢ АШҚАН ТУЫНДЫ

Биылғы жылды егемен еліміздің тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев өз жарлығымен халықтың тұтастығы мен ұлттық тарих жылы деп жариялады. Ал менің қолымда осы ұлы ұранға шын ықласпен, зор сеніммен ат салысып отырған тарлан тарихымыздың тамаша шежіресіндей туынды тұр. Бұл — күй өнерінің үлкен белгісіндей, асқақ мұнарасындай қазақтың ұланғайыр өнеріне арналған, белгілі ақынымыз Кәкімбек Салықовтың "Тәттімбет" атты поэмасы. Шынын айтсақ, бұл еңбекті көптен күттік. Кәкімбек сонау сексенінші жылдардың басында кездескенде поэмаға кіріспе және "Құлақ күйін" қалай бастағанын оқып бергенде сәт тіледік. Аракідік әр жылдарда "Тәттімбет назы", "Тәттімбет монолоты", "Сылақылдақ", "Тәттімбеттің тоғыз Қосбасары" газет-журналдарда көріне бастады. Мәскеуде бір кездескенімізде Тәтті бабамыздың күй төресі аталатын "Саржайлауын" жүйелі талқылап, үлкен сөз еттік. Міне, өн мен күй болмысын, жаратылыс табиғатын, орындау тәсілдерін, ішкі сырдың қиылыс-бұрылыстарын, өзегі мен өрнегін өзгеден молдау танитын, терең түсіне білетін өрелі ақынымыздың тамаша шығармасы да өз орнын тапты.

Біріншіден, өз басым шын жүректен құттықтаймын. Бұл поэма, менің түсінігімше қазақ поэзиясына, жалпы мәдениетімізге келген зор табыс, үлкен құбылыс. Әдебиетшілер өз бағаларын бере жатар, ал өз байқауымша бұл тарих сырын терең ашқан, бір ғасырдың қыр-сырларын поэзия тілімен айқын көрсетіп, өлеңмен жазылған роман дер едім. Ұлы күйші Тәттімбет күйлерінің маңызына терең үңіле білген шыңыраулары мен шыңдарынан жеткен әсем саз өнерінің ата-бастауын адам жаны толғанардай үйлесімді келтіріпті.

"Алыпты бастау сарынды,
Қоңыр күй Баба-Қорқыттан" — дей келіп:
"Жалғады сондай ақ міндет,
Асандай аңсап азат күн;
Құрманғазы, Тәттімбет,
Қос дүлдүлі қазақтың".

Байқасаңыз, бабаларымыздың асыл арманы, аңыз-қиялы, көкейескен ашық мақсаттары — бәрі бар. Азат күнді аңсауды "ақ міндет" еткендері тарихи шындық қой. Күйшілік өнерінің қос атасын "Қазақтың қос дүлдүлі" деп жұбын жазбай екеуіне де зор құрмет, үлкен ілтипатпен қарағанын, ел бірлігін көксеген замандас ақынның өз кредосы деп білемін.

Кәкімбек ұлы күй аталарымызды тең сыйлайтынын бұрын да байқатқан. "Құрманғазы бабамыз жайлы бір ауыз өлең айтшы," — дегенде, әнін әйгілі күйші Шәміл Әбілтаев жазған Кәкімбектің "Күй атасы" өлеңі еске түседі. Алыста жүрген ақынның сонет формасында туған ақ маржандай асыл өлеңін ең алғаш осыдан он-он бес жыл бұрын "Жұлдыз" журналынан оқығаным бар еді. Кезінде өзім ән арнаған "Жезкиік" өлеңі түп тамырымен Қорқыт бабамыз, Ықылас атамыз, күй сүлейі — Сүтірмен тамырлас, қанаттас-қандас өлең.

Тәттімбет — ел басқарған би, күйші, ақын, кен өнерінің қазақ жеріндегі тұңғыш тарланбозы. Поэманың бұлай өрістеу жолы кенші-ақын, әрі үлкен қоғам қайраткері Кәкімбектің өз тағдырына етене жақындығы.

Автор жас Абай Тәттімбет күйлерін бала кезінде беріле тыңдағанын, көкейіне нұрлы сезімдер тұнған мезеттерін ретті келтіріпті. Бұл — тарихи ақиқат.

"Отыр үнсіз, жас Абай ұйып тыңдап,

Сүйсіндірді ойлы күй, сыйлы сымбат.

Жүрегіне отты ұшқын түсіргендей,

Мұңын шыңдап, сергіткен сыры қымбат" — деп әдемі жырлайды. Ойлай білсек, ұлыларымызбен ұшта-сып жатқан тарихи шындықтың бір ғажайып көрінісі емес пе.

Поэмадағы Тәтті бабамыздың ұлы күйші Дәулеткереймен кездесуі, Құнанбай әулетімен өз ағасы Алшынбай бидің жұрағатының татуластығы, Шорман тұқымының тұғырлас, сырластығы есте қалмай қой-майды. Ал азаттықтың айшуақ туындай Кенесары ханның Тәттімбетпен кездесуі, күйшінің бар өнер өрісі-не, сазгерлік шырқауына әсер еткені сәтті баяндалған. "Көкейкесті", "Саржайлау" күйлерінің өздері де азаттық мұңын толқытқандай. Поэмадан Кенесарының өліміне өкініш, әрі ескерткіш, әрі жүрек лүпілін қосқан Тәттімбеттің арманын аңғарасың. Үлкен туындының тарихи толғағының ең бір ұтымды жері де осында. Тәттімбет күйі — ойлы күй, мұңлы күй, философиялық толғам-дарға толы күй. Өз мектебі бар, шертпе күйдің атасы болған ұлы дарынның өнерін автор ұрпаққа жалғай білгені бізге сабақ.

Алғы сөзді ұзақ шұбалаңға салғым келмейді, дегенмен бір шындыққа назар аударуды жөн көрдім. "Отырар сазы" атты поэмасын Кәкімбек қас қағым сәтте жазып, біз Мәскеудегі концертімізден Алматыға жеткенше "Қазақ әдебиеті" газетіне шығарып та үлгеріп еді. Оған академик, сыншы Мұхаметжан Қаратаев өз тебіренісін жазғаны да есімде. Бұл жолы "Тәттімбет" атты поэмасын жазуға Мәскеуден Кәкімбектің Қарақалпақстанды басқаруға кеткені, одан соң Мәскеуге қайта оралып Жоғары Кеңестің Экология комитетін басқарғаны кедергі болғаны айдан анық. Елге оралған соң ақынның "Кенесарының соңғы сөзі", "Үкілі Ыбырайдың абақтыдан қалдырған сөзі", "Қарақалпақ" атты поэма-лары, көптеген өлеңдері жарық көрді.

Абай атамыздың тойы алдында бірлесіп көп еңбек еттік. Соның бәріне қарамастан ақын досым үлкен дайындығын іске асырып, поэмасын түбегейлі өзгертіп, қайта бастап, тез арада жазып бітірді.

Енді міне, қалың оқырман қауымға үлкен еңбек аттанғалы отыр. Ел жүрегінен орын алатын талантты поэма туғандығына сенімім мол. Автордың Тәттімбетті сыйлағаны — телегей теңіз күй өнерінің бір мұхитын

сыйлағаны. Ел бірлігін, тарихқа тағзымын ыждаһатты орындағаны деп түсінемін. Тағы да айтарым: ақын інімнің жаңа табысына сәттілік тілеймін.

*Қазақстан Республикасының халық артисі,
Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты,
"Отырар сазы" оркестрінің жетекшісі*
Нұрғиса Тілендиев
1996 жыл

1

бөлім

Поэма

ТӘТТІМБЕТ

*"Тәттімбет ардагерім, ардағым да,
Қырық түрлі күй ілген бармағына".
Біржан Сал.*

АРНАУ

Қанат байлап ұша алсаң аспан дайын,
Жүк көбейер ел сырын ашқан сайын.
Заула қалам,
Тым ауыр жолға түстім.
Қыл көпірдің бір шетін басқандайын.

Жазылмаған аз емес жараларым,
Ем табады дертіме дана-дарын.
Сұлу сазбен
Жүректің қылын қаққан,
Тәттімбеттің күйлерін араладым.

Жұпарындай жауқазын таза гүлдің,
Таза күйдің назына қана білдім.
Елеспенен күнім жоқ кеңеспеген,
Арыстарын сөз етсем қазағымның.

Амал тапсаң алынбас қамал бар ма?!
Қарусыз ел ұрынды-ау, талай жарға.
Қыл мойынға
Аш қылыш тақалғанда,
Өн мен күй де малшынды қалың зарға.

Көз жүгіртіп,
Күрсінсем кешегіме,
Жаңа кірген секілді ес еліме.
Ауыр күндер күнәсі жеңілденсін,
Кемеңгерді аз алған есебіне.

Жалғыз үй — деу жараспас көшеліме,
Ел құмартқан қызықтым көш өріне.
Шертпе күйдің атасы Тәттімбетті,
Аз алғандар болды ғой есебіне.

Шертпе, төкпе тумастай сөз таласы,
Домбыраның қос ішектей қос саласы.
Құрманғазы, Тәттімбет бабаларым,
Қазағымның тілектес қос данасы.

— Айтты, — деме, — япыр-ай мұны нетіп?!
Шындық — пірім, шыдатпас сыбыр етіп.
Кейбіреулер шібиін шікірейтіп,
“Ұлы”, — деп жүр өнердің құны кетіп.

Шын ұлылық,
Үңілсек өткен күнге,
Тәттімбетте...
Жан сырын төккен күйге.
Аспан құшқан арманның ақ шыңындай,
Тіл бітірді нұрлы әуез көркем үнге.

Тыңда, достым! Саржайлау есіледі,
Ғашық назы “Сылқылдақ” көсіледі.
Кенесары азаттық жолын салған
“Көкейкесті” жорыққа көшіреді.

Қайшыласқан аспанда бұлт пен айдай,
Терісқақпай ағыстар жатыр қандай.
Дана мұңы, осында, дала мұңы,
Бүкіл әлем тыңдардай жатырқанбай.

Жан толқытар бірлікшіл дана сезім,
Жалықпайсың тыңдауға нала кезін.
“Көкейкесті” ұққанға елестетер,
Огинскийдің әйгілі полонезін.

Соңғы тілек тұрғандай жан ұшында,
Құштарлық бар ойлы күй ағысында.
Шексіз мұхит шеруі қайдан? — десең,
Ол мәңгілік сарқылмас намысында.

Алай-дүлей...

дүние жарысқан үн,
Үрей салмай аңғартты алыс мәнін,
Азат күнге шақырған қоңыр күймен,
Ол қазағым, — біртуар данышпаның.

ҚҰЛАҚ КҮЙІ

Домбырам — асыл серігім,
Қоймадың жолға жүр, жүрлеп;
Үдетті қос ішек желігін,
Күмбездей үнің күмбірлеп.
Құлшынты десең қай желік,
Күйлерде бабам анты бар.

Ар-намысқа сай келіп,
Қанына сіңген салты бар.
Қиял да бар, наз да бар,
Күйде бар өшпес қайғы, мұң.

Пирамида, Тәжмахал,
Секілді күйлер байлығым.
Осылай келер елді ойлау.
Сөзіндей сәтті сәлемнің.
"Сарыарқа" мен "Саржайлау"
Ғаламаттары әлемнің.

Тегіме тартса кескінім,
Мінезім аумас күйлерден.
Асылын алып ескінің,
Бақытым ғибрат үйренген.

Келгенше елге азат күн,
Кем бастық талай егесте.
Қиялын шерткен қазақтың,
Күйлерім тарих емес пе?!
Аянбай артқан ақ міндет,
Көтеріп жүгін азаптың;
Құрманғазы, Тәттімбет,
Қос дүлдүлі қазақтың.

Қос жұлдызды көктегі,
Құшады бірге санамыз.
Көсемі елдің көшпелі,
Емес пе екі данамыз.
Аңсатса алыс азат күн,
Төгілтіп ойлы үн-нөпір.
Жүрегіне қазақтың,
Тәттімбет салды күй-көпір.

Дәстүр көп қалмас қатардан,
Өрлеуін тапқан өрісі.
Шертпе де төкпе атанған,
Күйлердің ортақ желісі.
Сұңғыла саздан көшелі,
Қару мен дәру таптым көп.
Шертпе күйдің көсемі,
Үдетсін үнін Тәттімбет.

ҚАРҚАРАЛЫҒА СӘЛЕМ

Қазақтың алтын белі Арқадағы,
Күннен күй, Айдан саған ән тамады.
Қазыбек, Тәттімбеттер аз болғандай,
Мәдисіз елдің шері тарқамады.

Бұлтына мұң байланған Қарқаралы,
Қай заман бар сырынды сарқа алады?

Шертпе күй пайғамбары тебіrentкенде,
Сені айтпай маза таппас жан талабы.

Ойлы тау тұлғаң желкен жаралыға,
Жөн сілтер меже болдың заманыңа.
Атыңнан ел "айналған" киелі жер,
Айналдың асқақ өнер аралына.

Шабытшыл шақырғандай қоңырауым,
Сүйемін шерлі Мәди қоңыр әнін.
Аз емес өзімнің де шеккен қайғым,
Сыр бермей жардан-жарға соғыламын.

Зәруге дәру болған баяғыдан,
Осынау ән иірімін сая қылам.
"Атыңнан айналайын" — деген сәтте,
"Ақ бөкен" ойнап шығар саяғынан.

Ел болсақ егемендік бертін тапқан,
Мәдилер сол еркіндік өртін жаққан.
Ой қозғап "Көкейкесті" қайырымдары,
Түрменің терезесін шертіп қаққан.

Әлемде ақын жұтпас қайғы бар ма,
Көп айқас айналды ғой арты зарға.
Тар кешу арты, ұзақ көшу болды,
Сан ғасыр жүгінсек те қай құдайға.

Қырқаға қарай қалсам көңіл еріп,
Ойланам әлі де ауыр өмір көріп.
Тез өтсін елге төнген өткінші бұлт,
Отырдым сол бір сәтте дегім келіп.

Жүректі үміт, күдік тілімдейді,
Шығармас жалғыз арша үнін мейлі.
Көгілдір мұнар қоршап нар жотанды,
Күлгенің, жылағаның білінбейді.

Жайнасаң Қарқаралы асылданып,
Көремін тау беткейде Қасымды анық.
Қаймықпай жанған өртпен жағаласқан,
Дербес тұр өзі біздің ғасырды алып.

Жасқанбас көкте ойнаған жасыннан да,
Ақындық қасиет қой Қасым барда.
Дұшпанға атқан оғы дәлдеп тисе,
Ұлықты сөзбен жықты ашынғанда.

Ақындық ақ иығы ғасырды ұққан,
Нәр алдық адалдыққа ғашықтықтан.
Мағжан, Сәкендерді кештеу біліп,
Жастық шақ жігер алды Қасымдықтан.

Жәннәт жер бір сырыңды қисаң не етер?!
Көк мұнар шымылдығын жисам ба екен!
Көгілдір Көкшетауға Қарқаралы,
Көз тоймас інісіндей ұқсайды екен.

Бір тау бар Сырымбеттен айнымаған,
Сағынышты құшағын жайды маған.
Күрке тал етегінде желкілдесе,
Естілді жеңгем дауысы "қайны"-лаған.

Ақынның теңеу асыл құралындай,
Көрінер көз көрім жер бір адымдай.
Ұқсайды "Шайтан көлі" Саумалкөлге,
Ас толы қос астаудың сыңарындай.

Тұнық көл ойға шомып тереңдейді,
— Артық па, Бурабайың менен? — дейді.
Су ішкен жағалауда үркек елік,
Айыртау аруындай елеңдейді.

Жерге жер ұқсастығы жеңді ме, — көп,
Айтайын одан артық енді не, — деп.

Ойладым таулы өңірде, талай күйлер,
Тәттімбет көкірегіне келді ме, — деп.

Кездесер құтты жерде көпшіл арман,
Көрініс қандай қызық дерт шығарған.
Құлшынған дүбір сезіп Құлагердей,
Бой жаздың Қарқаралы көк мұнардан.

Желпінсем қалың орман шетін көріп,
Тілdestі шоқ қарағай бертін келіп.
Көрінді Қарқаралы Ұлытаудың,
Жалғасқан көп қырқасы секілденіп.

Ортаймас дала шексіз ырысымдай,
Таулы орман жатты жайнап қыры сынбай.
Ауасы жанға дауа елжіретті,
Сұлудың сүйісердегі тынысындай.

Қымбатсың маған кербез Қарқаралым,
Биледі еркін шабыт, қайсар ағын.
Ішінде сал қарағай ақ қайыңға,
Анамдай соғыс жылғы жалт қарадым.

Өткенді,
Келешекті зерлетуге,
Еш белгі таудан аспас жер бетінде.
Жүзі өткір, бойы шымыр, мұрты қалың,
Ұқсас қой Тәттімбетке келбетің де.

Көшкен бұлт құйып, төгіп қыр аттанды,
Сары ала кемпірқосақ құлақтанды.
Найзағай жарқ-жұрқ етіп,
Тәтті бабам,
Бір күйді шертіп, қаққан сияқтанды.

Сол ма еді сал табиғат талабы да,
Басылды майдан-өмір ала-құла.

Киіктер өрден асты бес саусақтай,
Ұмтылған домбыраның шанағына.

Не деген әсем сұлу керім еді,
Желден күй, гүлден әуен егіледі.
Шекітіп, желпіп, сипап екі ішекті,
Отырған күйші бабам көрінеді.

Таниды осындайда адам өзін,
Оралар ойға нұрлы жаңа сезім.
Бәрі де сыршыл, мұңшыл толғағымен,
Жаңғыртты Тәттімбеттің бала кезін.

Жанымның ашылғандай жабық әні,
Қоршаған "көз таныстар" жамырады.
Көк арша, кер тобылғы жұпар шашып,
Қарақат қимай қарап қамығады.

Аз емес өзіме өзім қойған сұрақ,
Жалықпас саясатқа толған құлақ,
Әлі де Тәттімбеттің күйлерінен,
Толқытар тоқсан тоғыз ойлар шұбап.

Сондайда келер күннен не күтеміз?
Қиналдық, — деп те кеңес шекітеміз.
Кей мырза кең далама көз алартса,
Туған ел ірге тасын бекітеміз.

Болайын қалай ғана байқамаған,
Мұңлы жел сыбырлайды сай-саладан.
Жез киік қос жанары жарқ етеді,
Дүбірі "Қос басарды" қайталаған.

Сеземін ел басында жағдайды,
Қиындық тар құшағын тағы жайды.
Адасқан көк тұманда отардай боп,
Оттары кей ауылдың жамырайды.

Ассалаумағалейкүм! Асыл аймақ,
Дәулет пен сәулетіңді
Жүрдім ойлап.
Қасымның мен де туған інісімін,
Баурында өспесем де асық ойнап.

"Бұталы", "Шаңкөз" сылқым тұр бабында,
Мәңгі жас қасиет бар шыңдарында.
Апайтөс "Жиренсақал әулие" де,
Толқиды "Көкейкесті" ырғағында.

Теңіздей көбік шашқан "Көктөбелер",
Қиядан көрсетеді өктем өнер.
Айдында арқыраған толқындардай,
Өр таулар, өжет таулар өршеленер.

Толқыса Қарқаралы жасыл бағы,
Мұңы көп мен секілді жасым-дағы.
Дербестік құт орнатып
Қазақ үшін,
Сол болғай қайғы бұлты ашылғаны.

Көлде аққу саңқылдайды дамыл таппай,
Қоңыр қаз қаңқылдайды ауыз жаппай.
Тырналар терең сайда тыруласа,
Құлаққа күй келеді теріс қақпай.

Жан сырын жылқышы құс ағытады,
Әуілдек күрсінеді тағы, тағы.
Бәрі де Тәттімбеттің "Сылқылдағын",
Шым-шымдап, дәлдеп басып қағытады.

Қарлығаш су тасыған өртке күйдім,
Тоты үнін тоқсан тарау еске түйдім.
Сырнайы сырбаз саздың көңіл қозғап,
Бәрін де балқып, толқып ессіз сүйдім.

Дегендей кер заманға қылдың мезі,
Құлақта дабыл қаққан күйдің жезі.
Тұлғаңнан Қарқаралы елестейді,
Көзіме "Саржайлаудай" күй күмбезі.

Жаралған Қарқаралы сәнділікке,
Көңілінде талай беріш, қалды нүкте.
Ата-күй "Саржайлаудың" ойлы сазы,
Жеткізді соның бәрін мәңгілікке.

Қондырған тау, тасыңа көктегіні,
Өмірге өзің күйсің өктем үні.
Сенің де шеккен күнің шер байлатып,
"Саржайлау" Тәттімбеттің төккен мұңы.

Күй сыры әрі шексіз, әрі терең,
Кең жайлау тарылғанын айтыпты ерен.
Ой салған өзге түгіл Абайға да,
Бұл күйді талай күйден артық көрем.

Қажытпас күй нақысы жалықтырып,
Серпілдім көңілге ту шабыт тігіп.
Әлі де тебренермін, толғанармын,
Басына данышпанның барып тұрып.

Ізіңмен іздеп жетсем құйындаған,
Үндемей үнсіз кету қиын маған.
Ақтаңгер күйші-кенші, әділ қазы,
Қабылда, ақын-кенші сыйын бабам.

ТӘТТІМБЕТ ТУҒАН ҚҰТТЫ ЖЕР

Бабалар кескіні бар келбетінде,
Жер аспас туған жерден жер бетінде.
Бұйырған тағдырыңның тұғыры осы,
Жаратқан кіндік қанды белгі етуге.

Атағы бұл аймақтың аңыз-дастан,
Мыржық тау әлмисаққа аты ұласқан.
Қасында Дастар атты дара шың бар,
Тәттімбет бабалары бауыр басқан.

Бұл өлке жазғы аптапқа ұрынбайды,
Қыс келсе бауыры құт — жылы, жайлы.
Үңгірлер күмбірлеген
Қазбалы жер,
Кер шатқал қорғаны көп ұры сайлы.

Мыржықтың айта кетсек хикаясын,
Ашылар жабық жатқан бір пара сыр.
Қалмақтың батырының есімі екен,
Тік айтқан жан қиярда мұң-наласын.

Жеңілді, қолға түсті қалың қалмақ,
Бас батыр әл үстінде салды салмақ,
— Есім хан! — деді, Мыржық — осынау тауды,
Аташы жау болсам да маған арнап.

Адамның қаруы жоқ тілден артық,
Мен мүмкін жөн тапшасын сіздей сарқып.
Өзің де кеше тұтқын болып едің,
Сұм жалған көзден ұшып жүрген шалқып.

Елім, — деп соғып тұрса өз-жүрегің,
Өзім де сондай едім, әлсіредім.

Бір жауың азайғанда жер бетінде,
Хан болсаң рахымшыл бол — сол тілегім.

Есімің қалар екі ел есінде,
Барар жер бақи болса бөлексінбе.
Жолбарыс жонда жортқан тарлан едім,
Өлексем бұйырмасын өлекшінге. —

Деп Мыржық айтар сөзін аяқтады,
Батырлар естіп тұрды таяп бәрі.
Біреулер: "Қазаққа өзі ұқсайды", — деп,
Тамсанған сыбыр-гүбір тояттады.

— Дауа жоқ, тауып айтқан көркем тілге, —
Есімхан — сөз бастады бармай зілге:
— Жауапты жер егесі Шаншар берсін,
Хас жауын қарсы алдымда еткен жұлде.

Алқа топ хикаяны тегіс ұқты,
Ел басы алдында елмен сенісіпті.
— Хан ием! Таудың аты Мыржық болсын,
Деп сонда батыр Шаншар келісіпті.

Дәл осы көзі — ойлы, сөзі — қанжар,
Әзілқой, орақ тілді батыр Шаншар.
Мейірбан көкірегінде жылы ағын бар,
Қиянат шеккен адам атын аңсар.

Сәнді өлке жасыл мақпал қыраттары,
Көз тартар қия белден шұбап бәрі.
Мың жылқы суарсаң да суалмайды,
"Мөшеке", "Мыңбай" — ата бұлақтары.

Егіз тау Едірей мен Бедірей де,
Аумайды не бір тентек, не дүлейден.

Құбыжық көрсеткендей құрдасына,
Балқан тау түрі қызық бедірейген.

Бұлқынған тұлғасына көз тоймаған,
Таппассың мұндай ғажап еш қоймадан.
Қалғандай баяғыдан мүйізді арқар,
Биікте көрінеді таста ойнаған.

Сиқырлар сылқым үндер тоссаң құлақ,
Ағады тереңнен де тастан құлап.
"Жетісу", "Сексен көл" — деп атанғандай,
Бұл жердің атауы да "Тоқсан бұлақ".

Көңілді еш бір ойда жоқтан бұзбай,
Тұрғанда қалу қиын оттай қызбай
Сыңғырлап тоқсан бұлақ сылқылдайды,
Билеген тау ішінде тоқсан қыздай.

Басталған көп бұлақтан парлап өзен,
Желпінткен жібек самал саңғал сезем.
Көк шырша, сал қарағай жамылыпты,
Ақ қайың астарлаған сайлы кезең.

Таутеке тық-тық басқан тұяқтары,
Сандуғаш сайрауы да тұрақтады.
Сыбырлап бір-біріне күлім қақты,
Күй тартып күміс сыңғыр құрақтары.

Барардай тақау елдің қызын сұрап,
Асығыс жүгіреді Ұзын бұлақ.
Соңынан Келте бұлақ, Жамбас бұлақ,
Дүркіреп, күмбірлейді күй боп шұбап.

Мың тетік көкейдегі ырқын бақтым,
Сүйінші! Тәтті-бабам жұртын таптым.
Құт болған атамекен әулетіне,
Көріңді ормандары "Былқылдақтың".

Күрке тал, шоқ қарағай қайың жалды,
Құдайдың берген жері Шайырғалды.
Ел сөгер,
Көп бұлаққа бастау болған,
Бұл шынды айтпай келте қайырғанды.

Табиғат тамаша ғой баптағаны,
Танытар көз ұшында "ақ", "қараны".
Осы тау төбесінен шаңқай түсте
Мұнартып бой көрсетер Қарқаралы.

Ақынға ізі қымбат кейіпкердің,
Қалт етпес қыл қаламға ерік бердім.
Күн түсіп көтеріп тұр еңселерін,
Көнерген қарабайыр бейіттердің.

Не қиян осындайда өткермейсің,
Терең ой қайда тартса жек көрмейсің.
Ақынға бұдан артық мезет қайда,
Қарқынға қарқын қосып екпіндейсің.

Әркімге өзі ынтық күй естіліп,
Табиғат жатыр әуен үлестіріп.
Шулы өзен тау ішінде сарқырайды,
Қойғандай су мен тасты күрестіріп.

Көп киік өтті жүйткіп, сайдан құлап,
Күрке тал желкілдеді ойнаңқырап.
Естілсе сыңар қағыс, көсіп шерту,
Ырғағын жатыр бәрі... ойдан құрап.

Көргенді неге әсемдеп тоқымайық,
Келеді зерлі көңіл оты байып.
Кен қазған ескі құдық ұра жатыр,
Жалғыз көз көкке қарап соқырайып.

Зейінім тарих ізін терген екен,
Кеншімін үңілмеймін жерге бекер.
Табиғат бұл өңірдің асты-үстіне,
Аямай бар байлығын берген екен.

Сұм жалған сұр желістен саспайды анық,
Үңілсең кетер кейде бас та айналып.
Біреулер көшелерде қолаланса,
Кей біреу кетеді екен тасқа айналып.

Толқыған төңірекке үн байланып,
Құтты орын салыныпты үй сайланып.
Тәттімбет осынау жерде жатса-дағы,
Рухы жүр әлемде күйге айналып.

Қазақтың өтсе талай ақтаңгері,
Артында із қалдырды аққан тері.
Өзіне ескерткіш боп көрінеді,
Тірлікте кей арыстың басқан жері.

Беу, дүние? Ризамыз барға міне,
Тәттімбет жатыр елмен жалғап ірге.
Соңыра бізді осылай іздеп келіп,
Інілер есіркесе арманың не?

Сәтті жол жайса алдыма сай-саланы,
Тәтті күй төгіліп тұр қайсар әні.
Тәттімбет осы жерде туғандығын,
Айттым, — деп бүкіл аймақ жар салады.

Көп еді кездескенше қойған сұрақ,
Үн кепіл, мың толқынға тойған құлақ.
Бұл жерде күйші болмай, ақын болмай,
Өтсе өтер мешеу пақыр ойдан жырақ.

Тамаша жау жапырақ өңір гүлді,
Ұмыттым қала шуын өңім кірді.
Ақ үйден сусын ішсек
Шопан жігіт,
Тәттімбет талай күйін төгілдірді.

Қарындас қобалжудан ада ма еді,
Тыңдайды келгендей-ақ шала демі.
Бүлдіршін аппақ беті нарттай жанды,
Күйші інім мұртын сипап қарап еді.

Бәрі де сыйлап жатыр ағаларын,
Ән мен күй жалғасыпты самал ағын.
Күнде естіп "Жезкиік" пен "Аққу әнін",
Шын толқып құтты аймақты араладым.

Қалсын ба, баба-сарын шабыт тұнып,
Жібердім ой құрсауын ағыттырып.
Тағдырын дастан ету арман еді,
Басына күйші — дана барып тұрып.

Қалың ел бәрі бауыр тілектесім,
Жасырар осындайда жүрек несін.
Аузынан Тәттімбеттің жаттағандай,
Көп күйге айтып жатты біреу шешім.

Жақсы аға Махат бірге Рымжанов,
Отырдым той ішінде нұрым жанып.
Әңгіме күй аралас таңға жетті,
Толқытты Тәтті бабам сырын халық.

Тұрысбек сыңар шектеп сұңқылдатты,
Домбыра әсем күмбір қыңқыл қақты.
Қызық-ау, бәрінен де естігенім,
"Былықдақ" — деген жерде "Сылықдақты".

АСЫЛ ӘУЛЕТ – КҮЙШІ ДӘУЛЕТ

Руы Тәттімбеттің Қаракесек,
Шаншардан бар ағайын алады есеп.
Ағасы Қаз дауысты Қазыбектің,
Бертіс би ұлы атасы дара кесек.

Шежіре туы қоймас бәсекесі,
Аз сөйлеп, көп сыр айтсын сөз төтесі.
Бертістің немересі Мөшекеден,
Туыпты Қазанғап би өз әкесі.

Әйгілі Арғын-Шаншар әулетінен,
Белді адам жасқанардай жау бетінен. .
Нұрбике-Шаншарлардың әділ биі,
Полковник сәулеті тең дәулетімен.

Етектен кесіп сөзді жең қылатын,
Ойлайтын өзгеден көп ел мұратын.
Оянған қазақ еді Қазанғаптар,
Құнанбай, Алшынбаймен тең тұратын.

Дос болса әрі мен де, бері мен де,
Өз орнын алды аймақтың төрінен де.
Елге икем Қырын атты бәйбішесі,
Жалғады дастарханын бәрімен де.

Жан еді, Қырын-ана ақын жанды,
Әнші боп қыз күнінде аты қалды.
Сыйлайды әлі күнге әнші-күйші,
Елде бар аузы уәлі ақындарды.

Ән кетпей Тәтішінің бесігінен,
Асыл таң балқушы еді кеші күрең.
Ағайын ауылда бар өнерпазды,
Шығармас күй тартпаса есігінен.

Үш жаста домбыраға тіл қатқаны,
Қуанып даңғұл-дыңғыл тыңдатқаны.
Көзі өткір, жаны сергек,
Жас Тәтіші
Екі ішек үзім үнін тез жаттады.

Күйшілік бұл Шаншарға көптен қонған,
Бірден мың, өскен екен мыңнан орман.
Інісі Қазанғаптың Әли күйші,
Тәттіге үйде сәтті мектеп болған.

Әлекең "Сары өзенді" шертіп, қағып,
"Ойратты" елтіп тартар өліп-талып.
Саймақтай шын дүлдүлге сыйындырды,
Отты күй намыс қозғар жалын жағып.

Құтты өнер бір тұғырға байлатпай ма? —
Дегізді-ау аймақ қайда, Саймақ қайда?
Сәкеңнің аласапыран отты күйін,
Жаттаған қазақ түтіл қалмақтар да.

Не дерсің дауыл үйір заманыңа,
Күй дәрі-дәрмек болар жаралыға.
Күйші де ес білмейтін ерке киік,
Өрт кешіп тура жетер ажалына.

Әу-баста "Қорқыт" — күйден салсақ ұран,
Зарлайды Кетбұға боп "Ақсақ құлан".
"Ескендір қос мүйізді" — деген күй бар,
Жатыр ғой күйге оранып Алаш, Тұран.

Шерлі күй, шежіре жыр көп жойқыны,
Атаңды Асан қайғы күй-төркіні.
Байжігіт, Сарынияз, Қазтуғанға,
Жалғасты Абылай ханның "Ақ толқыны".

Осы ғой жас балаға тиген пайда,
Күй заулар ата-анасы барса қайда.
Күйші еді ағалары, нағашысы,
Бажасы Қазанғаптың Кенжебай да.

Күйшілік бұл өлкеде оянды үні,
Туыпты өнерпаздың ноян күні.
Қазақтың саңлақтары бас қосатын,
Құдайым думан етті Қояндыны.

Секілді шулы өзенде сең көшкені,
Тамаша
Нелер дүмдүл белдескені.
Осында Құнанбайлар, Алшынбайлар,
Орынбай, ақын Шөже кездескені.

Берді Алла ата-ананың көрегенін,
Ақ сүтпен сіңді ұйқыға бөлеген үн.
Күй келді күн сәулесі, самал желмен,
Қарашы, аруақ қолдап жебегенін.

Түс көрді Қырын-ана көңіл сенер,
Жаратқан жарылқауға неткен шебер.
— Тәттімбет-күйші әлде, би болсын ба?
Бер жауап, — деп сұрапты періштелер.

Өзі әнші, күйге ынтық Қырын-ана,
Өнерге бүйрегі көп бұрыла ма?!
— Тілегім күйші! — десе
Бата берді,
Періште қолын созып құбылаға.

Таңертең түс жорытты күйеуіне,
Сәтті ғой Қазанғаптың сүйеуі де.
— Қазыбек бабам жетер бишілікке,
Күйшілік қонсын, — деді тілеуіңе.

Жасқансын үміті пәк анаң неден,
Баулатты күйшілікке санаменен.
Өз жолын өзі жасар жақсы адам — деп,
Оңаша ой тоғытты баламенен.

Асырды бұл баланың бабын көптен,
Береді әнге қосып атын да ерттеп.
Есімін Тәтмұхамбет азаңдағы,
Ел-жұрты атап кетті Тәттімбет — деп.

Бес жаста бала игерді домбыраны,
Жаттады Әли білген мол мұраны.
Жасынан күйге жебір тез жаттағыш,
— Күй тарт! — деп, мейман келсе таң
қылады.

Жаттады Тәтіш бала күйдің бәрін,
Тым ерте сиқыр дыбыс татты нәрін.
Өзі де кішігірім күй шығарды,
Келтіріп балаларша үннің сәнін.

Басқарды соның бәрін Әли ағаң,
Берілді дәріс болар әділ бағаң
Алаша хан, Алаш би, Аламан бай,
Қазақтың елі Алаш боп тұрған заман.

Сөз етті түркі тектес Тұранды да,
Ел көркі Абылайдай қыранды да.
Келтіріп соның бәрін күй тілімен,
Үйретті үн жаттағыш құралды да.

Бар ғалам шырмауықтай үннен құрған,
Жас қадам ғибрат алды күйлі нұрдан.
Құс әні, ат дүбірі, жел ызыңын,
Әлекең келтіретін үнге тұнған.

— Шын сүйсініп құс аулап,
Айдын көлді шүйіп ем.
Шымқай сұлу қыз аулап,
Ғашықтық дертке күйіп ем.

Өле ынтық құмартып,
Қыр соңынан қалмадым.
Сағыныш — деген мұң артып,
Жалыныш-күйлер арнадым.

Сүйгенді сүйер жан екен,
Жеңіп тындым ақыры.
Ажары атқан таң екен,
Бес кісілік ақылы. —

Деп қосты әнге Әлекең өз білгенін,
Паш етті қыздың ерке кез келгенін.
Шертпелеп жас шәкірті мол ұғардай,
Көрсетті күйге өмір теңделгенін.

Төр басын көркем жігіт сәнді де етті,
Тартқан күй бойдан сылып алды дертті.
Тәтішті терең ойға тез салатын,
Күй сырын ұғындырар әнді үдетті:

— Күйшілер, епті келер қыз дегенде,
Құлшындым мен де қыздар іздегенде.
Басайын "Көш қосарға" ырғай шертіп,
Қалқаның басы айналсын біз дегенде.

Махаббат — Алла құрметі,
Ғашықтар алғыс үйіндер.
Дін — мұсылман үмбеті,
Бір сүйсең мәңгі сүйіндер.

Қызықсам осы қызға бұрын талай,
Бетінен бір сүймеймін бүгін қалай.
Ей, қалқа! "Көш басарды" тыңдап қана,
Төс басар күнді тездет қырындамай.

Әуезді ән мақамы тым әдемі,
Осы ғой пәк махаббат шын әлегі.
Әлидің Тәттімбетті еліктірді,
Әрі әнші, әрі күйші тың мәнері.

Ынталы күйші бала көп тамсанып,
Ұқсады ұстазына ол жан салып.
Өзі де білген әнін бір шырқады,
Сонан соң безілдетті күйді аңсауық,

Тәрбие жеміс бермей құр қоймайды,
Жас жүрек бір табысты мың тойлайды.
Саймақтың кей күйлерін Әлекеңмен,
Тәттімбет қосылысып бірге ойнайды.

Жаттады Қазыбек, Бұхар сөздерін де,
Молайтты жас молладан сезгенін де.
Көрсетті Қазанғап та ертіп жүріп,
Жайғасқан жақсылармен кездерін де.

Бүркітке қырда шырға тартқызады,
Сұңқарға өрде дабыл қаққызады.
Қуалап қан сонарда аш бөріні,
Балаға ат үстінен атқызады.

Алшынбай — Қазыбек бидің немересі,
Тең түскен Құнанбаймен керегесі.
Байқады Тәттімбетті кішкентайдан,
Ақылғөй елге естіліп өнегесі.

Ұнады келбеті де жас баланың,
Жүзінде тұр қияға бастар ағын.

Біліпті әрбір сөзді салмақтауды,
Басқандай
Сал домбыра сақ шанағын.

Жасқанбас,
Жас қыраны кең даланың,
Нық сілтер ерте ойланып әр қадамын.
Алшынбай алқа топта разы болды,
Сөзіне жөні жатық жас баланың.

Алшынбай:

— Әділдік анасы кім беу, шырағым,
Аташы ерлік бастау өр бұлағын.
Өмірде көп ұстаздың үлкені кім,
Жауап бер сенде қалқам, қос құлағым.

Тәттімбет:

— Ақиқат — әділдіктің шын анасы,
Тәуекел — ерлік тасқын бастамасы.
Өмірдің өзі ақылшы біле білсек,
Ұстаздың ең үлкені — ел данасы. —

Төбе би жанды жүзі ақ шырайлы,
Бісміллә, — деп атады нақ Құдайды.
Қолда, деп Тәттімбетті жалбарынып,
Қосымша тілек айтып қолын жайды.

Тәттімбет алғыс қосты тартынбастан,
Тәртіппен айта білді даңқын асқан:
— Жебейді күй тартқанда Саймақ бабам,
Сөз келсе Қазыбек салты бауыр басқан.

Содан соң "бала би" боп тез атанды,
Ақылмен жеңді кейде кез сақалды.
Үйренді нағашыдан ат ойынын,
Жастардан озық жүрді өз қатарлы.

АҚБӨПЕ

Ғұмыры қысқа келер жақсы гүлдің,
Жақсыны шатты күнге тапшы қылдың.
Беу, тағдыр! Тәттімбетке тап осындай,
Бұйырттың тауқыметін ащы мұңның.

Күйшілік жеткізсе де атын көпке,
Көтерді тағдыр жүгін Тәттімбет те.
Қайғылы "Ақбөпе" атты күйі зарлап,
Ай-Күні тұтылғандай айтылды өкпе.

Көңілі қырық жамау, тоқсан құрақ,
Алады кейде өксіп, кейде жылап.
Ақбөпе — сүйген жары дүние салды,
Артында үш нәресте құрдай шұбап.

Тіршілік сүйген жармен сәтті екенсің,
Қасірет тапты таңдап қақ төтесін.
Үш ұлын бір құшаққа жинап алып,
Тебіренді есіне алып Ақбөпесін.

Күйдіріп қос жанардың тамшылары,
Үзілмей әзер-мәзер жан шыдады.
Мұсатай, Қысатай мен Исатайы,
Жүректің нәзік қылын қамшылады.

Басқандар аяқтары апыл-ғапыл,
Күйшіні терең шерге батырды ақыр.
Туды күй — "Ақбөпе" — күй — жан азасы,
Құрғандай жас бейітке алтын шатыр.

Осы ғой күйінгені, сағынғаны,
Жоғалды-ау, құштар, ғашық сағым-таңы.
Қолында Тәттімбеттің сал домбыра,
Бойлауық мұңлы сарын ағындады:

— Жасымнан аймақ билесем,
Озбырды оқыс түйресем.
Бақытты болдым демеймін,
Жоқсың ғой бүгін үйде сен.

Құмартқан жаным гүл өңің,
Шапағат шарпып түледім.
Қолың ашық, төрің той,
Дос-жаранға нұр едің.

Жоғалтып қолда құсымды,
Жұтамын қайғы легін.
Азамат ету үш ұлды,
Ендігі жалғыз тілегім.

Өсер де қаулап — тың егін,
Жүректің табар кім емін?
Тым ерте кеткен өмірден,
Өзіңді ойлап жүдедім.

Қосымның құтты төрінен,
Қос бұрым қайда төгілген.
"Қос алқа" күйлер сен едің,
Қосақта бірге көрінген.

"Салқоңыр" билеп құйындай,
Толқытса тағдыр шыйырмай.
Үш ұлдың көру қызығын,
Кетті ғой саған бұйырмай.
Бақытын дүние үйген боп,
Жүруші ем үнсіз күйбеңдеп.

Өтермін күймен паш етіп,
Ақбөпе мені сүйген, — деп.
Бастауы күйдің қыңқылдап,
Өрлеуі биік ұмтылмақ.

Көздері менде, ой сенде,
Үш ұлың отыр күй тыңдап.
Жан-жаққа жіті қарадым,
Береді аймақ сараң үн.
Өзіңді қосып күйіме,
Көкіректі әрең жамадым.

Үш ұлым берік қамалдай,
Шегерміз ғұмыр амалдай.
Жоқтығың сенің өкініп,
Күн туды естен танардай.
Кездескен жаздың кешінде,
Ажарың аппақ есімде.
Мен үшін пісіп тұрғандай,
Қос анар көрдім төсінде.
Қызбалық қайтты, ес кірді,
Құс тілі — үнің естілді.
Кең жалғанда өзіңдей,
Сүймедім, қалқа, ешкімді.

Жайнатқандай жер бетін,
Нұрлы еді көркем келбетің.
Үш ұлың жетім емес қой,
Артыңда қалған мен жетім.
Кетсем де шарлап Қырымды,
Домбыра төксе тың үнді.
Өзің бардай бола алмас,
Толқыған төрім бұрынғы.

Үзілді қыршын арманым,
Сезді ғой фәни жалғанын.
Домбыра досым үн қосып,
Қос ішекке айтып зарладым.
Тыңдаңдар, тыңда, зар үнін,
Осыдан аспас бар күнім.
Сөніп қалды бір күнде,
Жапанда жалғыз жарығым.

Сағынған жүрек күйеді,
Жан едің таза, киелі.
Мәңгі ескерткіш болардай,
Күй туды бүгін жүйелі.
Беу, замана! Үйірме,
Оқ тиді жастай бүйірге.

Ақбөпені ұмытпас,
Қосылсын күйім үйірге.
Күй осы. Ащы күйік дәмін татты,
Тындырды қайырымын ағын қатты.
Қолына қайта алды да домбырасын,
Тереңдеу толғап, тербеп ағындатты.

— Ақбөпе, асыл жарым, арайлы ана,
Болмай тұр сен кеткелі маңай пана.
Малшынып махаббатқа жүргенімде,
Сұм ажал келіп қалды қалай ғана?!

Сен барда келді күйге — баянды ағын,
Жоғалдың сүйенішім, таянғаным.
Құйғытып, жүйіткіп келе жатқанымда,
Қапыда құлап түсіп аяңдадым.

Ақбөпе нәзік едің тотыдайын,
Жан зекет ақ жүректің оты дайын.
Ұшырды сені тағдыр қияметке,
Үш ұлды бағып, қағып отырайын.

Күй шертсем, тілім жетпес сырым қалың,
Махаббат баса алмадым мұңын-зарын.
Жанымның бір бөлшегін жоғалтқандай,
Аңсадым тұңғыш ләззат, шырын-балын.

Аршын төс, аққу мойын балғын едің,
Сен таптың ынтық жүрек жалғыз емін.

Тәмәмдап соның бәрін бұл күйіме,
Сағыныш сарыны мол наз тіземін.

Жан баурап, қос жанарың күлімдеген,
Балдырған көріп едім күнінде мен.
Алғашқы қолдасқанда
Көл шетінде,
Көз тимес құба талдай дірілдеп ең.

Тамсантты сол ғажайып нәзіктігің,
Жаныма пәк мінезің азық бүгін.
Шіркін-ай, сені есен-сау сақтай алмай,
Артыңда қалғаныма жазықтымын.

Имек қас, әдемі еді қыр мұрының,
Жайқалып белден асқан тұр бұрымың.
Япыр-ай, көз алдымда ерте сөнді-ау,
Жайнаған бір сәулесі күн нұрының.

Өмірдің өріп келді бар сұрағы,
Қажымас қайрат, күшім тамтырады.
Ой, Алла-ай!
Ерте кеттің, оқыс сөнді-ау,
Тіршілік ең тамаша шамшырағы.

Жан едің орындалған мол армандай,
Білмеймін қалған өмір болар қандай.
Отырмын күйге қосып қайғы, шерді,
Аспанда таң шолпаным жоғалғандай.

Сырымды мұңды әуезден әр кім білер,
Нұрыңды екі ішекке теңдеп ілер,
Қандай күй шығарсам да бұлт сейілмей,
Ішінде сенің өшпес бейнең жүрер.

Тер шықпас керіс шертіп, теріс қақпай,
Заулап қал он саусағым желісті аттай.

Құй туды Ақбөпенің аты өлместей,
Қалмаспыз қарақтарым, өріс таппай.

Естіді ғашық мұңын таң самалы,
Табылсын одан басқа қанша амалы.
Киелі, қош айтысып ақ құсымен,
Естілді тың сарыннан аңсағаны.

ҚОЯНДЫДА ЖӨРМЕҢКЕ

Түсу бақыт бар қазақ назарына,
Қараңдаршы Қоянды ғажабына.
Думан-дүрмек
Елге аян жөрмеңке осы,
Аты сәйкес аймақтың ажарына.

Баянауыл қанаттас Қарқаралы,
Бірге құшар екеуін таң самалы.
Қос сұлудың еркесі ортадағы,
Ғажайып жер Қоянды Арқадағы.

Қоян үйір тау жолы маңайында,
Қаулап өсер гүл майса жаз айында.
Қоян шөбі, қымыздық,
Ұзын құлақ,
Көз тартады алтын Күн арайында.

Сасып қалса,
Аңдаусыз бертін келіп,
Жүйткіп өтер
Ор қоян еркіндетіп.
Жатыр әне, Ақ шоқы арқа жонын,
Күнге тосқан ақ қоян секілденіп.

Тобылғылы, аршалы ояндары,
Шатыр қайың, күрке тал ояу бәрі.

Құмда жүрген
Көжектей ұсақ емес,
Жас қозыдай тоғайда қояндары.

Жәрмеңкені көпестер жайғастырар,
Қант пен шәйға
Қой, ешкі алмас құрар.
Малын алып,
Қазақтың барын алып,
Ақ патшаның құлқынын ойластырар.

Аш қасқырдай саудагер қоян ілген,
Лепіріп те кекіріп тоя білген.
Суда балық секілді қойындасып,
Алыпсатар көп пайда ора білген.

Ботов көпес
Сүйрелеп, арқалап та,
Ел қажетін жеткізді шартараптан.
Сауда қызсын,
Қызықтап біз барайық,
Ел жиналған той-думан, салтанатқа.

Жасыл жайлау
Тойлы төр ажарын-ай!
Сал домбыра, естілер қара сырнай.
Ат шабыс та,
Балуандар күресі де,
Түзелер ме, бір түндік дара тұрмай.

Той бастаушы Шаншардың мықтылары,
Меймандардың
Қажетін ұқты бәрі.
Ертіс - Есіл, Көкшеден
Келгендер көп,
Даурығып жүр
Сайыста құт құмары.

Жарияшы сөзіне нанамыз да,
Талай тарлан бар — дейді арамызда.
Аты жеткен сал-сері қалыспайды,
Жайғасқалы жәрмеңке даламызға.

Бір ақ үй тұр,
Кең, биік уықтапты.
Жайлы мекен сол үйді ұлық тапты.
Ақын Шөже Балтамен айтысқанда,
Алшынбайды бір соғып тұйықтапты.

Айтыс-тартыс өзге де жүріп жатты,
Әкімдерді әңгіме тыныстатты.
Шыңғыс, Мұса, Алшынбай, Құнанбай бар,
Қазанғап та құтты орын дұрыс тапты.

Шыңғыс талдап Көкшетау өрендерін,
Жайып салды өнердің терең кенін.
Аға сұлтан атанған ақындықта,
Орынбайдың жатқа айтты өлеңдерін.

Шөжелердей қазақтың ақтаңгері,
Таңдай қақты,
Ақталды аққан тері.
Осы екен Біржан Сал аңыз етіп,
Тәттімбеттің қырық күй тартқан жері.

Әу, — дегенде "Қорқыт-күй" салды ұран,
Күй төресі төгілді "Ақсақ құлан".
Кенесары жалғасты "Көкбалағы",
Дүркіреді күй болып Алаш, Тұран.

Пай, пай, шіркін!
Төгілті, бебеулетті,
Су сылдырын естірте елеңдетті.
Тіл біткендей домбыра күмбір қағып,
Шертіс- қағыс жаңарып терең кетті.

— Дұрыс па екен, соңғысын күй дегені? —
Деп түйілді ортадан бір денелі.
Наймандағы Сандыбай Ердені екен,
Таңдай қақты көрген жұрт білмегені.

Айналайын, — деді Ерден,
Бұл кім, — деме безерген.
Өз еліне жау кісі,
Күйшілікке не берген?

Тақпақтатты Тәттімбет:
— Жақсыны ұғу ақ міндет.
"Тірлік түбі — бірлікте",
Осы күйден таптым, — деп,

Кетті көңіл жібітіп,
Дегені: "Ақыл суытып,
Өмірді ұқтым жан аға,
Өзімді өзім ұмытып".

Содан кейін Алтайдың күйін шертті,
Еділ - Жайық ырғақпен
Күмбір жетті.
Маңғыттың да қағысын келістірді,
Қаңды -Қантай толғақпен шымыр етті.

"Боз айғырын" Әлидің боздатқанда,
Жан желікті
Жетердей боздақ таңға.
Кейде күйдің желісі күрт өзгерді,
Жалтарғандай
Көлденең қол батқанда.

Үні ғажап, арбайды күй күмбірі,
Тап осылай баурайды-ау мыңның бірі.

Паганини, Ференц Лист, — деп
Орыстар,
Өнерпазын қазақтың ұқты ірі.

Шерлі көңіл
Жалғайды үзік жерін,
Қамыққан жан басады күйік шерін.
Тәттімбет те құлшынып,
Қыза түсті,
Асау күйдің бергендей сығып сөлін.

Тәттімбеттің Құнанбай өнеріне,
Қызықтады
Қырық күй тереңіне.
Абайына
— Қарашы, — деп қояды,
— Дөп басқанын көңілдің керегіне.

Отырды Абай,
Жас бала ұйып тыңдап,
Сүйсіндірді ойлы күй, сыр мен сымбат.
Жүрегіне бір ұшқын түскендей боп,
Шын сүйсінді тамаша сәтке қымбат.

Той қызынды.
Алаңға бәрі шықты,
Бәрі де ірі,
Бәрі де мейман құтты.
Жүлдегерлер өтетін
Мәре бойлап,
Ақсақалдар арнайы төрге шықты.

Би мен болыс мақтаса желік еріп,
Жүлде алғандар бас иді бері келіп.
Қазанғаптың келді үздік "Салқарасы",
Ат билетті Тәттімбет тебіреніп.

Балаң жігіт
Жиырмадан асар, аспас,
Ширақ қимыл,
Епті екен қате баспас.
Құнанбаймен әкесі қатар отыр,
Бір-біріне ірілер қарсыласпас.

Көп айтады Қазанғап құдіретті,
Жас ұлғайды, қыруар ғұмыр өтті.
— Өнер қайдан? — деп қалған Құнанбайға,
— Нағашыдан, — деп баяу сыбыр етті.

— Ой-хой, шіркін! Бәрі де ағайын ғой,
Төксін Алла әрдайым арайын мол, —
Деп Құнекең мазалы сөз тастады,
Назарына ағаның табатын жол.

Бұлан құйрық жортақпен не барлайды,
Не барлайды, Құнанбай не талғайды.
Ал, шындық сол — ол ертең аға сұлтан,
Сайлауында Шаншарсыз өте алмайды.

— Тілектеспін Қазеке балаңызға,
Алшақ емес айтарлық арамыз да.
Қанша өнерпаз болса да,
Ұнағаны,
Ұстамды екен мінез жоқ алақызба, —

Деп тағы да
Жайғандай кең құшақты,
Жезделігін ақ ниет алға ұстатты.
Көп сөйлемей Қазекең ықлас-қылас,
Құнанбайға бұрылып алғыс айтты.

Шылбыр тастап татымды сөзбен жүрдек,
Қалың ойға қанықты түйдек, түйдек.

Естіп еді Құнекең Тәттімбетті,
Ақылшы етіп Алшынбай алып жүр, — деп.

Алшекеңнің жас жігіт досы болар,
Өжет екен, қияға қосы қонар.
Деп жориды ішінен:
— Дәуде болса,
Қаракесек мықтысы осы болар.

— Бақ дарыды Қазанғап баласына, —
Деп шуласты Сарыарқа даласы да.
Ат ойнатып майырды тамсандырды,
Тоғыз серік өзі жүр арасында.

Қаз мойынды су жорға екпіндеген,
Көп қарамас жасқанып көркін көрген.
Тәттімбеттің осы еді "Салқоңыры",
Жорға жарыс бәйгеде еркін келген.

Ат билесе шыдамас көңіл — дөнен,
Күрең торы, астау жон көрінді ерен.
Майқаң-қайқаң тайпалса,
Үстіндегі,
Ақ табаққа құйған су төгілмеген.

Өзге тоғыз мінгені құла сары,
Сансыз тұяқ бір ырғақ құрасады.
Көп пернені дәл басқан саусақтардай,
Күй үніне әр қимыл ұласады.

Тоғыз жорға тілекті ақтады бір,
Тоғыз толқын, бір жойқын тапқаны тіл.
Шыр айналған көрінді терең сайда,
Қызыл гүлді қоршаған ақ сары гүл.

Тоғыз сары, бір қоңыр жан балқытты,
Терлесе де
Нақыстан талмай шықты.
Бұрқырамай көп тұяқ шаң көтермей,
"Қазоты" шөп азырақ қаймақшыпты.

Әсем тартты аттардың бипылы да,
Жан толқиды
Қызған жұрт қиқуына.
Шым-шым ырғақ дәл басып нақысына,
Тоғыз жорға желікті күй буына.

Тоғыз күйші салт атты серігі бар,
Тайпалғаны етеді сені құмар.
Алға адымдап, ырғалып, оңға, солға,
Саз сарынын бұлтартпас желігі бар.

Тоғыз жорға әуенге ергені де,
Көп тұяқтың керемет өрнегі де.
Би біткенде "Салқоңыр" тізе бүгіп,
Бас иеді жасы үлкен төрдегіге.

Барша жұртқа ұнады жастар ісі,
Балуан күрес, қыз қуу, ат жарысы.
Бір тамаша ел екен
Жер бетінде,
Мың өнерге малшынған жас-кәрісі.

Соның бәрін жәрмеңке, базарлады,
Сұңқар болды Тәттімбет назардағы.
Толқын күй мен
Сылқым би жан тебіrentіп,
Қандай ғажап көкірек тазарғаны.

Аттар тынды.
Ауыстық "Қоян биге",
Жұдырық досы толғанды ноян күйге.

Үлкен үстел үстінде би билесе,
Бүлк етпеді көп ыдыс қойған күйде.

Келтірмейді Тәттімбет күйге нені,
Тапқыр досы шығарды бірдемені.
Көп меймандар көрмеген қызық болды,
Байпақ киіп қоянша билегені.

Қояндыға бардың ба?
Қоян етін таттың ба?
"Қоян биін" көрдің бе?
Көп қызыққа баттың ба?

Қояндыға бармасаң,
Қоян етін жемесең,
"Қоян биін" көрмесең,
Тойда болдым деме сен. —

Деп қосқанда Тәттімбет домбыраға,
Жұтынып тұр би күйі балбырама.
Әне тынды Жұдырық,
тоқтай қалды,
Енді өйтпесе есіңді қалдыра ма?!

Жұрт қолпаштап,
Көтеріп кетті қызып,
Қолмен ауа Тәттімбет өтті сызып.
Қане сөйле,
Қу сарым! — деді-дағы,
Бидің шуын Тәттімбет кетті бұзып.

Сөйле, — десе іркілер Жұдырық па,
Салмас оны отты әзіл тығырыққа.
Әнге қосып әп-сәтте кетті Жүкең,
Көпке қарап,
Тік шырқап құбылып та:

— Қыздар сүйген менің атым Жұдырық,
Жас келіншек
Шықпас қолдан сытылып.
Күйші досым шығармайды қасынан,
Жәрмеңкеде кетпесін, — деп құтырып.

Құдай берген жұдырықтай мұрыным,
Сүйем елдің
Мұрын жайлы ырымын.
Мұрным айтар
— Өзім айтам, — дегенді,
Бұлдап қайтем сөздің балдай шырынын.

Беу, жарандар!
Менің атым Жұдырық,
Қыз-қырқынға тілім шығар құбылып.
Жақсы көрем
тойлы кеште ойнауды,
Құрбылармен тал түбінде тығылып.

Қыз-келіншек қарсы алыңдар ұғынып,
Қалам — деме бірдемеге ұрынып.
Екі беттен алма кезек сүйгіштеп,
Салқын кеште бір қаламын жылынып.

Беу, қалқатай!
Алдыңда тұр Жұдырық,
Көрейікші бір нәрсені тындырып.
Әзіл өлең айтысайық жарысып,
Жәрмеңкені жіберейік қыздырып.

Қыздар, қыздар!
Менің атым — Жұдырық,
Бір сүйгізсең —
Мың сүйермін құнығып.
Өзің-дағы еліңе есен қайтарсың,
Жәрмеңкеде Жұдырықпен тынығып.

Ботов шықты:

— Бар ма, — деп — жанасарың?
Әзіл керек, би керек жаңа сарын.
Жұдырыққа берді бас жұлде арнайы,
Таппаған соң жиын топ таласарын.

Тойлы ауылда
Не жетсін ас тартқанға,
Дәмнен қазақ ежелден бас тартқан ба?!
Үйір-үйір, кәрі-жас
Өз теңімен,
Бөлініпті әр үйде дастарханға.

КҮЙ САЙЫС

Құрбан шалдыр,
Нан жастан, құран ұста,
Күй оралмас
Қисынсыз сұранышқа.
Күй төгілер
Күрт қайғы қаулағанда,
Не жолықсаң күтпеген қуанышқа.

Қыл пернеге бес саусақ тиген еді,
Ажарланып,
Өң бітіп үн келеді.
Жұрт жайғасып, ыңғайлы отырғанша,
Кей ырғақты әдіптеп бүрмеледі.

Обзелденді кей дыбыс жайдақ қалмай,
Дәмі кірді қаймаққа бал жаққандай.
Шертіп, қағып,
Тәттімбет күмбірлетті,
Тотыларын жас тоғай сайратқандай.
Қызу думан қолдайды-ау қанаттыны,

Іліп, қақты
Шыққандай адам тілі.
Сұлу сазбен
Кең дала исі келді,
Көкірек жарып көктемнің қалампыры.

Қыздар отыр құлпырып келіншектер,
Шыдамайды-ау, тесіле көзін төкпей.
Бояуланды,
Тәтті әуен ояуланды,
Сұлуларды өтпестей беттен өппей.

Құрбы-құрдас, қыз-қырқын, келіншекті,
Барлап күйші тосқауыл өмір шекті.
Сол мезетте
Ақ үйге ай кіргендей,
Ақ маңдайлы,
Қара көз келіп жетті.

Ақ дидары жарқырап бермес тыным,
Албырап тұр
Еріндер төккен шырын.
Шыдамады...
Тәттімбет атып тұрды,
Қарсы алғандай
Құрбысын көрген бұрын.

— Сақта құдай! — деп қалды қатесінен.
Не де болса шықпапты аты есінен.
Осы қызды
Жасында көргені бар,
Тобықтыға барғанда әкесімен.

Жүрсе-дағы қызубас аласұрып,
Аттаған жоқ ол кезде ала шыбық,
Осы қызбен,
Әйтеуір көп ойнаған,
Күй білмейтін қыздарды баласынып.

Қызды мақтап
Өлкеде сыншы біткен,
Аты шықты әуелі әншілікпен.
Күйшілігі тереңдеу әншіліктен,
Әншілігі әсемдеу күйшіліктен.

Кербез, маңғаз,
Сыпайы еткен күлім,
Байқап тұр-ау,
Өзгеден көркемдігін.
Тоғай ішін тарсынған ақ тотыдай,
Сайрағанда көксейді жер кеңдігін.

Ақ тамақта сиқыр бар үлбіреген,
Жүзі жайнап әнеки, күлді неден.
Бұл Малқара "тотысы тобықтының",
Сыры терең.
Айтпайды сылдыр өлең.

Тұрпан байдың қызы осы ерке сұлу,
Ақ жүзінен төгеді көпке жылу.
Көктен жұлдыз алуға дәмеленсе,
Көздегені көңілге көктем құру.

Әрі сұлу, әрі ақын, дүлдүл күйші,
Бұлбұл әнші, ел сүйген қырғын биші.
Қисса-аңыз, жырға үздік, шебер,
Тілге шешен, өнерге білгір сыншы.

Нәркес көзі қап-қара қасын керген,
Сәйкес көріп кім қызбас күндік жерден.
Марал бөксе, бұраң бел,
Құлын білек,
Сүйрік саусақ күй тартса жүйткіп желген.

Шоңқайма етік аяқта күміс таға,
Алқасына кім бермес дұрыс баға.

Сылдыр қағып,
Шолпысы жарқ еткенде,
Шыдап қалар жүрегі құрыш қана.

Жас аққудай айдында саңқылдаған,
Айбынымен береді қарқын саған.
Көзі шалып Тәттімбет тілдескенде,
Жүзі жанды пәк сезім айқындаған.

Келген екен, шіркін-ай, қыз бабына,
Тәбет тартып қинайды тіл бабына.
Күй шерткенде
Салады-ау, әуез етіп,
Махабаттың жан құштар бұлғағына.

Әсерлі әуен жайылып кең құлашы,
Шетін ашты қазақ күй мол мұрасы.
Сәлем бітті,
Әу-демде бабын тапты,
Қыз қолында тік сөйлеп домбырасы.

Қағысында мүлтік жоқ майталмандай,
Кербез сұлу жан сырын айтар қандай.
Мың құбылтты құлшынтып, құлақ күйін,
Даңғыл жолда су жорға тайпалғандай.

Бала күнде балқытса баурап әні,
Күймен қызық маңайды барлағаны.
Жаңа ырғағы сұлудың таңдандырды,
Лүпілінен жүректің аумағаны.

Аласапыран Тәттімбет күй кешеді,
Іліп қағып, алыстан тілдеседі.
Тік қараса елестеп Ақбөпесі,
Оралады тамаша күн кешегі.

Жаңа лебіз, алды ашық ағындады,
Екі ішектің келтірді бабын тағы.
Ілкім сәтте
Көзге көз түскен кезде,
Үдеп кетті жан-жарын сағынғаны.

— Беу, күйшілер!
Ел-жұрттан алғысыңды ал,
Бісмілләдан дұрыстап айтысыңдар,
Содан кейін тілдесе жатарсыңдар,
Ғашық болып қалғаннан саумысыңдар?! —
деп қағытты, Жұдырық тілмен шымшып,
Білмеген жан әзілін кетер ыршып.
Мұрты күліп, Тәтгімбет толқып кетті,
Сырты бүтін сыр бермей саябырсып.

Содан кейін,
Күй сайыс кетті самғап,
Тәтгімбетке қыз берді жолды арнап.
Шешесіне Абайдың жиен екен,
Нағашыға еркінсіп салды қармақ,

Түре айтыста ыстық тер тамшылады,
Кетбұғамен тұтанды жан шырағы.
"Ақсақ құлан" адамға айбат шексе,
Қыз қайталап ырғағы дәл шығады.

Жау шапқандай тағы да байтағына,
Жұрт селк етті, телмірді Ай тағы да.
Талай күйді Малқара қайталады,
Сал жігітім, — дегендей — айтарыңа.

Қарсы алғандай ақ кеме салқын желді,
Тәтгімбетке күй кезек тағы келді.
Үн-сурет, үн-дүлдүл аңыраған,
Күй-құдірет "Бозайғыр" қарқын берді.

Аумай түсті шертуі, сермеулері,
Қызға шабыт шалқары келді-ау, тегі.
Даладағы көп жылқы кісінесіп,
Оқыранды жүйріктер белдеудегі.

Жігіт үнсіз ақтарды сырын тағы,
Махаббатшыл "Бозторғай" шырылдады.
Екі жүрек үндесіп, бермен қарай,
Екі ғашық қызық-ау бұрылғаны.

Тап осылай көкірек шырағымен,
Кезектесті күйшілер тың ағынмен.
Елжіретті аралда кездескендей,
Адасқан құс жан құштар сыңарымен.

Көп киіктей
Жүйткіген белден асып,
Қыз-саусақтар тепсінді перне басып.
Деп отыр ғой — жанымды тебіrentтің,
Махаббаттың мұңы осы қайран ғашық,

Дәл сөйтпесе тыңдаушы сүйсінер ме?!
Жұрт тым-тырыс,
Тіл қатпас күйшілер де.
Күлетін де домбыра,
Жылайтын да,
Қуанар да, екі ішек күрсінер де.

Қыз не десін,
Ғайып құс қонақтаса,
Көтермейді күй сайыс олақты аса.
Қайталады,
Қалт етпей аға күйші,
Қандай күйге көкірегі тояттаса.

Оң қабағы тартқандай оң бармағы,
Қосақ ілме қағыспен ой қармады.

Мүдіртпейді егіздей, дәл келтіріп,
Сезіліп тұр бәйгеге қол салғаны.

Тоғыз толқын ырғағы қабаттасып,
Тез көтерді көңілді,
Қабакты ашып.
Зәм-зәм қиял, ақ ниет гүл пейіште,
Тыңдаған жан бірлікте жәннәттасып.

Құмар қанып тапқандай тағат жаның,
Нұр шуағын самсатты жаратқаның.
Тебегендеу шертіспен күй тартылса,
Үн мен сәуле жайнатар қабаттарын.

Ынтық әуен мың сиқыр наз артады,
Тартқан сайын қыз қағыс жақсартады.
Тәттімбеттен аудырмай қаймыжықтай,
Балбұл жайнап ажары көз тартады.

Босатқандай жүйрікті тежеп-тежеп,
Көп күй тартты екеуі алма кезек.
Өршеленген бәйгеде жүйріктердей,
Жол бермеді өрлеуде өжетке, өжет.

"Елім-ай"-лап керуен тік бұрылды,
Елестеді Ақтабан-шұбырынды.
Ой-хой-дерсің тәмәм күй ойға салса,
Өзге түгіл өзіңнің ғұмырынды.

Күйлер қандай!
Шапағат шашылғандай,
Қорқыт -Асан өткерген ғасыр қандай?!
Қаратауша мұңайса кейбір сарын,
Абылай өткен жарқырап асулардай.

Күй-дария, тасыды күй-көлдері,
Лықсып шықты түйнектеп түйген шері.

Дәл қырық күй тартылды кезектесті,
Таң қалдырды сонша күй білгендері.

Қырық күймен бағдарлап асқан шепті,
Қыз тең түсті, — деп біреу баспақ көпті.
Сонда қайта Тәттімбет қыза түсіп,
Таңғажайып бір күйді бастап кетті.

Құйқылжытты үр жаңа қарқын тапты,
Беу-беулетті, айтарын айқындатты.
Жер-көкте емес пейіште жүргендей боп,
Сұлу саздан раушан гүл, жарқыл қақты.

Жаны ышқынған секілді қызыл түлкі,
Қыран қақты-ау...
Басылды сақ-сақ күлкі.
Қыз ар жағын байыптап тыңдай алмай,
Нәзік жүрек болды ғой үйпі-түйпі.

Шүйілгендей ақ иық жерге самғап,
Қос қанаттың алқымын қалмады аңдап.
Ынтық-ырғақ,
Іңкәр-үн, ғашық-дыбыс,
Ашық сөйлеп аруды кетті арбап.

Бармады әрі Малқара тым алысқа,
Тез шалдықты хикая жұбанышқа.
Тәттімбеттің өзі де арқаланған,
Періштедей көрінді тым алыста.

Күйдің тілі құлшынып, жаңа ашылды,
Тым құпия төгілті жаңа сырды.
Қасіретін ұмытты-ау, тапқандай боп,
Тіршілікте сау қалған жаны ашырды.

Күй сайыста алаулап қызу егес,
Беу, кең жалған! Көрінді талай белес.

Осыларда құштарлық жоқ па? — деген,
Беген бауырын қуантқан орады елес.

Еркелене тістескен жабағыдан,
Еркін оза шапқандай ала құнан;
Қосақ қағыс түскендей құтты арнаға,
Күй үдеді мың мәрте манағыдан.

Көш ұшында
Құйғыта желген батыр,
Қанжығаға түлкісін теңдеп жатыр.
Қыз дел-сал боп, шаттықтан әлсіресе,
Сәулелі үндер сыбырлап емдеп жатыр.

Орай берсін қашанғы у-дай мұңға,
Түзелді ғой сыбыры Құдайдың да.
Кейде терең теңізге батып кетіп,
Қайта шалқып, күй шықты кең айдынға.

Сұлу ырғақ
Жан құштар жетті лебі,
Сал домбыра күй-шаттық төккіледі.
Қос жүректі қосқандай тәтті күймен,
Тәттімбеттің жарқ етті өткір өңі.

Күйі — теңіз, жағасы — асқар шыңдай,
Күйші — кеме көрінді аққан тынбай.
Малқарадан ес кетті біржола,
Жаңа күйі қоймады таң қалдырмай.

Ғашық күйдің әп-сәтте өрілгенін,
Қыз байқады ашқандай көңіл кенін.
Домбырасын алдына қоя салып,
Басын иді білдіріп жеңілгенін.

Тыңдаған жан дүрлікті шыдай алмай,
"Шәу, пәлі", — деп тынар ма ұран салмай.

Бата берсе үлкендер екеуіне,
Жастар у-шу, қиқулап тұрған талмай.

Малқараға Тәттімбет тақап барып,
Беттен сүйді оңдап бір рахаттанып.
Алғыс айтты күй құмар сұлу қызға,
Тұрды сонда қос жұлдыз қатар жанып.

Есіл - Нұра көктемде қосылғандай,
Әму мен Сыр жарыса жосылғандай
Тәттімбеттің төбесі көкке жетті,
Кіл таза күй қайтсін-ау, есін алмай.

Бірақ, күйші есті ғой инабатты,
Қуанышты тежеді мың қабатты.
Елге қарап еңселі сөз бастады,
Кәрі-жасты өзіне бір қаратты:

— Ашылмаған қауызың тап-тазасың,
Тізгін тақап алдың-ау, жан мазасын, —
деді сонда Тәттімбет
Малқара емес,
Бұдан кейін мен үшін Айзадасың.

Асыл есім әрі Ай, әрі Зада.
Таңдап берсем, неге? — деп талқылама.
Тап осылай атамай шыдау қайда,
Әрі сұлу, қыз болсаң, әрі дана. —

Деп Тәттімбет ғибратты сөзін таңдап,
Дүбірлетсе,
Жұрт шулап кетті жалғап.
Нән табыстың туғаны осы күй ғой,
Дәл сайыстың соңында қызға арнап.

Күй-сайыста өнері артылған күй,
Құштар жүрек буына қарпылған күй.

"Сылқылдақ", — деп атанды сол арада,
Аруақ қолдап, тағдырдан тартылған сый.

Айлы кеште қам көңіл елжіреген,
Думан қызды көп тосып, ел тілеген.
Екі күйші ойнауға "Алты бақан",
Қояндының кешінде келді кезең.

МАХАББАТ НАЗЫ — "СЫЛҚЫЛДАҚ"

1

Аспандағы айдың да орағына,
Кемпірқосақ қызыл, көк жолағына.
Саумал сағым, қыз мінез желіңе де,
О, туған жер! Құштарлық орады ма?!

Киік көрсем қияда дара желген
Қыран ұшса құс шолып Алакөлден,
Бәрі аумайды іңкәр күйші қыздың,
Ақ жүзіне сән берген қара меңнен.

Аймақтағы думан-той, шілделікті,
Жай таппады қос жүрек бірге күтті,
Сауық кешті салушы ек, тым созбаға.

Тағдырыма айтатын алғысым көп
Тәттімбет пен Малқара айтыссын, — деп
Сәті түсіп жалынды қыз-бозбала.

2

Сәті түсіп жалынды қыз-бозбала,
Салғамын жоқ сылқымсып тым созбаға.
Көңіл құсы құйқылжып күй сыбырлап,
Ағын келді, көктемде мұз қозғаған.

Жауап тапса жаттаған қырық күйім,
Қызға арнап шығардым қырық бірін.
"Сылқылдақ", — деп атап ем сәт оралып,
Қолдағандай аруақ, қырық пірім.

Құлын шабыт тебрентті өзі мені,
Сүттей аппақ баурады сезім селі.
Көктемдегі ұқсаған құс үніне.

Білдіргенде ерекше сүйгендігін,
Мінезіне мың алғыс үйген күйім.
Ол — жанымның сыбыры үкіліме.

3

Ол жанымның сыбыры үкіліме,
Ол — таңдану ғажайып бітіміне.
Туды тарту Кереку сұлуына,
Туды ескерткіш қос жүрек лүпіліне.

Ол татулық белгісі туындаған,
Қайталанбас ғажайып ғұмыр маған.
Күй — жәдігер, махаббат хабаршысы,
Қоңырауы жүректің шырылдаған.

Жүзі жанып ару да мұңсызданып,
Кірпік қақпай талмаурап, тілсіз қалып
Күмбірлетті ырғалмай тым тез ғана.

Жеңешесі сұқ көзден сақтағанда,
Дыбыс түгіл тынысты шақтаған ба,
Түсуші еді тілінен бір сөз ғана.

4

Түсуші еді тілінен бір сөз ғана,
Тыңдай қалды сол сөзді гүл қозғала.
Тау бұлағы секілді сылқылдаған,
Күй тыңдады қызықшыл қыз-бозбала.

Әуезденді айтуға тілім жетпей,
Мың толқытты құлақтан үні кетпей.
Тық-тық қағып кезім ғой қыңқылдаған.
Мен қайтейін сол сәтті ғұмырлы етпей.

Қыздан ескен аршалы самал қандай?!
Сол жұпарды татуға жаралғандай.
Асықтырды-ау, сұлу жаз келер кеші.

Онсыз жұтқан ауырлап ауасы да,
Қамаулады құсалық дауасы да
Мөлдір сезім әл беріп көлеңкесі.

5

Мөлдір сезім әл беріп көлеңкесі,
Көкейіме құйылды күй еркесі.
Жалбарынған сыбырым естілгендей,
Күй-тәңірі бұйырды сүйер кезі.

Күй төгілді неше ерке, неше шымыр,
Неше заман естілді неше дүбір.
Сал домбыра көңілді көтергенде
Санамадым өткенін неше ғұмыр.

Күн батқанда жазғы кеш жұтқан нұрын,
Зәру зәм-зәм татушы ек жұрттан бұрын;
Тіршіліктің ашқандай жаңалығын.

Жаратылған жасырын сырласуға,
Бір ымыртты теңесем мың ғасырға
Бұдан артық рахатты табады кім?!

6

Бұдан артық рахатты табады кім,
Бүлкілін-ай, үлпікер тамағының.
Қол сілтеген секілді жан баурады,
Ақ төсінде тербеліп қара бұрым.

Қасы қозғап кеткендей арман әнін,
Сылқыл қаққан дыбыспен жалғанамын.
Домбыра мен Айзада ажарына,
Кезек қарап кенеліп таңданамын.

Ауа қандай, күн қандай, жайма шуақ,
Сыңғырлайды сыбырлап айна-бұлақ,
Туды жүрек лүпілі жетер кезі.

Іңкәрліктің көп сырын анықтаған,
Күйге ынтық тілегің қанық маған
Мен білетін өзіңсің ел еркесі.

7

Мен білетін өзіңсің ел еркесі,
Ел еркесін аңсайды өнер кеші.
Біз күй тартсақ құлшынды тыңдаушы да,
Қалды ұмыт Қоянды жәрмеңкесі.

Сіндісіндей көретін тату сені,
Аққу ойнап алдыңа жатушы еді.
Дидарыңа ділгір боп өткен марал,
Жусан гүлін қолыңнан татушы еді.

Құшағымда бергендей құдай тыным,
Ұнайтұғын қолыма құлайтының.
Үнге үлесті үміткер бала нұрың.

Ғашық-ырғақ әсемдеп құйылысын,
Сылқыл қақты өзіңе сүйінішім,
Аққұба қыз, қара көз, қара бұрым.

8

Аққұба қыз, қара көз, қара бұрым,
Көрмесі едің махаббат сабағының.
Күрке талдың саясын аңсатасың,
Тар көрініп қиырсыз дала бүгін.

Күйім сарқып сырымды бітірер ме,
Бітірер, — деп күнім жоқ күтінер де.
Мен шалқысам толқыған ере кетіп,
Күйші қызды паш еттім бүкіл елге.

Сәресіден жол іздеп бара жатқан,
Сен таң шолпан жарқырап маған атқан
Тың сарынсың сылқылдап сырғақтаған.

Арманымды ұлғайтқан аққуымсың,
Желбіреткен махаббат ақ туымсың,
Сенен асыл туар ма сымбатты адам?!

9

Сенен асыл туар ма — сымбатты адам,
Бағланы едің маралдың түн қатпаған.
Көгілдірі аққудың көрінуші ең,
Ақ толқынның ырғағы құндақтаған.

Қою түнді ақ білек сұйылтқандай,
Құшағыма ыңғайлы иық қандай!
Ақ төсіңе ай нұры түсуші еді,
Алақанға ақ уыз ұйытқандай.

Сәуір-ғұмыр сол екен арман ғұмыр,
Ерке күлкің есімнен қалмайды бір
Келбетіңді ерекше лұғаттаған.

Түскеніңді "тұтқынға" сезбей қалып,
Қуанышқа болдың ба мендей қарық?
Кейпің қызық ботадай бұлғақтаған.

10

Кейпің қызық ботадай бұлғақтаған,
Ғаламатсың дәл қырық күй жаттаған.
Жеңіп кете жаздасаң сол мезетте,
Өзіңе арнап төгілген күй сақтаған.

Шертіп, шертіп созылта төккенімде,
Елестеттім Шыңғыс тау бөктерін де.
Күй сылқылдап даусыңды еске салды,
Елестеді алғашқы өпкенім де.

Отты айналған мәз болсам көбелекше,
Сұлу едің жаралған жаны ерекше.
Түйін осы күй туған сезімдегі.

Құшақ жайып тұрғандай арайлы арман,
Жаутаң етіп жарылқап қарай қалған
Тұңғыыққа іңкәр ем көзіңдегі.

11

Тұңғыыққа іңкәр ем көзіңдегі,
Жалғыз ауыз аңсатты сөзің мені.
Күй тартсаң да, ән салып, билесең де,
Мінезіңнен бір мүлтік сезілмеді.

Бірімізге біріміз "жаным құрбан",
Дей бергенше, үн шалқып сағым қырдан,
Егіз сері атанып жүрер ме едік,
Сергіз Сері келгендей сағындырған.

Жүзің жылы, ақ күміс көрер көзге,
Жігіт аз ба тамсанған менен де өзге
Сұлулығың деп бәрін сезінемін.

Қозы Көрпеш — Баяндай бітпес мұңым,
Атастырған жерің бар менен бұрын
Кездесудің іздесем тезірегін.

12

Кездесудің іздесем тезірегін,
Кірпігім күй шерткендей көз ілемін.
Жан сезімін жасырып сыр бүктесем,
Тіршілікті көрер ем өзіме мін.

Қаяу көңіл күн кешер майдақоңыр,
Сенсіз қайда құс қанат жайған өмір.
Маңайыма қарасам мың құлпырып,
Маңдайың боп кетеді жайнап өңір.

Айтқым келсе ақ ниет, сырымды ашып,
Сен дегенде кетеді күйім тасып
Үнің болып толқиды төңірегім.

Тағдыр салса түйінсіз оспағына,
Аз мезетке ризамын қосқанына;
Қайтем босқа созбалап сөз легін.

13

Қайтем босқа созбалап сөз легін,
— Күй жеткізсін арыз-наз көбірегім.
Әкімге күй керек пе? — деп сыртымнан,
Өсек тасып қақсайды төңірегім.

Килігуге қисынсыз құмарланған,
Озбыр көп қой көз алдын тұман шалған
Өз басынан асырмау кісі өнерін,
Кей шендіге қатал заң, құранданған.

Аққу қалқып арайлы жүр түсімде,
Шошу, үрку, сескену бар түсінде
Мұңлы құстың ауыр ғой сезімдері.

Қойшы төңірі, ұмыт боп қалды бәрі,
Есімде тек Қоянды бал құрағы,
Сыр таусылмас шын ғашық кезімдегі.

14

Сыр таусылмас шын ғашық кезімдегі,
Құмар еттің ғайыптан өзің мені.
Әрі күйші, әрі әнші, әрі сұлу,
Басылмайды жан баурап сезім селі.

Бірде молдау, сағыныш бірде азайып,
Үн қозғайды сиқырлы бір ғажайып.
Өнеріңе, өзіңе құштар жаным,
Көрсем дерттен қаламын шын тазарып.

Есіміңе елеңдеп балқып денем,
"Сылқылдаққа" сырымды сарқып берем,
Саз сарыны кезі жоқ ала-құла.

Сол күйімді ағайын біліп қойғын:
Иірімін ізгі етіп іліп қойдым
Аспандағы айдың да орағына.

15

Аспандағы айдың да орағына,
Сәті түсіп жалынды қыз-бозбала.
Ол — жанымның сыбыры үкіліме,
Түсуші еді тілінен бір сөз ғана.

Мөлдір сезім әл беріп көлеңкесі,
Бұдан артық рахатты табады кім?!
Мен білетін өзіңсің ел еркесі,

Аққұба қыз, қара көз, қара бұрым...
Сенен асыл туар ма сымбатты адам,
Кейпің қызық ботадай бұлғақтаған,
Тұңғиыққа іңкәр ем көзіндегі.

Кездесудің іздесем тезірегін,
Қайтем босқа созбалап сөз легін
Сыр таусылмас шын ғашық кезімдегі.

ЖІГІТ СӨЗІ

Көргенде сені,
Сал бойым қатты дір еткен,
Ажарың аппақ,
Жүректі қайта түлеткен,
Қос алмадай
Ұқсас еді Ақбөпем,
Аумайсыңдар
Қос қайыңдай бірге еккен.

Жаз емес жалғыз
Жапырағы қаусап күз өткен,
Қайғымды жалғап,
Үш ұлым үйде күзеткен.
Өзіңді көрсе,
Шаттанар еді олар да,
Қарсы алып, сыйлап
Анаға деген ізетпен.

Атадық жылын,
Табылмас пенде сын еткен.
Алып шық мені,
тас қараңғы түнектен.
Қайта оралған көктемім жалғыз өзіңсің,
Кездескен сәтте
Көңілге көркің гүл еккен.

Қартайған жесір —
Демессің мені күні өткен,
Жүрекке тізіп түсінші аппақ тілекпен.
Періштем болшы,
Әдейлеп келген пейіштен,
Қанаты сынған,
Қыранды қайта түлеткен.

Өмірім алда
Болып тұр ауыр қамалдай,
Сенімім сенде
Қамалға амал табардай.
Шіркін-ай, деймін,
Бірге кешсек жалғанды,
Өтер ек тату,
Сейпіл-Мәлік – Жамалдай.

Елтідім татып,
Жұтымын дәркәр дәрудің,
Қуаты қайтты,
Қайғырып шеккен зар удың.
Тағдырым сенсің,
Табиғат таңдап қосқандай,
Сөз жыға көрме,
Мен саған өте зәрумін.

Жүзіңе елтіп,
Жүйріктей жарау үдейін,
Жабығу өтсін,
Жадырап мен де күлейін.
Жарасып кетер
ажарыңа ақжарқын,
Малқара емес,
Айзада деп жүрейін.

Өзіме сені,
Алыстан аңсап телідім,
Аққуым болсаң,
Айдының демес мені кім.
Талабым таудай,
Бармақтай бақыт әкелген,
Болсаңшы менің,
Жебеуші мәңгі серігім.

ҚЫЗ СӨЗІ

Мәнісін тауып мақтайсың,
Жаратса Құдай нәзік қып.
Көрмеген туды шат маусым,
Жаныма мәңгі азықтық.

Махаббат лебін татынсам,
Ырқыңа көніп сенделдім.
Достасуға шақырсаң,
Қоштасуға мен келдім.

Аймақты даңқың түрленткен,
Төресі сенсің өмірдің.
Сәт туып, тәтті сыр шерткен,
Базары туды көңілің.

Бұйырған саған өнердің,
Шегі жоқ, — деп толғаймын.
Мен үшін ертең келер күн,
Сәтсіз бе? — деп ойлаймын.

"Қызға сөзді кім айтпас,
Қымызды кім ішпейді".
Мінезің мені мұңайтпас,
Ондай сөз еске түспейді.

Айтарым осы қоштасам,
Толтыру қайда толмасты.
Білемін маған ешқашан,
Өзіңдей пана болмасты.

Қолыңда қалған үш ұлың,
Сескентпейді жанымды.

Үшеуін биік ұшырып,
Сындырмас едім сағыңды.

Сен еккен биік шынардың,
Тасасына қонар ем!
Оралып жұбы сыңардың,
Үш ұлға ана болар ем!

Басым бос болса, шіркін-ай,
Тап бүгін еріп барар ем!
Жарылқап бізді бір Құдай,
Ұл-қызды кезек табар ем!

Ағаттық кетсе, кешірім,
Тұр деме мені асығып.
Мен сенің тірі жесірің,
Анығын айтсам ашынып.

Күн кешсем қанша күйбеңдеп,
"Сылқылдақты" тартармын.
Тәттімбет мені сүйген, — деп,
Айтудан келмес жалтарғым.

Теңселе көрме бәйтерек,
Онсыз да жаным жаншылды.
Төленген құны ертерек,
Аққу, — деп жүрсің аршыңды.

Өтер бірге өрт кешіп,
Қорқамын аруақ, батадан.
Айтулы жермен сертгесіп,
Қалың мал алған ата-анам.

Болмысты зерле Тәттімбет,
Осылай шешті-ау, жаратқан.

Анығын айту — ақ міндет,
Мұңымды байқа қабақтан.

Ұлғайтпа менің жарамды,
Онсыз да сәнбес құштарлық,
Меншіктеп алған марадды,
Жігітке етпе іштарлық,

Қызықтырмас дәулеті,
Ел бұзылар, дау болып.
Өскембайдың әулеті,
Өтеді бітпес жау болып.

Ерікті болсам кетермін,
Өзіңнен артық кімге еріп.
Ойлай, ойлай өтермін,
Сағыныш серік күн көріп.

Ертең де, жаным бүгін де,
Айтқаным кетпес теріс боп.
Орнығар жүрек түбінде,
Өкініш тас беріш боп.

Өңім түгіл түсімнен,
Бір шықпасаң не етермін.
Жаным түлеп ішімнен,
Ғашығым бар, — деп өтермін.

Бұйырмаса өзіңнен,
Күйіңнен ләззат татайын.
Қарындас, сыйлас сезіммен,
Тәтті-аға, — деп атайын.

Сөз бітті жеткен бабына...
Тәттімбет сонда бөгелмей,

Құшақтап сүйді тағы да
Бір жөні болар дегендей.

Күш атасын танымақ,
Құнанбай не етер қызынса.
Кешірмес, бірақ, аруақ,
Ел арасы бұзылса.

"Ел арасы" дегені —
Қиын екен шынында.
Ішінен айтты: "кемені
Бұрайын басқа қиырға".

Дүйім жұрт қайтып білмесін,
Жеңгесі білген жорықты.
Құлаққа қалай ілмесін,
Жәрмеңке толы Тобықты.

Күй сайыс тапты жүгініс,
Тыңдаған көңіл толғандай.
Туды бір ғажап құбылыс,
Мәңгілік аңыз болғандай.

Қайталап қауым тамсана,
Жаңалық жатпас жөргекте.
Малқара болды Айзада,
Таратты достар жер, көкке.

Қиямет мезет жанды алған,
Айықпас дерт боп қоныпты.
Айзадаға арналған,
"СЫЛҚЫЛДАҚ" пісіп толықты.

Ұры сөз желмен жарысқан,
Тобықтыға жетіпті.

Атасқан жері алыстан,
Аз күнде алып кетіпті.

Ақбөпе мен Айзада,
Күйігі бұзды көңілді.
Сағыныш толқып беймаза,
“Қос басар” күйлер төгілді.

Жолықты ойда жоқ күдік,
Шыдасын оған қай сана.
Ақбөпе жолы — мәңгілік,
Тірідей кетті Айзада.

Қар түспей жасыл із кетпес,
Өрт шарпып өтті көгалды.
Ақбөпесін іздетпес,
Айзада солай жоғалды.

Ел аман — жұрт тыныш па?
Жүрегі қатты тоналды.
Кім білсін жұт па, ырыс па?
Тұңғиық күйлер оралды.

Дыбыстар егіз боздайды,
Жаңаша қарқын қабылдап.
Елдің мұңы еңіреткен,
Үр жаңа күйлер ағындап.

ЕСІМ-АНА

Шын досына сырын айтар ер жігіт,
Сенісер де, кең сөйлесер тең жүріп.
Ашық көңіл ақтарады арманын,
Шат көңілден өтсе мұздақ сең жүріп.

Қасіретін бөлісе алмай еш пенде,
Ұқсады өмір қақ жүректен тепкенге.
Билік-байлық, атақ-даңқың қосылып,
Махаббаттың жұмағына жеткен бе?

Шүкір, тоба.
Мәңгілік дос теліді,
Ол домбыра — қолында жан серігі.
Жер бетінде
Жақсылықты паш етіп,
Жат қылықтан тітіркенді, жеріді.

Сұлу көрді ғаламаты әлемнің,
Сайраңдады
Мауқын басты пәлен күн.
Аяқ жағы қоштасумен біткен соң,
Әттең дүние-ай, сәні кетті сәлемнің.

Жәрмеңкеден зәресі ұшып торықты,
Жарқ етті де,
Жоқ болды ғой соны ұқты.
Жақсымбет пен Беген және Жұдырық,
Үшеуімен оңашада жолықты.

Айтты сырын көкей тесіп қалмаған,
Бұза алар ма, жүрек пішкен заңды адам.
Деді күйші:
— Бүгін алып кетер ем,
Дүйім елде қызым да жоқ таңдаған.

Күй байланса көзге оралған кестеге,
Сан ойландым ерте тұрып, кеште де.
Ақбөпеден айрылғалы жыл өтті,
Көкейіме келмеуші еді ештеме.

Құран оқып,
Елді жинап ас бердік,
Құрмет еттік,
Көзден аққан жас көрдік.
Енді міне, бой көтеріп қайтадан,
Сұлу қызға көз салуды әс көрдік.

Араласам қара жер, көк аспанды,
Естімеппін құлақ түріп басқа әнді.
Енді білдім...
Қанша іздесем таппаспын,
Ақбөпе мен Айзададан асқанды.

Асу қайда?
Жету арман оларға...
Тым болмаса мінезі ұқсас болар ма?
Үйде отырған үш ұлымды ойлаймын,
Ана керек, пана керек соларға, —

Сонда Беген әңгімеге кірісті,
Ниетің жөн ақылдасқан бұл істі.
Айдын көлге
Жылда аққулар қонады,
Пенде алмайды Алла берген ырысты.

Жақсы болар өзіңе де сақтаған,
Шапағат құт ертең туар ақ таңнан.
Ел арусыз, ер қарусыз болмайды,
Қыздар аз ба, ақ тілекпен баптаған?!

Сәтсіздік жоқ,
Рухыңды тік ұста.
Махаббатқа кедергі көп Шығыста.
Сәтсіздік жоқ,
Бәрі де өмір сатысы,
Басқа қызды ал ақ жүрекпен ұғыс та.

Сәтсіздік жоқ,
Бәрі де өмір елеңі.
Күтіп тұр ғой
Жолда артықша белеңі.
Маңайдағы еш пендеге келіспей,
Ол да сені тосып үнсіз келеді.

Өмір сырын —
десең сарқып, дос ұқтыр,
үрейленбе,
Қыз кетті, — деп шошып құр.
Сәтсіздік жоқ,
Жан толқуы өтеді.
Шын бұйырған
Адал ару тосып тұр.

Саған келген қуаныштың біреуі,
Тегін келмес.
Ол тағдырдың тілеуі.
Содан болар,
Самғай түсер биікке,
Шері қалың ойлы күйлер орманы.
Аз қуаныш,
Көп реніш шексең де,
Қызды ауылға соғып өтсең болғаны.

— Сөзің жақсы.
Ғақылың жоқ бояма, —
Деп бастады күйші өңі ояна.
— Бегешім-ай!
Шекпен емес,
Шен де емес,
Махаббатта саты деген бола ма?!

Ғашық жардың ерте кетті — оңдысы,
Жүдеу тартты онсыз тірлік болмысы.
Маған керек
Үш ұлыммен өзімді,
Адал сыйлар, ар-ұяты мол кісі.

Шырақ өшсе өзің бірге өшпейсің,
Өмір-сайыс
Рұхсат бер, кеш — дейсің.
Өз түтінің көкке өрлеп тұрғанда,
Ата-анаңның қолына енді көшпейсің.

Дүниеден өтіп бара жатырмыз,
Өмір біреу.
Десек те біз батылмыз.
Бір жыл өтті.
Бұрыл, — десең бұрылам,
Қай ауылда тосып отыр мені қыз?

Сонда Беген
Сөзін тура бастады,
Осы еді ғой серті әуел бастағы.
Деді, — сені бұйрығымен Тәңірдің,
Қыз тосып жүр
Дәл он жеті жастағы.
Шындық осы:
Түлкібайдың қызы бар.

Есім сұлу, құмар етер, жүзі бал.
Ал, әкесі бай кісі емес,
бірақ та,
Ақылына данышпан да қызығар.
Талай тарлан құда түскен жолықты,
Мысы құрып,
Өрелеспей торықты.

Берді әкесі перзентіне рұхсат,
Кім де болса
Өзі таңдар болыпты.

Сұлулықта шек жоқ екен, шіркін-ай!
Ажарына ақыл, мінез, ғұрпы сай.
Екі досың, інің тілек етеміз,
Бұйыртса екен, соны саған бір Құдай.

— Ұнаған қыз Бегешке,
Би-Фатима емес пе?
Жолда көріп өтеміз,
Қызықпай бос елеске.

Рулары — Байбөрі,
Бізге құтты сай төрі.
Ақ қоянды қағады,
Менен артық қай бөрі.

Деп қағытты Тәттің сонда шаттықтан,
— Дұрыс, — деді — туды сезім сәтті ұққан.
Түлкібайды ақылды, — деп естігем,
Жаным аулақ есті адамға жаттықтан.

Үшеуіне айтты сауал-тілегін,
— Неге қатты соғып тұр? — деп жүрегім.
Сөзбен дәлдеп, қимылмен де жеткізді,
Приставтың хат тапсырған реңін.

Әлде, сұрақ,
Әлде, шамдап от салған,
Айтқысы кеп бірдемені тоқталған.
Күле қарап
Көзін қысып сары орыс,
— Көкшетаудан...
Кенесары, — деп қалған.

Хан Кененің қарындасы Бопайдан,
Хат келіпті
Соқпас назы оңайдан.
Менің бойдақ жүргенімді біледі,
Үміті зор, қыз да болса сақайған.

Жұдырық сонда әндетті,
Ән ырғағын дәмді етті.
Есім қызды мақтаумен,
Нысанаға дәл жетті.

— Қатын алма төреден,
Келеді олар тебеген.
Қатын алсаң төреден,
Болдым дей бер көбеген.
Төреден қатын алғаның,
Бағусыз қалар мал-жаның.

Төбеңе мініп алған соң,
Оңдырмас Құдай ар жағын.
Төреден алсаң қатынды,
Есіңнен өшір затыңды.
Бопайдың байы атанып,
Жоярсың өз атыңды.

Жетер, — деді — күйші сонда күлімдеп,
Кетіп қалды біраз жерге біріндеп.
Айтқаныңның келе қалса ширегі,
Жолықпасын еш адамға бұл індет.
Қара қанды жаудырдың-ау,
Жаудырдың...
Қаумалаған қалың бұлтқа шалдырдың.

Содан кейін...
Құдай беріп, нұр құйып,
Келгені де елге жылы жаңбырдың.

Жел шақырдың қабырғамнан өтетін,
Үйдің қырсық бір басыма жететін.
Ол жақсы ғой
Арайлы таң атарда,
Түн көрпесі қоюланып кететін.

Бәрі дұрыс!
Жан бауырым, достарым,
Тез татындым сөздің дәмді оспағын.
Кеттік! — деді
тамашалап қайтайық,
Түлкібайдың қызы мені тосқанын.
Ет-жүрегім толды ыстық сезімге,
Ойлаушы едім
Оқта-текте өзім де.
Көргенім бар Есім қызды елінде,
тым кішкентай
уыздай жас кезінде.

Бір арайлы таң атады мен білсем,
Үш ұлыма ана керек...
Кең жүрсем.
Жақсымбет-ау, мен тұрармын сөзімде,
Құдалыққа әкемізді көндірсең.

Кішкентай қыз өспей ме?
Қос алмасы піспей ме?
Марқа қозы маңырап,
Қолға жылдам түспей ме?! —
Деп Жұдырық;
— толқып кетсе жүрегің;
Ал, аттандық тез табайық бір емін.
Қазанғаптай асыл әке қолдайды,
Әкім-күйші ардақты ұлдың тілегін.
Тағы, тағы жақсылықты үймелеп,
Ағындатты өзіл сөздер легін.

Болған істі созбайықшы әріге,
Құдай оңдап,
Келді тілек бәрі де.
Түлкібайдың қызы Есім тамаша,
Таң қалдырды ақылы да, сәні де.

Кім қызықпас қардай аппақ етіне,
Қос алмасы-ай! Бөлген төсін екіге.
Қызық екен күлген кезде жымыып,
Түскен ұя ақ құймақтай бетіне.
Ақ маңдайы
Ай үңіліп түндікке,
Ұмсынғандай
Тағат таппай күндікке.
Мейірімді екен жүзі қызыл шырайлы,
Маңғаз күлкі шақырып тұр бірлікке.

Бойы ықшам,
Құстай даяр ұшуға,
Ықшам иық
Ыңғайлы екен құшуға.
Жарқ еткенде ақ кеседей жанары,
Тірі жанды салар ынтық қысымға.

Ақ білегі
ақ күмістен құйғандай,
Аққу-мойын, бұлбұл-көмей үн қандай!
Нұр жүзінен төгілгенде шапағат,
өзі үнсіз,
көзі сөйлеп тұрғандай.

Ат шалдырып Түлкібайдың елінде,
Шын серпілді күй төгілтіп серің де.
Беген тапты түсер үйдің ретін,
Тез кездесер Есім қыздай керімге.

Хабар салды болады деп күй тойы,
Ел жиналды өнерпазға үй толы.
Кешкі қызық "алты бақан" кезінде,
Кездесуге сәт бұйырды бұл жолы.

Аялады алақанға салғандай,
Шыдау қайда балдырғанға таңданбай.
Сәт те туды тал ішінде жолығып,
Жаны құштар қыздың сөзін алғандай.

Әкесіне келіп айтты тартынбай,
Би шаттанды қолға түсер алтындай.
Қазанғап пен Тәттімбет кеп сөйлесе,
Құдалыққа барам, — деді Алшынбай.

Ақсақалдар уәдеге тең жетті,
Ем табылды басатұғын сел-дертті.
Дәл сол кезде Алшынбайдың алдында,
"Сылқылдақты" еренғайып желдетті.

Тау бұлағы секілденген ашық үн,
Алшекеңді шын толғантты ғашық үн.
— Құдалыққа барғанда тарт бұл күйді
Түлкібай да білер әуез асылын. —

Деп Алшекең құда түсіп құрметпен,
Асыл аға құтылды зор міндеттен.
Тәттімбеттің күйі, әні, әр сөзі,
Төбе бидің жан, жүрегін гүлдеткен.

Інісі ғой таң қалдырған жасынан,
Атқа құмар, күреске епті жас ұлан.
Ас пен тойда салып қояр сайысқа,
Тастамайтын Тәттімбетті қасынан.

Күй тарт, — десе күйге елді қандырар,
Даусын сүйді естір құлақ ән құмар.
Ат ойынын көрсеткенде билетіп,
Есінді алып, жан құшырын қандырар.

Тез басылар талай асау шаң құмар,
Санасы ояу түйсіктіні таң қылар.
Бәрінен де Алшекеңе ұнайтын,
Шешендігі жалғыз сөзбен шалдырар.

Зор құрметпен қыз ұзатты Түлкібай,
Есті кісі ақылға кен құлқы бай.
Сөзге терең Алшынбайды сүйсінтер,
Кездестірді жақсы әулетпен бір Құдай.

Есім — қыз да мадақтауға тұратын,
Тез көтерді күйші-сері қуатын.
Тәттімбеттің көксегені осы еді,
Үш ұлына ана болып туатын.

Ел қуанды бір көргеннен Есімді,
Той-думан да емін-еркін көсілді.
Алшынбаймен қатарласып Түлкібай,
Мәртебесін төңірекке өсірді.

Ақылды үйдің пәк мінезі тараған,
Оған туыс, оған жақын — бар адам.
Кәрі-жасты таң қалдырды
Мейірбан,
Ақ көңілі, сүт — сезімі балажан.

Есім — ана
Еркелетті үш ұлды,
Құрсағынан шыққандай жан тұшыңды.
Оятпа, — деп
Ұйықтап жатқан үшеуін,
Қорадағы құсты әрмен ұшырды.

Үш баланың бар қажетін ұғынды,
Аямады олар үшін шығынды.
Сол үшеуін шақпасын, — деп жоқ қылды,
Ызыңдаған үйде маса, шыбынды.

Оқудың да қырын-сырын ұсынды,
Ойын — десе жасамады қысымды.
Балалар да жас ананың жан зекет,
Пәк қылығын, ақ ниетін түсінді.

Жылы сөйлеп,
сылап-сипап, наз артып,
Ақ қозыдай
Күтгі үшеуін тазартып.
Жетім қалған үш баланың қайғысын,
Есім-ана берді жылдам азайтып.

Қайта туды Тәттімбеттің өзі де,
Қараңдаршы Есімге айтқан сөзіне:
— Көп жұмбақтың кілтін таптық,
және өзің,
Жұмбақ болып көрінесің көзіме.

Құдай берді,
Келді үш перзент тілегі,
Күйші досың жолбарыстай түледі.
Жанып кетіп,
Күлден қайта тірілген,
"Қиял құссың" — бақытымның тірегі.

Сені сыйлап
Өтер барша ғұмырым,
Жылы лебің домбырада үзім үн.
Мені сүйген жүрегіңнің лүпілі,
Ұлғайтады екі ішектің қызығын.

Көріп сенің ашық, таза күлкіңді,
Төбемдегі қайғы бұлты іркілді.
Тірліктегі жұмақ төрі, — деп білем,
Ес кеткенше еркелескен бір түнді, —
Деп қағытып,
Шалқып, толқып сөз түйді,
Құшағына қысып қатты көп сүйді.
Содан кейін тербелгендей теңіздер,
Бастап кетті бұрын ойда жоқ күйді.

Есім сұлу жалықпаса күй тыңдап,
Туды өмірде көрген түстей сылқым шақ,
Сондай сәттің қызығына арналған,
Күй кербезі келді өмірге “Былқылдақ”.

“Есім-Ана” атап кетті ел іші,
Ақбөпеден болмапты еш кемісі.
Тәттімбеттің болды Есім өмірде,
Кең жайлауы, тірі көрген пейіші.

БЫЛҚЫЛДАҚ

— “Былқылдақ” — төрім ардақты,
Жер жәннәты көрікті.
Қуғанда бабам қалмақты,
Қызығып назар бөліпті.

Осы аймаққа мен білсем,
Намысқойлық әкелді.
Жалғанда шалқып кең жүрсем,
Еліме байлық әперді.

Осы өңірде таныдым,
Жорға мен жүйрік не екенін.
Үлкеннен алдым тағылым,
Өзінде атамекенім.

Жұлдызға көкте қол жетті,
Құндыз да бойды жылытты.
Осында басар мол дертті,
Алғашқы күйлер туыпты.

Есім қыз тұңғыш көргенде,
Бала еді қос өрімді.
Жүрекке жүрек ергенде,
“Былқылдақ” көзге көрінді.

Мырзалық етіп ай-күнім,
Сұлуға балғын сеніпті.
Табиғат барша байлығын,
Бір қызға жинап беріпті.

Піспеген әлі жемістің,
Жөн болсам дәнін тергенім.
Ән-күймен шаттық бөлістім,
Жадымда сол бір көргенім.

Тал бойы сұңғақ қайыңдай,
Мың қараймын ерінбей.
Лебі есер тайынбай,
“Былқылдақ” жақтың желіндей.

Біздің жердің гүліндей
Келбетті ғажап баурады.
Тұрса да жатқа білінбей,
Жүректі жылдам жаулады.

Көрінді көзге жігерлі,
Білмесем де көп сырын.
Тіл тартқызбай жіберді,
Башпайға жеткен қос бұрым.

Өзгеден өзге бөлінді,
Жас кезім еді-ау, мас көзім.

Ақылы шексіз көрінді,
Жеткізер көпке аз сөзін.

Құлшынған қайрат мол кезде,
Қасына мүлдем қонар ем!
Айзада бар ғой ол кезде,
Әйтпесе, ғашық болар ем!

Айзададан айрылып,
Жүргенде қайта кездестім.
Өмірде бар ғой заңдылық,
Жар етуге сөз кестім.

Оралсам сапар арнап бір,
Сәтті шақта жолықты.
Қос жанары жайнап тұр,
Тұлғасы балқып толыпты.

Шертіп, қақсам әлі де,
Қос ішектің сыры сан алуан.
Онекі мүше бәрі де,
Қосуға күйге жаралған.

Сезімге түрлі батамын,
Серттескен келіп шешімге.
"Былқылдақ", — деп атадым,
Арнаған күйді Есімге.

Еріндер естен тандырған,
Уылжыған уыздай.
Бір сүйсең құмар қандырған,
Шәрбаты саумал қымыздай.

Аша берді-ау, маңдайын,
Күн сәулесі жылтылдап.
Бөксе жаққа бармайын,
Есіме түсер "Былқылдақ".

Мың әурелі састым көп,
Кеттім ғой елтіп тәніне.
Біржан Салдың басқым кеп,
"Жамбас сипар" әніне.

Жұп-жұмыр қос сирағы,
Құйғандай аппақ күмістен.
Қол салғым келіп қинады,
Мезетте бірге күліскен.

Елестейді алыстан,
Ымдасқандай "Былқылдақ".
Сәт қайда ләззат алысқан,
Күле бермей сылқылдап.

Көктемім қайта оралды,
Орнады іңкәр сәтті шақ.
Дерт шеккен көңіл оңалды,
Ашылды құштар шат құшақ.

Көргенде балғын тәсінді,
Қос ақ қоян жатқандай.
Жия алмай қалдым есімді,
Қос сандық күміс тапқандай.

Бетіңе басып бетімді,
Сүйгіштей бердім сұратпай.
Қан ойнап, қайрат жетілді,
Құштарлық оты шыдатпай.

Қос құшақ алғаш табысты,
Тұтанды жүрек шырағы.
Түзеді ескі шабысты,
Махаббат дүлдүл пырағы.

Рахат пен ләззәт тасқыны-ай,
Қыз малшынды шаттыққа.

Көп тосқан екен
Қайтсін-ай,
Шыдағандай аштыққа.

Құшырым қана өптім көп,
Армансыз еркін айқардым.
Тамаша ғұмыр шектім, — деп,
Маған да туды айтар күн.

Ой жүгіртсем сондайға:
Ғашықтық — жүрек бұйрығы.
Тәубе етсек, шіркін, болмай ма,
Шын ғашық тағдыр сыйлығы.

Махаббаттың бергенін,
Атай көрме күнә деп.
Күйлерім — жалғыз сенгенім,
Жадымда арман жүдә көп.

Есім-ау, мені көп сүйіп,
Серік боп берік жүре бер.
Қиналған кезім оқ тиіп,
Тез өтті еркін күле бер.

Келбетің естен кетпейді,
Көзімді ашып, жұмсам да.
Өзіңе сұлу жетпейді,
Қызығың азық мың таңға.

Басқаға көңілім мәз емес,
Жүрердей мәңгі тірек боп.
Сымбатты ару аз емес,
Өзгеде сендей жүрек жоқ.

Көбірек сені, мақтасам,
Төрімде соңғы көсілесің.
Күйіме қосып хаттасам,
"Ел - Анасы" — Есімсің.

Қуанғанда Есімім.
Күлгенің қызық сылқылдап.
Тарқады кешкен есіл мұң,
Күй сыры осы "Былықылдақ".

"БЕСТӨРЕ"

Омбыға губернатор шақырыпты,
Санатқа ілікті өңкей заты мықты.
Орта жүз шынжырбалақ шонжарлары,
Ат сайлап, әбзел қамдап тартыныпты.

Сыйлауға ақ патшаны жарлық келді,
Әкелді құлаққа үні қанық желді.
Төбеге жай түскендей елді ойлантып,
Ауылға сауын салып салық келді.

Құрыған хандық туы қазағымда,
"Тәңірі ісі", — деп жориды азабын да.
Орысқа қарсы тұру — деген ұғым,
Кететін судай сіңіп таза құмға.

Айқасып Исатайдың Еділдегі,
Жайықта жазатайым жеңілгені.
Қалың ел қабырғасын қайыстырды,
Жылқыдай ығып кетер тебіндегі.

Қаншама ұмтылса да кісілікке,
Төрені ел шаршады түсініп те.
"Жуас ат қатты тебер" — дегендейін,
Махамбет көнбей өтті кішілікке.

Япыр-ай, осы сырды ұққаны ма,
Шыңғыс хан өшірді ізін жұрт алдында.
Қалт етпей қазақ жерін түгел алды,
Өзінің билеп-төстер ықпалына.

Хандық жоқ, елдік те жоқ, міне, ғажап,
Көбейді шен мен шекпен алабажақ,
Оязда, дуан басы, болыстықта,
Жарқ етті некен-саяқ қара қазақ.

Старшын, болыс, местей, сардарыңды,
Өзі атап, ел сайлайтын заң дарыды.
Дуанның басшыларын ояз таңдап,
Бас тізгін жоғарыда қаңтарылды.

Бұл да бір ой жүгіртіп ұстар шындық,
Жасайды шенге қазақ құштар, құлдық.
Бұлқынып жүрген кезде бұла сері,
Бұйырды Тәттімбетке старшындық.

"Бала би", — деп атаса заты мықты,
Өнерпаз күйші болып аты шықты.
Елгезек, әділ, сергек, алғыр жігіт,
Көксеген тірі жанға адалдықты.

Береді-ау, Алла, шіркін, бергеніне,
Қанықты елде аңыз, жыр кеніне.
Заманға сәйкес алған білімі бар,
Күйші-әнші төгілтеді термені де.

Жасынан ойлы, әділ, ұлағатты ісі,
Өзі де тірі пенде сымбаттысы.
Есіне бір көрген жан мәңгі сақтар,
Осы, — деп, — пір тұтарлық қымбат кісі.

Қара мұрт, дөңгелек жүз, жазық маңдай,
Көзі өткір, ақ, қарасы анық қандай.
Дембелшең, орта бойлы, жүзі жылы,
Ішінен жүз кісінің танытқандай.
Сезімтал, ширақ, сергек жігіт екен,
Тұра алмас жарқ еткенге шабыттанбай.

Байқа, — деп саясатты айналаңнан,
Қозғаған Қазанғапты қайран арман.
Өскенбай Құнанбайды жетелесе,
Ертерек Тәттімбетті қайрап алған.

Сыйлайды ел сыйласа, елін кісі,
Ұлының осал емес тебінгісі.
— Түбінде болар, — дейді осы балам,
Нұрбике — Шаншардың ең сенімдісі.

Осы еді жүрегінде оты бары,
Жөнді іспен аз нұсқаны толтырады.
Билікке жұрт көзінше салып қойып,
Оңаша ой құрасып отырады.

Болғай-ақ, алды жарқын, арты құтты,
Әйтеуір, бір үлкен жол ашылыпты.
Жиынға жас та болса "старшын" — деп,
Ұлықтар Тәттімбетті шақырыпты.

Сыйлауға елдің ноян жақсыларын,
Омбыда губернатор тартты барын.
Дуылдап би мен төре
Көзбен көрді,
Сібірдің ерте оянар жазғы таңын.

Жан болмас ақиқатты шүбә қылған,
Шыңғыс бар Абылай ханның ұрпағынан.
Басқарып алыс Аманқарағайды,
Айрылған сал Сырымбет тұрағынан.

Бұл Омбы оның жарты Отаны да,
Алған жер шен мен шекпен оқаны да.
Жасынан жалт қаратқан көрген жанды,
Осында шәкірт боп жүр Шоқаны да.

Қазақтың ауыр халін ұққан кезі,
Айбынды еміс, еміс шыққан сөзі;
Ішінде Кенесары оқшау отыр,
Хан емес, қатардағы сұлтан кезі.

Жаймантай, Құсбек төре Бөкей тегі,
Келіпті Қарқаралы "дөкейлері".
Мұса бар Шорман ұлы,
Ақындар бар,
Арызын айта білер көкейдегі.

Аталса елдің жаңа дуандары,
Өтейін таныстырып бұдан да әрі.
Отырды Орта жүздің
Қазанғаптай,
Алшынбай, Құнанбайдай жуандары.

Генерал тізді талай міндеттерді,
Кейде әзіл, кейде терең зілдеп терді.
Жарлығын жарты-патша талдап жатыр,
Өзінше жарлық етіп тіл жеткенді.

Дәу орыс екі көзі ойнақтаған,
Мес қарын дел-сал екен бой бақтаған.
Топ жарып еркінсіген сөзі қызық,
Өзі айтып өзі күліп ойлатпаған.

Бокалды тастай салып балдай татыр,
Әндетіп бар қазақты алдап жатыр.
Басқан соң операдан арияға,
Ар жағын тың бұйрықпен жалғады ақыр.

Дүние-ай, жел болсаң да келер-кетер,
Қазағым күй боздатып өлеңдетер.
Жол тиді әннен бұрын домбыраға,
Ұға бер, болса егер өрең жетер.

Шертпе күй жүрек сырын дестеледі,
Тыңдайсың елтіп әрең ес келеді.
Тәттімбет тартты сонда
Жұртты ұйытып,
"Сылқылдақ", "Қашқан қалмақ", "Бестөрені".

Кең құлаш өмір сырын тереңдетті,
Тарихтан неше сарын белең де өтті.
Бірде орыс, бірде қазақ, бірде төре,
Жүргендей көз алдында елеңдетті.

Ашқандай ойлағанға ерен жолды,
Айқарды күй жөнімен оңды-солды,
— Қазақтың мүшкіл халі түзеледі,
Ұлыққа ақыл бітсе — деген болды.

Жас Шоқан орыстарға түсіндірді,
Төреге тиген таяқ күшін зілді.
"Елде бар күйшіліктің көсемі", — деп,
Сүйсінген генералдың құлқын білді.

— Музыка таныс етсе еліңізбен,
Күйің дос етті старшын, мені сізбен.
— Деді де сыйға тартып қол шатырын,
Генерал кетіп қалды келген ізбен.

— Соңғы күй буын шашты ыстық қанның,
Көңілі қобалжыды үнді ұққанның.
Өуезің құтты болсын! Аруақ қолдап,
Туып тұр зор биікке сен шыққан күн.

Шыныңды айт! Осы күйге ашқызып тіл,
Зілің бе, әзілің бе мәңгілік бұл.
Негізін түсіндірші, — деді Мұса,
Садақтан шыққан сайгез дәл тиіп тұр.

Тәттімбет сонда тіл қатты,
Әдемі әуен тыңдатты.
Әндетіп бастап сыпайы,
Сөз айтты ойлы, ұлғатты.
"Бұл күйдің аты Бестөре"
Бізге де кірді ес, төре.

Халқымның халін түсініп,
Ашылған осы кез, төре.
Қалың ел шеккен зардабы,
Тарқамас қиял-арманы;
Ашынған-жүрек, ащы мұң,
Күйімнің осы бар мәні.

Тудырып түйе түймеден,
Бейсауыт кетпес күй — деген.
Не көрді қазақ, — деп отыр,
Заманда төре билеген.
Өндіріс құрып, кент салмай,
Елдіктен қалған халықпыз.

Егін егіп, кен қазбай,
Мал соңында қалыппыз.
Бұл күйдің аты — Бестөре,
Шындықты айтар кез, төре.
Мың саққа елім бөлінді,
Тік кетсе күйді, кеш, төре!

Күйшінің ұнады ма жол ашары,
Саңқ етті сонда топтан Кенесары.
— Шырағым, күйің жақсы
бірақ, байқа,
Мен емес төрелердің бір нашары.

Болса егер, бос келемеж тапқан сарын,
Біржола тынар еді тіл мен жағың.

Ойлапсың елдің қамын
Жас та болсаң,
Бабалар сыйлағандай аруағын.

Дәл келдік биік жартас құламаға,
Жолықтық төре осындай сыбағаға.
Бас жағын шатып-бұтып кетіп еді,
Түзеді соңғы сөзін мына бала.

Қамы емес қарақан бастың қарбаланған,
Сөзі дұрыс
қалды қазақ бар ғаламнан.
Жығылғанға жұдырық,
Хандық өшіп,
Бөліп-жарып күн туды пайдаланған. —

Деп жалғады Кенекем,
— Домбыранды бері әкел,
Байыптап сөйлеп байқайын,
Бестөре сырын айтайын,
Түзелсін күйшім, мерекең!
Бұл күйдің аты "Бестөре",
Тыңдаңдар, шымқай мес, төре.

Халықтың қамын ойлайтын,
Келді ғой бүтін кез төре.
Ескіше хандық құрыды,
Елдіктің қалды жырымы,
Ертелі, кеш соны ойлап,
Жанымның кетті тынымы.

Бұл күйдің аты "Бестөре",
Көзіңді жылдам аш, төре.
Әйтпесе, ертең тесілер,
Бітсе де саған тас төбе.
Қанағат бітпес тоймасқа,
Бірігіп шық қолдас та.

Ел дегеннің қашанда,
Өз хандығы болмас па?

Озбырлық ойдан тазамын,
Айтарым шерлі, мазалы үн.
Тікелей патша басқарса,
Кетеді құрып қазағым.
Шынымды айттым сырласқа,
Сол үшін қане, ұр басқа.
Жан пида жасап ел үшін,
“Бестөре” сертте тұрмас па?!

Бұл күйдің аты “Бестөре”,
Қымызға болмай мас, төре,
Ақ сүттей таза шындыққа,
Екі көзді аш, төре.
Санала, төре, санала,
Сарынын күйдің сарала.
Билік құрам, — деп тұр ғой
Төре менен қараға.
Есі бар екен күйшінің,
Дер кезде түскен араға.

Бұл күйдің аты “Бестөре”,
Кіреді қашан ес, төре.
Бар қазақ басын қоспаса,
Күнәдан шықпас еш төре.
Ескіні, төре, септеші,
Жаңалық айтсам жөптеші.
Орыстан үркіп ел болмай,
Ор қоян болып кетпеші.

Абылай ханша шамданып,
Қасымдай тұрмын шаң қағып.
Елдің басын қосарлық,
Майданға жүрмін қамданып.

Найзағай дүркір жырақта,
Келеді дүбір құлаққа.
Түстің, — деп тұр ғой қазағым,
Айқаспай шықпас сынаққа.

"Бестөре" күйі ырғалған,
Шындықты айтты бұл жалған.
Күй көтерген қамшыдан,
Бір төре жоқ құр қалған.
Мені де кетті ақсатып,
Сүйекке тиді қақсатып.

Бәрінен қатты батса екен,
Жүргендерге тақ сатып.
Күй жалынды өрт сіңген,
Достасар өжет сертшілмен.
Жорықта серік күй екен,
Шеріне қалың тер сіңген.

Жинамас қиқым-сиқымды,
Күй астарлы сыйқырлы.
Санама ауыр ой салып,
Заматта тыйды күлкімді.

Мың толқысам мен бүгін,
Сілікінер еркін келді күн.
Көтеріп тұр Тәттімбет,
Бұл күйің тарлан ер жүгін,
Айқын шықты пейілің,
Әділдік пен мейірім,
Қазаққа батқан шанышқы,
Намысқа тартты зейінің.

Қатты айтсам жаса төзімдік,
Тәтті айтсам үндес сезімді ұқ.

Өршіте бер өрлей бер,
Бар екен үнің өзіңдік.
Уытты оймен досым-ай,
Желдірте бер осылай.
Мен жорыққа шақырсам,
Өзің де қосыл шошымай.

Бұл күйдің аты "Бестөре",
Бәрі де саба, мес төре.
Қазақтың қамын ойламас,
Менен де басқа еш төре.
Сезбесе жөнін оң істің,
Келмейді төре болысқым.
Атқыла күймен Тәттімбет,
Шығарып есін орыстың.
Тыңдап қал төре, тыңдап қал,
Күн туды сөзге бір тоқтар.
Осыдан артық кім күлер,
Осыдан артық кім боқтар, —

Сөйледі сонда Шыңғыс шырай бұзбай,
Дөп айтты, күй маңызын құлай қызбай.
— Сен бізді Кенесары шаптай берме,
Құраннан, — деді — үмітсіз Құдайсыздай.

Артық сөз арандатпас зілі кімді,
Көрмеп ем көзге түртіп ілігімді.
Орысты жеңер күш жоқ,
Осыны ойла,
Құрисың қоймасаң бұл қылығыңды.

Жүрегім менің таза таң шығындай,
Қылар ма орыс жаршы-жалшы қылмай,
Қырылып қаламыз ғой қарсы тұрсақ,
Шілдеде бұршақ соққан көк шыбындай.

Талып тұр өзімнің де қанаттарым,
Тақады кірмейтұғын санатқа күн.
Құр бекер құлшынғанмен іс бітпейді,
Сәт тосып, қолдамаса Жаратқаным.

Жауапқа Кенесары жұлқынғанда,
Саңқ етіп қарт Алшынбай ұмтылды алға.
— Қойыңдар бұл таласты, беу, ағайын!
Күш керек бастау үшін ұлтыңды алға.

Байтақ ел ұшырады тосын жайға,
Айлалы ақыл қажет осындайда.
Абылайды Бұхар-жырау тоқтатты ғой,
Орыспен қорысына қосылмай да.

Тыңдады Хан Абылай туған зерек,
Шыдады Қытай, Орыс қысса кезек.
Ашылар бізге де сәт бақыт жолы,
Мырзалар! Үміт алда шыдау керек.

Пәк сөздің
“Қарсыласып өлем” — дейтін,
Беделі келді кезек төмендейтін.
Қазасы Исатайдың қатты тиді,
Күш алды
Жауың “қайтсем жеңем” — дейтін.
Көксеген қара бастың есебін көп,
Дүрлікті кей қазағым “көшеміз”, — деп.
Іздеген жат жұрттықтан “Жерұйықты”
Тартты ғой талай саңлақ кеселін көп.

Жегідей жесін мейлі есіл қайғым,
“Жорыққа”, “көшуге” де қосылмаймын.
Басында атамекен мың толғансам,
Ішімде ыстық жасты жасырмаймын.

Қызғыштай жаз келгенде көлге бейім,
Қорғаймын кіргенімше көрге дейін.
Өзің біл Кенесары,
Қой! — деп, қайтем,
Орыспен айқасуды жөн, — демеймін.

Тап бүтін қолда жоқ қой амал дайын,
Туып тұр зеңбірекшіл заманғайым.
Бірақ та,
Заманғайып бұл емес қой,
Үмітпен келер күнге алаңдайын.

Биікке құрып қалмас шығу — деген,
Жүрмеспіз жылға қуып бұғуменен.
Орысқа қарсы шығу тең емес пе?
Тірідей елді көрге тығуменен.

Саңқ етіп,
атып тұрды Кенесары,
Қауымды тыңдайтұғын емес әрі.
Ызамен қысқа сөйлеп қысым етті,
Жарылып кетердей-ақ, жердің шары.

— Тыңда барша қазақтар!
Алдарыңда
Көз жетпейтін азап бар.
Бір ердің үлкен қатесі,
Бір жылға жетпей кетеді.
Бір елдің шағын қатесі,
Жүз жылға еркін жетеді.

Жебедей жылдам оқталам,
Жеңілген жерде тоқталам.
Елдігін сақтау қазақтың
Басқаша тағдыр жоқ маған.
Жәрдемге шықпас шонжарлар,
Тыныштық менен жоқ саған.

Нар тәуекел — сөз осы,
Басқаша тағдыр жоқ маған!

Сөзіне ден қоймайтын, ұғып көпті,
Кенекең енді отырмай шығып кетті.
Жаңа күй "Бестөрені" марапаттап,
Қойнына қара тасты тығып кетті.

Ол кетті дара тұлға — арманы асыл,
Бұл жолы тыныш кетті салмады асыр.
Жолбарыс жонда жортып жүре берді,
Бөрілер асап жатты алдағы асын.

Біреулер — деген шығар, — "Кетсін мейлі",
Біреулер: "Ол — қатыгез, кекшіл", — дейді.
Кенекең сол кеткеннен молдау кетті,
Қатты айтса, тәтті айтса да көпсінбейді.

Ол кетті, "қой" — деушімен санаса ма,
Бір толды-ау, жарылардай қара саба.
Әзілден зіл туғызса "Бестөресі",
Көрі-жас қайран қалды тамашаға.

Кетті ол,
Кетті кезіп боз даланы,
Соңынан қайсар қазақ қозғалады.
Сәл уақыт отырған топ үнсіз қалып,
Әңгіме шетін қайта қозғамады.

Кененің көп ұзамай аты шықты,
Қорлыққа шыдамады заты мықты.
Орыстың жыпырлатып қорған салған,
Зорлығы бұзды ескі татулықты.

Аңсаған азаттықты қазағына,
Көнбеді Кене ақ патша мазағына.
Елдікті қорғаймын деп дана батыр,
Ерліктің қандырды сан ғажабына.

Екіге бөлініп ел қадам басты,
Қайтсін-ай, қазақ көрген заман састы.
Тараған Қасым менен Уәлиден,
Абылай ұрпақтары араздасты.

Жанатын бақ жұлдызы таңы жетті,
Қазаққа хан сайлауын мәлім етті.
Үш жүздің өкілдері Ұлытауда,
Кенені бар қазақтың ханы етті.

Қайратын хан Кененің ұлық көрді,
“Бұзақ бұзды”, — деді тұнық төрді.
Бір түнде жиырма төре, сұлтандарды,
Кенекем “сатқындар”, — деп қырып берді.

Бас тартып ақ патшаға бағынбаған,
Айтатын айқын сүйді сайын далам.
Қасында Наурызбай мен Ағыбай бар,
Күн туды Кенесары ағындаған.

Кененің естілген жоқ жалаң үні,
Толқыды Ұлытауда дала мұңы.
Білдірген ел ішінде игі нышан,
Жарқ еткен жинап жатты саналыны.

Шыңғыс пен Мұсалардан жырақ жаны,
Бір көрген Тәттімбет қой ұнатқаны.
Шақырып шатырына алмақшы боп,
Хабарын тәсіл тауып ұзатпады.

БОПАЙДЫҢ ХАТЫ

Даңқына достым, қанықтым,
Көрмей де жүріп сағынттың.
"Сылқылдақтай" тәтті күй,
Ұшқыны шалқар шабыттың.

Көп мақтасам себеп бар,
Себепсіз сақтық — қорқақтық,
Ел-жұрттан күткен көмек бар,
Майданға шығар жол таптық,

Бір күйіп, бір жанамын,
Іздесем қайдан табамын,
Алыста сіздей бекзатты.
"Әйелдің жолы жіңішке,
Жігітке қыздар тиіспе"
Деген де қатты сөз батты.

"Бес төрең" нағыз сұңқарлық,
Ол ақтаңгер тұлпарлық,
Көрмей де жүріп сыртыңнан,
Бітті ғой маған іңкәрлік.

Қазақтай босып көшіп жүр,
Жер бетінде қай халық?
Көңілде шырақ өшіп жүр,
Елдіктен босқа жәй қалып.

Дұшпанды жақтап сытылған,
Басқыншы жолға тұтылған,
Аз емес сатқын мес төре.
Тілмен де ғажап айтыпсың
Атаңа Бертіс тартыпсың,
Құтты болсын "Бестөре".

Құдайға етем шүкірлік,
Етпестей еш бір күпірлік.
Төреге сатқын қосылмай,
Жорыққа бүтін күтіндік.

Елдіктен қазақ айрылдық,
Байлықты беріп ұтылдық,
Қайраулы қылыш — айыл нық,
Шекіспей келмес бітімдік.

Қазақтың басын қосамыз,
Дегенім болмас бос аңыз,
Кене хан есен жүргенде.
Ақ патшаға жалданып,
Ұрынып қалма алданып,
Қызығып шабақ ілгенге.

Сол шығар тағдыр ақ таңы,
Хан Кене бақыт тапқаны.
Сан батырлар алдында,
“Бестөрені” мақтады.

Тағатқа тапшы әуелден,
Ол қандай күйге зар дерсің.
Шерінді ұқса әуеннен,
Хан тартқан күйім бар дерсің.
Біrer жыл өтгі ол күннен,
Қызуым саған мол күннен.

Жорыққа қызық байландым.
Еліңе тақап қалғанда,
Кетпеске есіл арманда,
Осынау хатқа сайландым.

Естілсе күйің сыр тұнбақ,
Құштарлық сезбей кім тынбақ,

Арманы қыздың бар ма екен? —
Арналған әсем "Сылақылдақ".

Сарқылмас шабыт үдеген,
Өнерпаз жанның пірі көп.
Армансыз мен де жүрер ем,
Күйіңнің мәңгі гүлі боп.

Тірлікте бітпес көп арман,
Күн кештік бірлік жоғалған,
Қорғайық бірге намысты.
Әзірше күдер үзерміз,
Жеңіске жетіп түзерміз,
Қызыққа жүрек зар істі.

Хат жаздырған досыма,
Негізгі себеп осы да.
Жәй түскендей не хат, — деп,
Дәулескер күйші шошыма.

Қуана күліп жар салам,
Ар-намыс қысып келді, — деп.
Хан алдында қарсы алам,
Ойлайтын кісі елді, — деп.

Лүпілін жүрек шақтайды,
Жауапсыз тыным таппайды,
Тез хабарға сенемін.
Егескен жауды отаймын,
Қарындасы Бопаймын,
Қазақтың ханы Кененің.

ӘКЕ СӨЗІ

Қазанғап естіп хатты Кене жақтан,
Шошынды сұмдық па? — деп келе жатқан.
Төрелер бір-бірімен қырылысқанда,
Қазаққа қырсық қонар нелер батпан.

"Сылқылдақ" болса қызға ұнағаны,
Қақпалап бетке ұстап тұр ірі ағаны.
Бұл хатты поштабайлар алып келсе,
Ол бізді ұлықтың да сынағаны.

Оңаша қайта алдырды Тәттімбетті,
Сөйледі сүйкімді ұлы алдында епті.
— Қосынан Кенесары келген хатты,
Қарағым кімнен, қалай алдың? — депті.

Тәтіші айтты бәрін ретімен,
— Бопайды жай естумен білетін ем.
Бұл хатты маған пристав табыс етті,
Өзім де, сөзі ұнамай дір — етіп ем.

— Жамантай төре осынау Кенеменен,
Түйісер уақыт тақау жебеменен.
Білсең де білмеген боп
Сен жүре бер,
Тисе де хабар-ошар елемеген.

Жылжыса ішімізге орыс әрі,
Демеймін бізбен жеңіл тоғысады.
Балам-ау, — деп Қазанғап бір күрсінді,
Орыспен Кенесары соғысады...

Өзіңе алғыр ұлым еттім сенім,
Артымда тірегімсің-жеткіншегім,

Кенекем кеңес құраса,
Күйші деп мені дес көрем.
Мархабат етем ұнаса,
"Сылқылдақ" пен "Бестөрем".
Тамшыдан айдын тұнғандай,
Оң көзін тағдыр бұрғандай,
Тәтті сөз жүрек балқытты.
Кенекеме мың сәлем,
Есімін Алаш, білді әлем,
Хан болып даңқын шалқытты.

Күйшінің ауыр біл халі,
Тар жолда тұрмын қырқалы,
Өз орнын әкем ұсынды,
Билікке қанған іңкәрі.
Қорқақтық — қорлық жетегі,
Бос жүрсе басым үркем бе?
Кеншілік құштар етеді,
Табиғат көнсе икемге.
Сөз кеспесем табысып,
Қайтемін бекер жабысып,
Асыра сілтеу маған жат.
Жеңіске жетсін Кенекем,
Ұлғайсын тойлы мерекең,
Өзірше күтпе алаңдап.

Қаптаса шымқай сүзеген,
Қайран ел қайтсын жүдеген.
Кенекемді хан етсе,
Ар-намысым үдеген.
Кен қазып менің маңайым,
Ен байлық орыс өндірді.
Мен жалғыз қайда барайын,
Ел ісі жөнге көндірді.
Қайтарды көңіл демесін,
Ниетін Алла жебесін,
Береке қонсын ырыспен.

Ішімнен бәрін сеземін,
Иншалла, келер кезегім
Теңесер күйім қылышпен.

Зары өтіп дауыл жұтының,
Көп ойлап елдің күтімін.
Көргенім көкірек жарған соң,
Күй еттім жүрек үкімін.
Болжатар Алла ар жағын,
Айтпайын артық түйінді.
Өктем етсін аруағың
Өткерер талай қиынды.
Ел білер талай сыйымды.
От басында омалмай,
Қияға еркін қонардай,
Ер екен заңғар зиялы.
Шіркін-ай, шіркін, не дейін
Алыстан күймен жебейін,
Шарықтай берсін қиялы.

Жорықта айлы түн кешіп,
Жортар ем жонда бірлесіп.
Жұмғанша көзді өкіңтер,
Жоламай кетті бұл несіп.
Жер толы алтын, асыл тас,
Жаһутқа етем кеншілік.
Жөн сілтер тағдыр болмай қас,
Жаратқан етсін сепшілік.
Жез қортып, темір шығарсам,
Жекеше шаңырақ құра алсам,
Жетермін қажет сенімге.
Жетіні жерден тапқандай,
Жүрсем де бүгін мақтанбай,
Жәрдемім тиер менің де.
Жалтақ-жұлтақ етпеспін,
Мыржықтан алыс кетпеспін.
Ебепке себеп табармын,

Сау болсын, — деді Кене —
Ол да ертең,
Иншалла қару жарақ жібереді.

Мықтының қай заманда ісі күшті,
Тәттімбет кең болжады құбылысты.
Емес қой ымды білмес Кенекем де,
Замана қос дүлдүлі түсіністі.

Көріп тұр ұзақ майдан, жанған өртті.
Ел үшін арман етті алған сертті.
Жер алып, кен шығарып, зауыт салып,
Жасауды қару-жарақ арман етті.

Әйтпесе, ақ аюлар құтырады,
Ел іші оған қоса шытынады.
Тең емес жаудың күші Кенекеңмен,
Зеңбірек быт-шыт қылар бытыраны.

Осыны түсінді ғой Тәтті бабам,
Тілейді Кенекем де сәтті қадам.
Садақ пен қылыш, мылтық дәуірлеген,
Шабысар атты-жаяу өтті заман.

Жақсылық ақ ниетке төксін нұрын,
Жүрекке күй періште сепсін шырын.
Қинап жүр "Саржайлау" күй жатса, тұрса,
Азатшыл айтар елге шексіз сырын.

Күй болып өзен, бұлақ, көл жатады,
Ырғақ боп бұлғақтайды жол қатары.
Үзім үн ойға оралған есін алып,
Қызығын дөп басам деп, толғантады.

Ырғалып, тұла бойын теңселтеді,
Терең ой толғандырып кең шертеді.

Шекітіп, терісқақдай орап өтсе,
Қиялын қиядағы ескертеді.

Туған ел,
Құт пен дәулет берекең де,
Аңсаған салтанат пен мерекең де
Бәрі де осынау күйдің орамында,
Жорықта жүрген арыс Кенекем де.

"САРЖАЙЛАУ"

— Туған елім,
Асыл — төрім, кең — үйім,
Дес келеді құрметіңе қай сыйым, —
Деп қайырып беу-беулетті Тәттімбет,
Домбырасын түзеп алып тастүйін.

— Сергек дала, ойлы таулар, сақ құзарт,
Тілдескендей білдіртпейді жолды ұзақ.
Осылардың қасіретінің белгісі,
Маңдайымды әжімдеген көп сызат.

Бірге піскен біте қайнап елменен,
Кел, домбырам!
Жәрдем күтем мен сенен.
Атамекен аруағына бас иер,
Көкірегіме оралып жүр сыр терең.

Оятқандай бұлттар айды ұйқылы,
Жаңа желіс тапты демде күй тілі.
Саз сарынын су жорғадай тайпалтып,
Бастап кетті ала құйын сиқыры.

Қағыс қандай! Кіріспеден табынтты,
Үзім үннен жан жарасын танытты.

Есім отыр, үш ұлы да қасында,
Шәкірттері түгел қоршап алыпты.

Ой түйіні шатқалда алыс жарықтай,
Жасырынбас жол жобасын танытпай.
Қобалжыған адам жанын қоймайды,
Ұзақ-қысқа егіз үндер табынтпай.

Өңі толқып,
Жаны әуезбен бірігіп,
Көзі жанды, қара мұрты түріліп.
Жайнап кетті пенде болып отырса,
Саймақ қолдап, кетті қос ішек тіріліп.

Біреу қозғап тербелткендей жас талды,
Майда қоңыр баяу екпін басталды.
Қимай қарап бір-біріне алыстан,
Көз қадасқан көргендейсің жастарды.

Ашылғандай жас махаббат сиқыры,
Жетті айдыннан ғашық аққу сұңқылы.
Осы екен ғой туған жердің толғағы,
Бәрі қымбат қиқымы мен сиқымы.

Сары жайлау дыбыс толқып не түрлі,
Салып жатыр сақ жүрекке көпірді.
Құлақ салған құштар жанды құлшынтты,
Өзін қойып, өзгені айтқан секілді.

Тыңдап жаттық өлшем, мөлшер, сарынды,
Жан сырындай ұғынасың әр үнді.
Таңырқайсың, қайдан біліп қалды, — деп,
Құпия жатқан көкейдегі барынды.

Дала — жайлау,
орман — жайлау, жер — жайлау,
Күйге оранды алтын алқа — кең жайлау.

Мұң толқытты түс пен өңі ұласып,
Кімге олжа болады енді сол жайлау?

Сары жайлау,
Сүмбіл самал, сал көктем.
Салғырттық жоқ,
Сабырлы үндер желді өктем.
Сипай қағыс...
Сыршыл үндер басталды,
Сағынғандар жиналғандай жер-көктем.
Сандал сарын
Сырнай-керней сызылып,
Су бетіне құстар қонды тізіліп.
Сәмбі талды
соңғы толқын ырғалтты,
Сипағандай қамыс басын қызығып.

Қырат — жайлау,
еңіс — жайлау, өр — жайлау,
Ауыл қонған
аққу, қазды көл — жайлау.
Тау күрсініп
Бұлақ өксіп сылқылдап,
Жылап жатыр орыс басқан ел-жайлау.

Күй ырғалса,
Байтақ жерін жоқтаған,
Одан артық өрлеу шарты жоқ маған.
"Саржайлауды" сары қайғы тудырды,
Бекіністер, зеңбіректер топтаған.

Наз төгілтсе он саусағы кең өрлей,
Тыңдаған жан ойға батты тереңдей.
Еске түсті Кенесары айтқаны,
Жан жұмбағын айқын шешіп бергендей.

Тамашаға естір құлақ қанықты,
Көл мен тоғай көзге орала қалыпты.
Кемпірқосақ бояуындай
түрлі түс,
Көрсетіп тұр ала-құла жарықты.

Өмір сыры жайнап жатыр үні ашық,
Ол туған жер, табиғатқа шын ғашық,
Жүгірген аң, суда балық, көкте құс,
Сұлу сазбен кетті адаммен ұласып.
Шабдар толқын сабақтасып заулады,
Құлаш жайды шалқар шаттық аумағы.
Саз сарыны кең жайлауда
Сал көктем,
Қуанышын жоқтағандай қаулады.

Шертпе қағыс болашаққа сендірген,
Іңкәр елес,
тапты дарқан ем бірден.
Сәлем айтқан секілденді
тың ырғақ,
Жұлдыздарға шаңырақтан телмірген.

Жаңа тармақ,
Шырқау мезет басталды,
Бой көрсетті дүние-дүрмек астарлы.
Көп төренің сәні кетіп баяғы,
Көк төбені орыс жеке басқарды.

Хандық өшіп,
Кетсе елдің ығыры,
Кек қаулатса ер Исатай дүбірі;
— Берік болса, — деп тілейді
Күй көші,
Кенесары, Наурызбайдың ғұмыры.

Кей ағындар ашып арна, алқасын,
Түптеп тартар ащы шындық малтасын.
Кей қағыстың үлесі зор
Сезгендей,
Мағырып пен Машырықтың айқасын.

Қаулап келді дара ырғақ үні кең,
Бас қатады аңқау елдің жігінен.
Жаудырайды киік жанар, бота көз,
“Ел айрылған” Асанқайғы күйінен.
Елең-алаң... Ғасыр үні шырғалаң,
Қайда бара жатыр, шіркін, бұл ғалам?!
Бір ғажабы...
Шаршатпайды, шыңдайды,
Бойға сенім
Күш алады тыңдаған.

Басым елдің түлкі-жортақ ықпалы,
Үдей бермес
басып алып құртқаны.
Тусын елге зиялы күн, — дейді күй,
Қайран қазақ
берік ұстар тұтқаны.

Бұйра-бұлғын, құндыз-күлгін кекті үні,
Ащы шындық, шымыр тартты екпіні.
Есен сақтап қалар, — дейді — жер бегін,
Жамандардан жақсылардың көптігі.
Тынысы кең, кеудесі ашық, сарын бай,
Ой шыңына жетті өктем тарынбай.

Күмбір қаққан
домбырада күй самғап,
Деп қояды: Ой-һай дүние, дариға-ай!
Жылы жаңбыр өңін ашып аймақтың,
Құлпырғандай өр-қиясы жан-жақтың;

Жер-жаһанның жақсылығын шақырған,
Үндеседі "Сары өзені" Саймақтың.

Бәрі елес...

Сай-саланы төр — дейсің,
Күй нұрына,
Өзіңді өзің емдейсің.
Азат күннің ақ тілегін бастаған,
Тәтті әуенге қалай ғана ермейсің.
Кей дыбыстан сәуле түсіп шуақты,
Қоңыр қаздай қаңқылдайды тұрақты.
Бұхар-жырау "ойнама, — деп, — орыспен",
Абылайға ақыл айтқан сияқты.

Ой-хой, шіркін!

Шарықтайды сезгенің.
Ақыл қонды. Өзі басты өз демін.
Қаз дауысты Қазыбектің естисің,
Ел қосымпаз елші болған кездерін.

Қаңқыл-саңқыл тыңда тірлік заузатын,
Бой көрсетті миуасы мол бау жақын.
Қанат жайды күйдің бермен қайтуы,
Оралғандай бір көрсетіп айбатын.
Кейде ойнаса таңғы Шолпан жұлдызы,
Кейде арудың
Жарқ етеді нұр жүзі.

Таң салымда

— Дауыл, желден сақта, — деп
Гүл раушан жүзі жанды қырмызы.
Елестейді Сарыарқаның келбеті,
Көрінеді күйші туған ел шеті.
"Саржайлау" боп,
Құшақтасты, жалғасты,
Бар құрлықтар, бар мұхиттар — жер беті.

Сәл уақытқа ұмыт болып тапшылық,
Сөйлеседі сәби тілмен тал шыбық.
Күй жусады, мамыржайға оралды,
Ай — әлемге тілегендей жақсылық.

Тәңірің жоқ табиғаттан киелі,
Қанша сүйсең
Ол да сонша сүйеді.
Патшасың ба, құлсың ба сен, бәрібір,
Жаның ұшып, тәнің жерге кіреді.

Күй лықсып, лоблып, өксік үйеді,
Үн жанданды, төгілді әуен жүйелі.
— Жер-Ананы сыйла адам, құрметте,
Деп жайлаушыл нәзік тілмен түйеді.

Құлақ түрші, санаң жылдам жетілер,
Деп тұр қос ішек:
— Жетілуге жетіндер.
Адамзатпен маң табиғат арасын,
Бұзылмасын жалғап тұрған көпірлер. —

Дана толғау,
Міне, фәни шын сыры,
Жер-су, аспан көркін ашты күй тілі.
Осы шығар, туған жерге жан зекет,
Ашық тілек, ғашық жүрек лүпілі.

Түссе керім тың сарынға назарың,
Маздақ дыбыс айқын шықты мазалы үн.
"Бөлшегі, — деп, — табиғаттың адамзат",
Сарқып жатыр Сары жайлау ғажабын.

Қанат жайса сарын асқақ деңгейде,
Өзің тартып отырғандай сен кейде;

Сезінесің
Күй де толқып, еркінсіп,
Өз жадыңнан шыққандай боп желмей ме?

Мұң мөлтілдеп шалқар шабыт самғайды-ау,
Күй толқиды ереуілшіл салмай дау.
Туған елді толғанысқа шақырып,
Бар айтарын сарқып жатыр "Саржайлау".

Көк теңіздей күйдің шалқар кемері,
Толқымалы, толғанысы кең еді?!
Тыңдағанда "Саржайлауды"
кең дала,
Көкірекке мұң мен зары келеді.

Ырғағы нық,
Әлсіремес қымсынып.
Қол созады келешекке ұмсынып.
Жарқ етті де, күйшінің қос жанары,
Кілт тоқтады, жан баураған үн тынып.

Нұрлы сәуле шақырғандай гүл-арман,
Денең балқып,
Көңіл шығар құмардан.
Дана — десек Тәттімбетті қазағым,
"Саржайлау" ғой төр, төбеге шығарған.
Самсағандай қалың орман, ну жыныс,
Тыңда, тыңда!
Жаның алар шын тыныс.

Бұл күй қазақ
Санасының толғағы,
Жау басынса
Жата алмаған тымтырыс.
Қос бабамыз Құрманғазы, Тәттімбет,
Есімдерін қатар атау — ақ міндет.

"Саржайлау" мен "Сарыарқамыз" егіз ғой
Ауыр күнде бауыр басқан қарқын боп.
Төкпе, шертпе — ол шабыттың үкімі,
Қатесі жоқ айдар тақсақ үкілі.
"Саржайлау" мен "Сарыарқамыз" өр қиял,
Қос жүректің бірге соққан лүпілі.

Талай ғасыр...
Өтсек ауыр тепкіден,
Ата-баба басқан ізі өрт кілең.
"Саржайлау" мен "Сарыарқаны"
Қазақтың,
Мәңгі сөнбес жан арманы, — деп білем.

"Сарыарқада" Исатайдың елесі,
Жарқыл қақса
Махамбеттің жебесі.
"Саржайлауда" Кенесары, Ағыбай,
Бой жазады жаңа қарқын белесі.

Тебренісің сазды назға сенердей,
Толқиды ырғақ көз алдында кең өрлей.
Күмбірлейді қоңыр сарын "Саржайлау",
— Беу, қазағым! Жерінді ойла! — дегендей.

Осы күйде ата жұртқа қимастық,
Бүкіл елді тұр ғой тұтас мұңдас қып.
Ереуіл жоқ,
Хан Кенені қолдау бар,
Азат таңға бастау болған тынбастық,

Елдің мұңы — зерлі күйдің бар мәні,
Шерлі сарын кең даланы шарлады.
Күй өзегі ел бірлігін көксеген,
Төле, Қазыбек, Әйтекелер арманы.

ПЕТЕРБОРҒА ДАЙЫНДЫҚ

Қарқаралы тағы да,
Бой жазды ашық ұрандай.
Шонжарлар келді ағыла,
Топталған тауда қырандай.

— Көз жұмды патша Николай,
Биылғы жылдың басында.
Тез өтті уақыт бір талай,
Із тастап асау ғасырға.
Александр — патша ағзам,
Таққа отырды. Тәж кимек.
Шақыру тойға арналған,
Әкелді бізді өз міндет. —

Деп бастады жас Майыр,
Хабарын шымқай жуанға.
— Ақ патша тойы, мол хайыр,
Бір орын тиді дуанға.
Жасаймыз үлкен дайындық,
Бас қосамыз Омбыда.

Қошемет күшті, әмір нық,
Құр қайтармас қолды да.
"Төбе би бар ғой сенемін,
Атады Гасфорт, — деп сізді.
Тапсырма еткен сәлемін,
Алшынбайға жеткізді.

Тәукенің алғыр Құсбегі,
Аға сұлтан торықты.
Үстінен арыз түскелі,
Омбыдан шықпай омықты.

Бұрынғы аға сұлтаны,
Құнанбай түскен жұмыстан.
Өскенбайдың ұрпағы,
Бәрібір өрге тырысқан.
Арызға кеше шалынған,
Тобықтының әлдісі.
Қасқырдай шыққан қалыңнан,
Келер еді-ау, барғысы.

Қай шекпенді кесе де,
Айтқаны ғаділ заң еді.
Қай сатыда жүрсе де,
Қарадан шыққан хан еді.
Әмбеге сөзін жеткізді,
Ақылшы зерек қасында.
Қазаққа аңыз еткізді,
Өскенбайдың асын да.

Біледі сырды түсінген,
Бар ма екен шонжар тазасы.
Томпайып кеше түсірген,
Сол ас пен той азасы.
Бәрібір оның көші тың,
Ұлыққа сөзін қолдатты.
Қарқаралы мешітін
Бір жылға жетпей орнатты.

Жетті ғой хабар маңайға,
Кім ілтипат қылмасын.
Айттырып қойды Абайға,
Алшынбай бидің Ділдәсін.

Жол бермей шені төменге,
Таласқа түсер осылар.
Майырдың "Құсбек" — дегенде,
Қырсығып қалар "Но"-сы бар.

Алшынбай айтты: — Беу, мырза,
Жол-жора жасап баптансын.
Біз ырза, төрде сіз де ырза,
Аға сұлтан аттансын!
Өйтпейді! — деп Құсбекті,
Жимады ұлық айылды.
— Ісі жеңіл түспепті, —
Деп тікелей қайырды.

Ақшолан сипап сақалын,
Алшынбай сонда зерледі.
Тап десең істің амалын,
Бір түндік мұрша бер, — деді.

Күшейер кімнің несібі,
Атағы түзеп жемісті.
Таңертең сөздің шешімі,
Айтылсын, — деп келісті.

Құрметке көңіл тұнардай,
Алшынбай құмар қандырды.
Тәттімбет пен Құнанбай,
Екеуін қатар алдырды.

— Салдырмас міндет кімді ойға,
Қос қыран осы таласың.
Бармаса Құсбек бұл тойға,
Қай жеңгенің барасың!

Тәттімбет сені атасам,
Туысы, — дейді Тобықты.
Құнанбай үшін шатасам,
Құдалық бізге жолықты.

Қисыны келсе берем шар,
Сыйласып жеңіп алыңдар.

“Ақыл — жаста”, — деген бар,
Ортаға ойды салындар. —
Деп Алшынбай тоқтаса,
Тәттімбет дереу кірісті.
— Әу-пірім, Алла қолдаса,
Әділ шеш, — деді — бұл істі.
Мың алғыс сізге жан-аға,
Атағың әйгі Алашқа.
Ризамын осы бағаңа,
Түсірме даулы таласқа.

Мен емес жігіт олағы,
Жөн білмей паңсып қарысқан.
Алысқан ұят болады,
Жас бөрімен арыстан.

Жол бермес ем өреден,
Өжеттік жасап тым басқа;
Тайталасқан тебеген,
Тел өскен іні-құрдасқа.

Келгенде сөзбен шалысқым,
Өзілдің жөні бір басқа.
Бас ием, заңғар арыстың,
Ақ жолын бөгеп тұрмасқа.

Құлшынып кетті Алшынбай,
Күйшінің ойлы сөзіне.
Тебіренбей қалай қалсын жай,
Жас қыран салса тезіне.

Жөн-жосықты білетін,
Жамантай қайда жармасқан?
Қазанғап жоқ бүретін,
Шарыңды кетпес алмастан.

Өзіне сай Өскенбай,
Томаға тұйық шөгіпті.
Арғымақ болып өскен тай,
Құнанбайды теліпті.
Тағдырға айтар назы көп,
Толқиды салмай бостыққа.
Қаз дауысты Қазыбек,
Бергендей бата достыққа.
Тәттімбет солай бауратты,
Қайтсін-ау, аз-мұз малданбай.
Құдаға көзін аунатты,
Бұлтармас сауал салғандай.

Мүкі-тақы көрінбес,
Тұлғалы кісі Құнанбай.
Жеңбесе де жеңілмес,
Сөз бастады қиналмай.

— Патшадан патша несі артық,
Алшеке бірге барғанбыз.
Сіресіп жетіп көш артып,
Есесін біз де алғанбыз.
Жол бердім, өкпем жоқ, — деді,
Алла разы болғай-ақ,
Бітпеген ісім көп те еді,
Патшаға мейман болмай-ақ,

Қаңбақтай қағып тастаса,
Қалайша бүгін кешірем.
Алқымнан ала бастаса,
Несіне оңып есірем.

Толғана сөйлеп тоқтады,
Іштегі зілі шыққандай.
Бұрылып қайта соқпады,
Алшынбай болды ұққандай.

Еркелеу ғой Тәттімбет,
Жатсынбай жылы тиісті.
— Күнәдан осынау пәкпін, — деп,
Тындырмап па едің, бұл істі?

Ақ патша біле бермейді,
Түспедің бе, түстің бе?
Қай шенеунік тергейді,
Түрік пен соғыс үстінде. —
Дегенде күлді Құнанбай,
— Қыздырма салып өрт, — деді.
Отырған жоқпын тіл алмай,
Көкірегім толған дерт, — деді.

Мейірімді жүзі нұрланып,
Алшынбайға бұрылды.
— Отырған жоқпын бұлданып,
Төбе би, ұғын сырымды.

Бақастыққа баспаймын,
Тәттімбетке жол бердім.
Шен құмарлықты тастаймын,
Бағыты басқа жол көрдім.

Тербелтгі жаңа ой қозғап,
Бір Алла ісін жақтаған.
Не керек, — деді, — көп созбақ,
Қажылыққа аттанам, —

Деді де шолды жан-жағын,
Алыста шырақ жанғандай.
Тәңірім қолдап арманын,
Арызын естіп қалғандай.

Тәттімбет шолып шырайын,
Періште осы, — деп отыр.

Берердей барын құдайым,
Тарылмай пейілі кең отыр.

Құнанбайдың құрметпен,
Сөзіне көніп жатсынбай.
Тәттімбетке тіл жеткен,
Батасын берді Алшынбай.

Көз салып талай асылға,
Ұяла қарап тасалай;
Әкесінің қасында,
Отырды үнсіз жас Абай.

Ертеңіне Алшекең,
Артық сөзге бармады.
Нәрлісін тілдің бал шекер,
Тәттімбетке арнады.

— Әкесі би Қазанғап,
Шен алған кісі патшадан.
Артынан ермес жаман гәп,
Сирек қой ондай жақсы адам.

Өзі де жігіт абзалы,
Алдарыңда Тәттімбет.
Қара қылды қақ жарып,
Атқарып жүр ақ міндет.

Атаға тартып туған ұл,
Ағаттық жоқ мінезде.
Бар қазақ сыйлар тұлға бұл,
Өнерпаз дарын бір өзге.

Біреуден мал мен тебінде,
Сарайлап салған үй қалар.
Тәттімбеттен тегінде,
Әлемге айғақ күй қалар.

Сегіз қырлы, бір сырлы,
Айтулы жігіт ағасы.
Алдынан жайнап Күн нұры,
Әрдайым артсын бағасы.

Толқысам көңіл назы кеп,
Таңдайым төтті татынды.
Қаз дауысты Қазыбек,
Ұмыта көрме затыңды.

Қазақ түгіл текті орыс,
Баршасын күтпес астана.
Сәлемін жеткіз би-болыс,
Ниетін таза патшаға.

Дегейсің жалғыз тілегі,
Қазақтың сені дос тұтқан.
Сыйынар елдің тірегі,
Сақтасын апат, аштықтан.

Сақтасын қазақ ерлерін,
Жазықсыз айдап, қамаудан.
Бір өзі болса сенгенім,
Құтқарсын елді талаудан.

Алшекең осынау топтағы
Сөзіне тілеп ілтипат,
— Әмин, — деп зілді тоқтады,
Қос қолмен бетін бір сипап.

Мәтелдей кейін жатталды,
Ұғымды сөздің қаншасы.
Әділдік жолы сақталды,
Шаншардың жеңді патшасы.

Асыға күткен туды сәт!
Бір сөзге бәрі ойысты.
Тәттімбет болды делегат,
Би-болыс қол қойысты.

Омбыға түтел жиналды,
Жолаушылар құрамы.
Тігер үй, берер сыйды алды,
Әр болыс жайнап шырағы.

Есіл, Ертіс, Көкшеден,
Ақындар абзал келіпті.
Күй толқып ойлы, өскелең,
Домбыра еркін желіпті.

Тәттімбеттің інісі,
Жақсыбет асау ойнатар.
Құлшынған тойда ту — кісі,
Құттымбет садақ бойлатар.

Домбыра жасау өнерін,
Құрдасы Беген білдірер,
Толтырып көңіл кемерін,
Жұдырық досы күлдірер.

Күн туса бақыт тіленген,
Баласын тастар ол неге.
“Жел жетпес” ұшқыр күреңмен,
Мұсатай шығар бәйгеге.

Бұйырды асыл, асылға,
Бас жүлдеге тілеу қыл,
Өскенбайдың асында,
Дара келген күрең жүр.

Жол түсіп осынау шеруге,
Дәулеткерей келіпті.
Омбыны бір көруге,
Сәт сапар жолын беріпті.

Түбірі төре Шығай хан,
Дәулескер күйші кемеңгер.
Сарыны сара абзал жан,
Ұлғайған сайын тереңдер.

Ордада төрге шықса да,
Жоқ еді асып, тасқаны.
Білмейді заман қысса да,
Күйшіліктен басқаны.

Тәттімбет, Шоқан әдейлеп,
Дәукеңе сәлем арнапты.
Таусылмас қызық бар ермек,
Әңгіме-дүкен жалғапты.

Шоқанның оқу бітіріп,
Поручик болған жас кезі.
Өзгеден қалмас ұтылып,
Жас болса да бас кезі.

Тәттімбетпен бұрыннан,
Ауылда Шоқан кездескен.
Бүйрегі бүгін бұрылған,
Жүздескендей жерлеспен.

— Алшынбайдың айтқанын,
Хат етіп бер патшаға, —
Дегенде Шоқан сақтанып,
Байқаңыз, — деді жақсы аға.

— Ендеше тыңда, Шоқанжан,
Үр жаңа талап туып тұр.
Тау кезіп, кен қопарған,
Орыстың төрі биік тұр.

Емізу тағдыр анты ма?
Төрт түлік малдың емшегін.
Бұйыртсын де халқыма,
Жеті қабат жер кенін.

Николай патша өлгенде,
Осы елден бардым өкіл боп.
Сәулетті сұлу көргенде,
Күйдірді менің ішімді от.

Дәл сонда сездім өмірдің,
Желісі бізге қаталын.
Қайғыға қалың көмілдім,
Орыстың көріп шаһарын.

Қалған соң елім қатардан,
Ой туды тоқсан астарлы.
"Саржайлау" деп атанған,
Күйіме ғұмыр басталды.

Келіп жүр биік самғағым,
Қиял мен күйім тең шығып.
Екінші бір арманым —
Қазақта бастау кеншілік.

Попов досым, жақсы адам,
Жәрдемі тиді арызға.
Патшаға үшбу арнаған,
Келтірші хатты маңызға.

— Жолыңыз аға татымды,
Болмасын патша өкпелі.
Жер сұрап жазған хатыңды,
Осында тастап кет, — деді.

Ретін тауып жөптерміз,
Жер алып сізге беруге.
Қолқабыс жасап септерміз, —
Деп Шоқан басты сенімге.

— Рас қой, — деді Тәттімбет,
Аңдағыш екен жас жаның.
Болғанда тәж бен тақ міндет,
Қолы да тимес патшаның.

Түсініп істің маңызын,
Тапқаны қандай жақсы ілік.
Кеншілік құрар арызын,
Шоқанға кетті тапсырып.

Омбыда қауым құралды,
Шыңғыс төре үйінде.
Біріне бірі құмарлы,
Төр толды сәтті үйірге.

Құтты мейман — құтты үйге,
Дәулеткерей ішінде.
Ажары сұлу мүфтидей,
Толқып тұр мейірім жүзінде.

Қол қусырған Шыңғысқа,
Жарасты әсем реңі.
Алғыс айтып тым қысқа,
Шоқанға сөзін тіреді.

— Құлаған туым жаңарып,
Көргізсін Алла қызығын.
Ағадан болсын тәбәрік, —
Деп тосты қолда жүзігін.

Жүк түскендей атанға,
Қонақжай Шыңғыс халде еді.
Ұялып қалған Шоқанға,
— Данадан белгі ал, — деді.

Қолпаштады қартты көп,
Келсін, — деп айтқан тілеуі.
“Бауырына тартты”, — деп,
Дүңк ете түсті біреуі.

Шонжарлар жүрген бір ыңғай,
Ақмоладан Ыбырай,
Баяннан әккі Мұса бар,
Секербай, Шөбек, Аққошқар,
Қырандар тобы құс алар.
Дәукеңмен бәрі танысты,
Күй сұрап дұғай жабысты.

Дәулеткерей керілді,
Тәттімбет сенің жолың, — деп.
Ол да әдеппен шегінді,
Мейманнан бастау орын, — деп.

— Қайтпаймын, — деді сөзімнен,
Жас күйші жинап етегін.
— жоғары көрем өзімнен,
Құрманғазы екеуін.
“Саржайлау” мен “Сылқылдақ”,
Тәттімбеттен тараған.
Біле, білсем күй құндап,
Перзенттер туған данадан.

Құрманғазы, Тәттімбет,
Қос жүрегін қосты елі.
Сәлемін отыр айтқым кеп,
Екеуі болар дос тегі.

Жан емен серттен қайтарлық,
Өзім де күйдің дүрімін.
Ақиқат осы айтарлық;
Көп күйшінің бірімін.

Ғажап үй тілек ақтады,
Жеткізіп елге маңызын.
Бар қазақ бүгін жаттады,
"Бестөренің" аңызын.

Шындыққа берік сол байлау —
Екеуі ерен данамыз.
"Сарыарқа" мен "Саржайлау",
Тұрғанда қайда барамыз.

Түйінім тура ағайын,
Алла, — деп сөзді сарқайын.
Көзіммен көріп арайын,
Жол берсе аға тартайын.

Жарқ етті қызғылт домбыра,
Дүмі үлкен, мойны жіңішке.
Құйғытты құлаш толтыра,
Шақырды аруақ кіріспе.

Пернеге дәлдеп жабысып,
Саусақтар жылдам шүйілді.
Қимылы ширап, жаны ысып,
"Сарыарқа" көпке бұйырды.

— Құрекең қайда? — дегенге,
Қайраты, күшті тың, — деді.
Қосақтап күйін өлеңге,
Түрмеден қашып жүр, — деді.

Қаһарын патша білдірді,
Хан-төре туын жықтырды.
"Басы барды идірді,
Тізесі барды бүктірді".

Тыңдаушы шері тарқады,
Телміртті айтып бергені.
"Қыз Ақжелең" тартқаны,
Махаббат мұңы тергені.

"Бапас" — күйші атанған,
Әсем саз осы дүлдүлі.
Озық шықты қатардан,
"Жұмабике", "Бұлбұлы".

Үзім үнде — құшақ сыр,
Аз емес күйде олжасы.
"Бестөреге" ұқсап тұр,
Әзілқой Қарақожасы.

Делебе қызды түрлі үнге,
Нақышы қандай қарқынды.
Дем алғызбай дүлдүлге,
Бірнеше күйлер тартылды.

Мың кіріп, шыққан бір жаны,
Қауым мен жаны атасты.
Көрі-жас шұлығы тыңдады,
Дәулеткерей — Бапасты.

КӨКЕЙКЕСТІ

Омбыда келді кезек Тәттімбетке,
Күйлері көтерген кез атын көпке.
Қырықтың қырқасына шыққан кезі,
Қыбысын тауып шығар салсаң да өртке.

Бір сипап жазық маңдай, қара мұртты,
Мейірімді қызыл шырай алабұртты.
Үш бұрыш, қаз мойынды домбырадан,
Үн шықты жел шақырған жауар бұлтты.

Дыбысы домбыраның биік екен,
Нық саусақ,
Тық-тық басқан үні бөтен.
Қалқытып, құлақ күйін шертпелетті,
Жүректі айқұш-ұйқыш тіліп өтер.

"Былқылдақ", "Сылқылдақ" пен "Кер киігі",
Шылқыған махаббаттың шер-күйігі.
Толқыды "Саржайлау" мен "Бестөре" де,
Ой тастап кең жайлауда ел күйігі.

Сөз алды Шорман ұлы Мұса еппен;
— Күйшілер қанат жайды шертпе, төкпе,
Жолшыбай бір жаңа күй естіп жүрмін,
Тәттімбет, сырыңды айтсам айып етпе.

Оң сапар құтты болғай,
Бірге келдік,
Бір емес алыс жолда
Жүз бөгелдік.
Тартшы, — деп жаңа күйді сауал етем,
Көп тыңдап, тың ырғаққа біз кенелдік.

Сүйсініп Дәулеткерей қарай қалды,
Салқын өң, жұқа жүзі арайланды.
— Тарт, — деді жаңа күйің дүбірлетсін,
Патшаға тәж кигізер сарайларды.

Тәтгімбет сәл кідіріп тілге келді,
Алқа топ қарай қалды шын беделді.
— Жаңа күй соңғы ырғағы жаңа бітті,
Бұл сапар күйім жонда бірге желді.

Естісек Құрманғазы әңгімесін,
Біздің де алсын қасірет мәңгі үлесін.
Жеткіздім,
Өмір-өлім тартысында,
Құлшынған тіршілікке жан күресін.

Барғанда Николай патша азасына,
Сезімнің ойды орады тазасы да.
Көргенде Петерборды
Даланы ойлап,
Жанымның кетті шерлі мазасы да.

Орыстың қызыққанда қаласына,
Екі көз сыймай кетті шарасына.
Шіркін-ай, ен далада көшіп жүріп,
Түспепіз шаһарлы өмір таласына.

Есен-сау оралсам ел арасына,
Сұм тағдыр салды үлкен жазасына.
Қабырғам қайысқандай құлап түстім,
Қиналып Хан Кененің қазасына.

Сол кезде осынау ойлы күйім туды,
Көкіректен үйіп бердім дүйім сырды.
Дабылды күндер өтіп қоңыр өмір,
Қазағым қойдай жуас мойынсынды.

Ой-арман орнаса жан санасына,
Әр кім өз қарай қалар панасына.
Арнадым жаңа күйді шерлі күнде,
Қазақтың соңғы ханы қазасына.

Жаңа күй таң сарынын тартқаным да,
Жатыр ем ауыр сырқат қақпаныңда.
Көкіректі осынау күй жарып шықты,
Төсектен бас көтермей жатқанымда.

Іштегі бар арманым шоғырланды,
Кешегі ескі күй боп өмір қалды.
Жаңа күй ой сергітіп, шабыт шалқып,
Жаныма қуат беріп, жүрек жарды.

Айтқаны Мүсекеңнің рас тегі,
Күй құмар
Текті мырза бұл да сері.
Күйдегі Кенесары азасына,
Қосылды Сарыарқаның құба желі.

Күй аты "Көкейкесті" — арман-тілек,
Өлдендім парқым асып, қарқын үдеп.
Бір сенім болашаққа жетеледі,
Тартайын аруақ атап алғашқы рет.

Сірескен екі ішекті жеңілдетті,
Күрсінген боз күмбірге бейім кетті.
Қырымен сұқ саусақтың сылқым қағып,
Желкендей алақанын желкілдетті.

Нық басты, әу — дегеннен шымырлатты,
Ой қозғар толқымалы үн ырғалтты.
Сол қолдың саусақтары
сақиналап,
Тың сарын тыным бермес қыбын тапты.

Домбыра өршеленді, өндіршегі,
Қытыққа тиді, адамның қанды шері.
Ояу үн, бояуы ашық, айтары айқын,
Тіршілікте жан тебіrentті мұңлы шері.

Шер қаулап көкей кескен сыр діңгегі,
Сергек үн дүбірленді, іркілмеді.
Аспанда таң шолпанға көз салғандай,
Толғанып наз қысқандай "шіркін", — деді.

Боз інген, бозда жортқан желіс келді,
Тар өткел, тайғақ кешу, тегістелді.
Тырп етпей отырған жұрт әр қағыстан,
Жүрекке ем болардай жеміс терді.

Осы ғой,
Өшпес қиял жан талабы,
Селк етіп отырған жұрт жалт қарады.
Құндақтап, бөлеп, тербеп сипай қағыс,
Үздіккен көңіл дертін дәл табады.

Қоштасты... әлде жылы есендесті,
Қиялшыл жан сыбыры жетер кешкі.
Сыршыл наз,
Туған елдің мұңын шегіп,
Сабадан лықсыды "Көкейкесті".

Қоңыр қаз тілдескендей балапанмен,
"Жезкиік" жол кескендей ала таңмен.
Күрсініп "беу, шіркін", — деп армандайды,
Қос ішектегі сипап қағып алақанмен.

Қалт етпей
Жұрт тыңдады ашық үнді,
Жайнатты көзге зұлмат ғасырыңды.

Жерді алды, қала салды дегендей-ақ,
Ыстық жас кей жанарда жасырынды.

Қозғайды зерлі-сарын қиялыңды,
Хоштап тұр есіл көңіл зиялы үнді.
Еседі Хан Кененің айбынындай,
Өтеді...
Шын қандырып құмарыңды.

Жауғандай мөлдір нөсер жылы құмға,
Үміт бар кей құбылыс тұнығында.
Айтып тұр "Көкейкесті" айдан анық,
Дәуірдің естен кетпес қылығын да.

Тыңдашы, мың естісең, жалықпайсың,
Арман-күй бар айтарын аз ұқпайсың.
Қазақтың
Ұлы көштен қалған кейпін,
Киелі ащы ырғақтан анықтайсың.

Ағынды сәйгүліктей мәңгі жарау,
Серпілді тоғыз тармақ құтты тарау.
Хан Кене өлімінен тұтанғандай,
Алыстан елестеді шыңдағы алау.

Пай, пай, пай! Тартқан сайын айқыңдалар,
Мұң да бар,
Терең ой мен шалқу да бар.
Жүйріктей байлаудағы тарпынғанда,
Көкірек жалынымен қарпу да бар,
Жетсе де, әлде қайдан салқын хабар,
Қайғыға тұтқын болмас қарқын да бар.

Сезім бар елін сүйген, жерін сүйген,
Табады-ау, сергек адам сенім күйден.

Үмітшен, қуанышты нәрлі елестер,
Басады мұң-наланы көңіл күйген.

Жоңғарды жоннан қуып шапқан кезі,
Қалың ел мамыржайға батқан кезі,
Санаға оралады
Көз жұмарда,
Елді ойлап Абылай хан айтқан сөзі.

Жолы бар Қасымның да, Есімнің де,
Даттайды Кенесары кесімін де.
Алыста арыстарын дәріптесе,
Ұмытпас жарлы-жақыбай жетімін де.

Мың күйге "Көкейкесті" татығандай,
Жан тояр, жүрекжарды аты қандай!
Қорқыт пен Асанқайғы сарыны бар,
Құт мекен "Жерұйыққа" шақырғандай.

Сұлу саз тілден артық пайымдаған,
Аңдатар сұм замана жайын саған.
Кер толғау, тамұқ та бар, жұмақ та бар,
Адамды арманынан айырмаған.

Жаны ашыр тәтті үзімдер ұдайы ұнар,
Береді әр иірім шырайы нәр.
Теңізде нән толқындай жасырынбас,
Асау жел бастап кетер сыңайы бар.

Өмірдің у-мен балын іліп, қақты,
Зарлы саз сай сүйекті шымырлатты.
Шошытты аш бөріні сақ қырандай,
Шындықты боз торғайдай шырыдатты.

Ақтаңгер оралғандай жас күніне,
Төменнен бастау алып тартты іріге.

Туған Жер — анам сенсің, бабам сенсің, —
Деп ізгі күйік-шерлі басты үніне.

Ой толқып бір сергисің дана көріп,
Тәтті әуез жарылқайды пана болып.
Кейде сен отырасың бей-жай ғана,
Ата-анаң аялаған бала болып.

Асыл күй нұрландырды нар жігітті,
Кей ырғақ елестейді жайлы, құтты.
Кей-кейде жарқырайды арман-арай!
Көбейтіп бойда жігер, ойда үмітті.

Кейде сәл кергіп қалды іркілгендей,
Кейде оқыс үн туады ырқын бермей.
Қатайды қағыс зілі
Кейде шаршып,
Қара жер әудем сәтте сілкінердей.

Бұлқынды, шанақ үні кермек тартты,
Жұлқынды кейде баяу, кейде қатты.
Өмірдің сергек, соңғы сағаттары,
Не бітті, не бітпеді?
Тергеп жатты.

Қараша қаңтарменен қосылғандай,
Қоймайды аяз үдеп есіңді алмай.
Жетті күй шырқау шепке талықсыды,
Ар жағын қопаруға төзім қалмай.

Саусақтар қыл сағаққа өрлегенде,
Кіресің ақ бөкенмен шөлге сен де.
Сойылмен бабаларым сақтап қалған,
Өтеді бір іркіліп әр белеңге.

Тыңдашы, тұңғиық сыр елестейді,
Қамықпа өмір жалған емес, — дейді.

Түршіккен тіршіліктен шыбын жаның,
Табиғат құшағында елестейді.

Татқандай жас жемістен балғын шарап,
Күйшіге асыл қауым қалды қарап.
Әр көңіл іздегенін тауып жатса,
Әр жүрек өз керегін алды қалап.

Арызы келешекке осы болды,
Кәусар үн ақиқатқа берді жолды.
Көксеген азат күндер сара жолын,
Қазақтың күй-құдірет көші толды.

Күйшінің жан парызы өтеліп тұр,
Аз емес мәңгілікке жетерлік сыр.
Осы күй
Тәттімбетті шын кемеңгер,
Ойшылдар биігіне көтеріп тұр.

Желпінтті,
Ашты аяусыз жел түндікті,
Шолып тұр көзі шалған көр сұмдықты.
Ел мұңы жан-жүрегін елжіретсе,
Ізгі арман ұлғайтып тұр ершілдікті.

Күш керек, қатал жаумен шайқасуға,
Дос керек, барар жерді байқасуға.
Деп тұр ғой:
Ертең қас боп қасармасын,
Жүргендер бүгін дос боп дәл қасыңда.

Жел қозғап ала бота уыз таңды,
Ашқылтым саумал тірлік қымызданды.
Бастапқы сегіз тармақ тоғызданып,
Қобызға ұсынды сол сыбызғы әнді.

Күрсінді сал домбыра дыбыстанды,
Дәл қазір үзілердей тыныс талды.
Төбесін асқар таудың мұнар шалса,
Әп-сәтте, дүние қайта дұрысталды.

Тапса да жадырауға кімнен себеп,
Болыпты асқақ қиял күйге дерек.
Тіледі ол —
Қазағына дербес елдік,
Бой жазар сәулет, дәулет елден ерек.

Бармайды ойлай берсең қайда көңіл,
Сағалап үн толқыды майда қоңыр.
Өкініш өксігімен қабаттасып,
Дегізді:
“Әттең, шіркін! Қайран өмір!”

Бұл күйде ең алғашқы ғашығың да,
Жер жәннат, атамекен асылың да.
Дос пен қас, құрбы-құрдас бәрі де бар,
Кездескен өзің кешкен ғасырыңда.

Жауап бар сана жеткен әр күдікке,
Тоқтау бар жер бетінде сан бүлікке.
Тәмамдап соның бәрін күй аттанды,
Көз жетпес көкжиексіз мәңгілікке.

Тәттімбет талмаурады терін сұртті,
Күй тынды тал бойына сенім бітті.
Құттықтап отырған топ,
Қол соққылап,
Күйшіге алғыс, бата төгілдіртті.

Басылды тұяқ дүбір жүйрік өткен,
Орнына қайта түсті тірлік шеккен.

Көзінің жасын сүртіп Дәулеткерей,
Құшақтап Тәттімбетті сүйді беттен.

— Жасымнан тың сарынға машық жанмын.
Туды ғой, күй жұлдызы ашылған күн.
"Сарыарқа", "Саржайлауды" құдірет тұтып,
Бұл күйге, — деді ағайын, ғашықтандым.

Күй — теңіз асау толқын өріс те көп,
Ұмсынтқан алда түрлі жеміс те көп.
Тәттімбет, бұл телегей арман-дастан,
Адамның бар қиялын тегістемек.

Не берер қаңғыр қаққан шайқы-бұрқы,
Күй — толғау, қиял толы іші-сырты.
Ақ дыбыс, үміт жолы нұрлы әуезбен,
Өмірдің сиқын ашты ұйпы-тұйпы.

Ем таптың ізгілікпен, елжіреттің,
Пір жебеп бергені осы кең жүректің.
Желкендей көк теңізде бой тастаған,
Күйшілік жаңа туын желбіреттің.

Күй-толқын шарықтаса шалқып, желіп,
Көрмедім әсіре басқан артық желік.
Шындықты ақ мақтадай
Қолға тостың,
Сыртында қауашақтан аршып беріп, —
Деп Дәукең бата берді табысына,
Мұңлы әуез қайран қалды ағысына.
От көрген
Жас баладай таңырқады,
Хас тұлпар оза тартқан шабысына.

Бәрі өтті.
Петерборға барып қайтты,
Ақ патша тәжін киіп, барын айтты.

Құйқылжып "Саржайлау" мен "Көкейкесті",
Тәттімбет күміс медаль тағып қайтты.

Шақырса сұлу сазбен алыс таңды,
Байқады дүние-дүрмек жарысқанды.
Орыстың шіркеулерін көріп тұрып,
Ауылда мешітіне намыстанды.

Зерлесек осындайды кең біліп те,
Көнбеді ол
Би, болыстық "кеңшілікке".
Біржола шен-шекпенді шешіп тастап,
Ден қойды жер иесі кеншілікке.

Аңдасаң кей ырғаққа қосқан жүтін,
Байқарсың қара жер мен аспан жігін.
Айтып тұр "Көкейкесті" күдер үзбей,
Алладан елге рақым тосқандығын.

Қозғаса Тәттімбетті күйік арман,
Ежелден ол межені биік алған.
Қамы емес қара бастың
Бүкіл қазақ,
Қайнаған қалың шерін жиып алған.

Кең айдын күміс күйдің көлемі де,
Шомылтар сезім-сәуле тереңіне.
Көңілдің қиял құсын талпындырар,
Шақырып жан-жүректің керегіне.

Сарқылмас қара судай жел тербеген,
Терең күй мұң мен үміт көркемдеген.
Жалғап тұр "Көкейкесті" —
Қашан тартсаң,
Өткен күн, бүтінгі, ертеңменен.

Тыңдашы,
Қандай жатық, мығым үні,
Алады мәңгі баурап ұғымдыны.
Көсілтсе баяғының көшін өрде,
Нұқып тұр көзге түртіп бүгінгіні.

Тағдыры қайран қазақ бас талабы,
Жоқ шығар жойқын қағыс басқа мәні.
Әлі де біздің жерге көз алартқан,
Көрсетер теріс қақпай масқараны.

Достым-ау, ел-жұртты ойлап қайраттанып,
Туған күй
Мұң мен шерге қайнап барып.
Толғантқан отар елдің тағдырымен,
Келбетін “Көкейкесті” жайнатты анық.

Күй саңлақ,
Жан тебірентер самғағаны.
Баурайды мәңгі қорған, маң даланы.
Ұлтымның күй-ұраны осы емес пе,
Толғантар ар-намысты қайрағаны.

Тұңғыық
Сұңғыла күй дана сөзі,
Көкейде бір тыңдасаң қалады өзі.
Қайран ел қиял-шерін кең толғаған
Осы ғой кең даланың полонезі.

Серпілтсе күй самғауық бұла күшін,
Көксейді әділет, теңдік қуанышын.
Бұл күйді
Қаншама көп тыңдасам да,
Соншама жылып қана тұрады ішім.

КЕНШІЛІКТІҢ АТАСЫ

Би болудан Тәттімбет бас тартты, — деп,
Ел ішінде қаңқу сөз қақсапты көп.
Кей біреуде
Өкініш, күйініш бар,
Кім, қалайша қақ төрден жасқантты, — деп.

Біреу досқа оңаша сыр қылады,
Сағым болып әділдік бұлдырады.
Елді жинап,
Тәттімбет хабар етті,
Үнсіз тыңдап ағайын тұрды бәрі.

— Жерім — мұқит болғанда, кенім — құндыз,
О, Жаратқан! Ел-жұртқа сенім туғыз.
Көп күйшінің айтулы біреуі едім,
Кенші болып атадан тудым тұңғыш.

Кейде білмей
Күн батып, таң атқанын,
Күйді нәштеп, көз жұмыс сабақтадым.
Кеншілікті Алладан сұрап алсам,
Күйге ғашық етіпті Жаратқаным.
Қолымдағы домбырам — ақ беренім,
Қасиетін қадірлеп, сақ келемін.
Жаңа күймен күңірентер таудың ішін,
Балға, кетпен ұстатсаң тап беремін.

Өмір өтіп барады ағын желдей,
Төңірекке қараймын бабым келмей.
Өзім үшін емес-ау, елім үшін,
Шыдамаспын, кен байлық барын көрмей.

Төрт түлік мал жеткізбей кеңшілікке,
Басқаша өнер бастасам кемшілік пе?

Арызымды ақ патша қолдапты ғой,
Нар тәуекел, бел будым кеншілікке, —

Деп бастады Тәттімбет айтар сөзді,
Тапты дәлдеп жан шері тарқар кезді.
Ағайын ел алдында хабар салды,
Қимас тату толқытты жаутаң көзді.

— Кейде ашу қысса да, кегім болмас,
Кен қазуға шығыңдар болып жолдас.
Жалшы емессің,
Малшыдай тиын таппас,
Тамшы терің ағайын, тегін болмас.

Оңай емес кен қазу көп өнері,
Балқыту да құрметке бөленеді.
Арба, шана, өгіз, ат бергендерге,
Жылдық ақы жинақты төленеді.

Көмбелі кен көптігін айта аламыз,
Алтын, күміс, мыс толы сай, саламыз.
Көлікпенен жүк малын ақысымен,
Бір жылдан соң есен-сау қайтарамыз.

Орындалса тірлікте қанша арманым,
Күй көтеріп қыруар жер шарладым.
Кенші болдым тапсырып бір құдайға,
Әкімдікті Нұрбике-Шаншардағы.

О, тағдырым!
Ағытып бер шідерді,
Шайлықтырма, қайрап бер, өр жігерді.
Кент саламын,
Қасына зауыт құрып,
Ағайыннан таңдаймын көршілерді.

Құмар едім бұл іске жас шағымда,
Содан болды Поповты қостауым да.
Қанша байлық, — десеңші, — кетіп жатыр,
Алтын, күміс орыстың астауында.

"Кенсіз өмір кең болмас" — демек едім,
Содан шығар Поповты демегенім.
Патша ағзам рұсқатын алғанымда,
Байқаңыздар аруақ жебегенін.

Жарық түсті аспаннан түндік бұрсам,
Ләм-мим демей не бітер шұлғып тұрсам.
Арыз етіп рұқсат ала алмапты,
Уәлі ханның баласы Шыңғыс сұлтан.

Атам қазақ "ебепке — себеп", — десті,
Домбыра мен достарым кезек шешті.
Сол Шыңғыстың оқыған ұлы Шоқан,
Айналайын, Омбыда көмектесті.

Іс-әрекет, мінезі жүйелі екен,
Әр қылығы ақжолтай киелі екен.
Біздің құда Мұсаның Шорман ұлы,
Үміт артқан білімдар жиені екен.

Мен де оның жанына азық бердім,
Сөз етейін шыққанын артық тердің.
Қозы-Көрпеш Баянның қиссасын,
Үш күн, үш түн отырып жазып бердім.

Айтқан сөзін тыңдасаң аяулы адам,
Даналыққа басып тұр таяу қадам.
Жаяу Мұса ақынды көп тапсырды,
Атын алып Мұстафа жаяулаған.

Мұстафасы құдамның інісі еді,
Бір тиген-ау, ақынға қыры тегі.

Ретін тауып құдама сауал еттім,
Ол бұл іске, иншалла, кіріседі.

"Бұйрық озды" — сөз осы мәтелдегі,
Дегім кеп тұр: "Кетпенді әкел бері!"
Ел болуды ойласақ осы тілек,
Исатайдың дабылы әпергені.

Түйір темір, бір уыс қорғасынның,
Болмағаны бермейді ол да тыным.
Түрлі қару осыдан жасалады,
Түбін ойлап, тыңдай бер қолдайтының.

Попов сынды көпестер төңіректі,
Барлап, қазды жегендей семіз етті.
Қала орнатып, үй салып, зауыт жасап,
Картоп, пияз өсіріп, егін екті.

Бірге жүріп тау тасты араладым,
Ел ұстанар осы ғой бағалы ағын.
Күймен бірге кені бар тасты шертер,
Өнер бастап шекпенді жаңаладым.

Әр кім жетік келеді өз қамына,
Табыс берсін тапқаным тозғаныма.
Би билейді түйе де ызаланса,
Шыдай алмай есектің озғанына.

Дей көрмендер "әсіре боянғаны",
Бұдан да зор ар-намыс мол арманы.
Өз жеріне өзі ие бола бастап,
Осы дей бер қазақтың оянғаны.

Қол жетпеске қызығып кен көргенде,
Сандалмалы түскем жоқ сергелдеңге.
Түбін ойлап, тап бастым ағайындар,
Поповтардың өнерін меңгергенде.

Түгел кездім өлкені атым жеткен,
Қазба кенге жинадым тәсіл көптен.
Алтын-күміс бұйыққан мыс пен мырыш,
Қазынам ғой басқаға ақым кеткен.

Қыран саңғып жартасты қамырлаған
Түйір таспен байқатар барын маған.
Ол су ішкен
Құмкөлде алтын бар ғой,
Мен барлаушы жүрістен жаңылмаған.

Жортқан аңмен орманды қоңсы қондым,
Жан баспаған қызқалпы жер, су көрдім.
Жақпар тасты сары алтын жылғалаған,
Сегіз таспа қамшыдай ізін көрдім.

Көз отына жан оты қосылмай ма?!
Қызығасың әрине тосын жайға.
Кеннен мысты қорытып ала алмасақ,
Әлемде көп тәсіл бар осындайға.

Бергені ғой өмірдің көшпенділік,
Біздің бақыт — маңырап өскен түлік.
Көбі қалды орыстан көргенімнің,
Сері жанның көңіліне еккен бүлік.

Кен қазуды, қортуды, балқытуды,
Дербес елдер бұлтармас заң тұтынды.
Шахты, зауыт маңына
Қала орнатып,
Жасап жатыр қол жеткен бар күтімді.

Алтын сарай күмбездер жарқыраған,
Петерборды көргенде қалтырағам.
"Түземдік", — деп атаса олар бізді,
Түзелдік, — деп мен қашан қарқын алам.

Салыстырып әлемде бар халықты,
Даналардың қанаты жалғаныпты.
Бұхар жырау көргенде Самарқанды,
Сарыарқасы елестеп шамданыпты.

— Қазағым-ай, кешкенің сынақты көп,
Көшпенділік қалыпты-ау, тұрақты боп. —
Деп данышпан естіп ем,
Ыза кенеп,
Өрт шалғандай өзегін жылапты, — деп.

Хан, төренің мейман боп татса балын,
Көкірегін өртеді қанша жалын.
Күші зордың — ісі зор осы екен ғой,
Жер жұмағы жасаған бақшаларын.

Ата-баба келтірем несіне мін,
Кешірместі өзеуреп кешіремін.
Қайран қазақ
Өзіне билік тимей,
Төре билеп өтті ғой есіл өмір.

Мен де көрдім
шыққанын маздақ тердің.
Шен-шекпеннің бергенін аздап көрдім.
Азап шегіп сандалған ел екенбіз,
Мал жайлаған құлы боп мансапкердің.

Аз білімін біреу жүр “бірдеме етіп”,
Мекке барып болмақшы дінге жетік.
Кеншілікті көремін ұлттық байлық,
Ел боларлық қазағым ірге бекіп.

Мен достарым, басқамын, өзгешемін,
Қиял жеткен қияға тез көшемін.

Кен қазудың тәсілін
Кәсіп етіп,
Дүйім жұртқа жасаймын өзгеше өмір.

Мен де мешіт
иншалла, салдырамын,
Сыйынатын қолымда бар құраным.
Жер байлығын қазағым көрсе екен, — деп,
Жарғақ көрмей шар басым шарқ ұрамын.

Поповтардың қылығын айып етпен,
Өнер таптым жүйелі қалып еткен.
Қатарласам
Қалмастай өзгелерден,
Тер төккенді бірлесіп зәру етпен.

Құрып кетер елдігін өздігінен,
Қайран қазақ ақырын сезді білем.
Келіп жатыр жан-жақтан біздің қолға,
Жалақыны берген соң мезгілімен.

Білем қазақ менен де ептірегін,
Іс білгенге Алладан көп тілегім.
Жер байлығын ел үшін ұқсатпасаң,
Кешкен тірлік далбаса, — деп білемін.

Кенші өмірім тың сарын күй секілді,
Қобалжыған пәк жүрек бір бекінді.
Үмбетіме шындықтың бетін ашып,
Мен жасадым сіздерге құрметімді, —

Деп Тәттімбет әр сөзін айтып еппен,
Қарекеге қарады Жақсымбетпен.
Бегешпенен, Тобаяқ, Жұдырық бар,
Әдейілеп шақырған қалың көппен.

Шын аталас Қареке Мыңбай ұлы,
Таусылмайды бұл күнде удай сыны.
Аттанғалы Қазанғап дүниеден,
Жанжал құмар етті ғой, Құдай мұны.

Қареке:

— Сөзіңді Тәтіш естідік,
Айтқаның өңкей естілік.
Шошынғандай тірліктен,
Кетеді кейде ес кіріп.
Бәрі де дұрыс, бірақ та,
Бір сөзіме тұрақта!
Кенші болсаң ел кешпес,
Түсерсің зор сынаққа.
Туысты жатқа балама,
Ақиқат тілін бағала.
Атадан қалған мал-мүлік,
Жетпей ме бала-шағаңа.
Оранып жүрген үлдеге,
Көрінер саған бірдеме.
Ақбөпе өліп от бассаң,
Есімге "көрге кір" — деме.
Жақсымбет:
— Қареке кеттің алысқа,
Тиеді сөзің намысқа.
Әйелдей шапшып, шаш жұлып,
Бет жыртуға барыспа.

Бүкіл қазақ мұң-шері,
Күрсіндірген Тәттімбет.
Жан-жаққа тарап күй-шеру,
Сүйсіндірген Тәттімбет.
Тіл тигізбе асылға,
Қареке бекер шашылма.
Қате кеткен біз сөзің,
Жыл емес жетер ғасырға.

Ел басқарған ханы жоқ,
Басында қазақ бағы жоқ,
Кер заманға кездестік,
Өтеміз бе тағы боп.
Көңіл ығып саспайық,
Бас бірліктен қашпайық,
Одан да бүкіл ағайын,
Кеншілік жолын қостайық,
Тұрамын айтқан сөзімде,
Кен қазам енді өзім де. —

Тобаяқ:

— Тобықтыдан келдім мен,
Жаңалық көп мен білген.
Сөзім жақты бәріне,
Кеншілікке сендірген.
Арқаттың жайлап сілемін,
Арыған елді білемін.
Құнанбай малын күзектен,
Ағайын қосты тілегін.

“Есім салған ескі жол,
Қасым салған қасқа жол,
Тәттімбет салған кеңді жол
Жоқ, осыдан жөнді жол”, —
Деп қостады бір абыз,
Тілегі бірлер келсін деп,
Көшуте рұқсат берсін деп,
Құнанбайдан сұраңыз.

Беген:

— Дүние-дүрмек мереке,
Жасауға керек береке.
Келеке еткен жөн болмас,
Қайтып ал сөзді, Қареке.

Менің де қаным тасиды,
Поповқа ел-жұрт бас иді.
Солай қарай сілтедік,
Қиналған қанша аш үйді.
Тәттімбет қанша аш үйді.
Тәттімбет бәрін басқарып,
Жаңалық көрген пақырлар,
Алғыс айтты бас салып.
Досы боп бекер саналып,
Қалмаспын жұртта қадалып.
Тәттімбеттің соңынан,
Бәріміз еріп баралық!

Домбырасын Тәттімбет шертіп-шекіп,
Ебін тапты жүректің екпіндетіп.
Қаз дауысты қаңқылға салып алып,
Қамыс басын тербелтті желкілдетіп.

Жоқ ешқандай қамырық нала-қайғы,
Көңіл жыққан кісіге қарамайды.
Қорғасынды мырыштан бөліп жатқан,
Көз ұшында көрінді Қарағайлы.

Еркінденіп саусақтар алшаң басты,
Тауып отыр өзге жан таба алмасты.
Қолаң шашты қыз емес
Күйге қосты,
Дегелеңнің түбінде "Қалмақтасты".

Кен қазғандай пернені дәл басады,
Алтын мен жез сыңғыры алмасады.
Саусақтары секілді тіл де жүйрік,
Қыңыр сөзге шымыр тіл жармасады.

— Сыбыр етіп үндемей қалған едім,
Күнім базар, түнім той арман еді.

Жетеді ғой тірілер талқылауға,
Бақи жаққа Қареке барма, — деді.

Ақылды ер аяғын дұрыс басса,
Ел кенелер құдайым ырысты ашса.
Күш-көлік бер Қареке, азын-аулақ,
Енді қайтіп осылай ұрыспасқа.

Түсінгендей қыршаңқы сынын қатты,
Түзетудің өзінше қыбын тапты.
— Зіл қылмандар әзілді, — дегендей боп,
Қасын серпіп Қареке күлім қақты.

Есті тентек осылай елендеді,
Көкейіне түсті ғой көнер жері.
— Айтқаныңа Тәттімбет құлдық етем,
Он бес өгіз бір жылға берем, — деді.

Артық кетті, кем кетті, қарқын жетті,
Жиылған топ әртүрлі әңгіме етті.
"Ер мойнында қыл арқан шірімес", — деп,
Бар ағайын қолдады Тәттімбетті.

"Қалмақтасқа" Тәттімбет берік кірді,
Кәсіпқорлық қызығы еліктірді.
Маңайдағы ағайын жүдеген ел,
Түрлі-түрлі жұмысқа келіп кірді.

Тауып жатты сеніскен жұрты пайда,
Тез шешілді үй-жайлық бұйымтай да.
Бар пұлына жер алып, үй орнатып,
Қайны атасы жетілді Түлкібай да.

Кеншіліктің тетігі кісілікте,
Кісілікпен егіз ғой кішілік те.
Адал, таза, елгезек бір-біріне,
Жарты сөзден жалғасар түсініп те.

Менің де бар тау бұзып, кен тапқаным,
"Сыйға — сыйды" ұстанып кең сақтадым.
Адамдықтың абзалы деп айтарлық,
Кеншілерді тірлікте көп жақтадым.

Тағдырыма етпеспін күпіршілік,
Кенші болдым
Жүректен үкім шығып.
Тәттімбет пен Қанышты жалғастырсам,
Тірлігіме етермін шүкіршілік.

Ақын-кенші жасымда атанып ем,
Сәтбаевтай арыстан бата алып ем.
Беу, кеншілер!
Сүйінші, жаңа таптым,
Тәттімбеттей бас кенші Атаны мен.

Күй атасы — Тәттімбет — ақтаңгерім,
Тастап кетті би болып таққан шенін.
Жүдеу елге жақсы өмір құрамын деп,
Ел-жұртымен бөлісті тапқан кенін.

ТОҒЫЗ ТОЛҚЫН - "ҚОСБАСАР"

БІРІНШІ "ТОЛҚЫН"

1

Бақыт екен махаббат сөнбегені,
Елестетті аққу құс көлде сені.
Қыз күндегі келбетің көрмеде тұр
Көкірек деген құпия бөлмедегі.

Тірі пәтер арнайы бөліп бердім,
Одан жайлы мекен-жай көріп пе едің?
"Өңі солғын", — деп естіп, елеңдедім,
Еренғайып, тамаша көрікті едің.

Сұлу кейпін ажарың өшірмесін,
Көшірмесін күйге орап есіл досың
Шығармай жүр екі елі көңілінен.

Шалдыққаным белгілі асыл у-ға,
Оны көнбес домбыра жасыруға;
Жарықап жүр "Қосбасар" егіз үнмен.

2

Ашық күйден аңдасаң құрметімді,
Арман-аңсар айықпас біл дертімді.
Тел ағыспен қос өзен толқығанын,
Тел қағыспен құбылтып күй жетілді.

Жұқа жері жүректің тесілгесін,
Жамау болар үн қалай көсілмесін.
"Шау тартыпты", — дегенге шошып кеттім
Себепкері мен болсам, кешір досым.

Сөзге тұрмас қияда қиналғаным,
Жол жөнекей жөн еді-ау, бір барғаным
Шын сүймесем әуреке салмас едің.

Хабаршыға сенбеймін, ерегісем,
Иланбаймын ешқашан? Неге — десең,
Мен көргенде ақ марқа жап-жас едің.

ЕКІНШІ "ТОЛҚЫН"

1

Кетеді екен қайрылмай қайран жастық,
Күйші қызбен тым келте сайрандастық.
Аттастырған ағайын аяулы боп,
Қыршынынан қиылды байламдастық.

Мейірімді еді келбеті күлімдеген,
Күміс сыңғыр толқын бар үнінде ерен.
Кей сиқырын сұлулық жаңа сездім,
Жас кезімде санама ілінбеген.

Жан-жүрегі бір мен деп соғып тұрған
Ол — періште жан ием жолықтырған,
Енді еншіме тиіпті сылқым елес.

Асыл адам қайғыға жасымайды,
Басқа біреу етсе де басыбайлы
Менен артық сүюі мүмкін емес.

2

Сәуле емес, ол сәуледен жинақтылау,
Құт-береке нұр жүзі жинап тұр-ау.
Жас аққуға пәктігі сай десем де,
Бүлдіршіндеу, тал бойы сұңғақтылау.

Есіме алсам қалайша шаттанбаймын,
Ақ маңдайлым — қасиетті тапқан қайғым.
Қос жанардың түбінде тұнған сезім,
Құпиясын өзімше ашқандаймын.

Мейлі теңеу ұнамас, әлде ұнай ма?
Қыз Жібектен әсемдеу әлдеқайда
Ол — жұлдызым махаббат аспанында.

Шын мақсатым, шындық қой, кеш ағайын,
Дегемін жоқ біреуден өш алайын,
Артық қызды көрмеп ем жас шағымда.

1

Балғын мінез үйлескен көрікпенен,
Дені таза, жоқ бөтен желік — деген.
Рауан жұтқан райхан гүл секілді,
Қанша көрсең екі көз зерікпеген.

Кездескелі кетті ғой ерік менен,
Мезет қайда телміртіп телітпеген?!
Құлыншақтай қиядан шұрқырайды,
Біздің жүрек бүлк етпес берік деген.

Сұлулық-ай! Сұлулық құрытасың,
Күндік жерден қозғайсың күй ынтасын
Тың қағысқа бұлқынтып тәкәппарлық.

"Шындық — негіз болғанда, бақыт — егіз",
Қыз да болса егіз ғой, бағыт-негіз
"Қосбасар", — деп күйді де атап қалдық.

2

Құндыз ішік секілді тысталмаған,
Шын таңданам сұлуға бізді арбаған.
Орта бойлы, қыпша бел, қара көзді,
Суреттеуге күйшілік ұшталмаған.

Сәлем алып келгендей құстар маған,
Күрей шертіп құлшынып, құштарланам.
Қапелімде жұп-жұқа алақаны
Күміс қасық сияқты ұсталмаған.

Барын салып қоңыр күй тұспалдаған,
Ол — таза жан, ол — өте ұстамды адам
Қолы тисе кетеді балқып денем.

Отыз меруерт тізіліп ақ моншақтай,
Қызыл ерні көз тартса жанған шоқтай,
"Қосбасарға" ерекше қарқын берем.

ТӨРТІНШІ "ТОЛҚЫН"

1

Сын сағатта жоғалып із салмаған,
Ағайынға кек сақтай сызданбаған.
Ақыл, көркі көш төмен құрбысы озса,
Әлде кімше, іш тартып қызғанбаған.

Сері күнде сергелдең қыз таңдаған,
Керім еді керемет біз барлаған.
Ақпа-төкпе төтенше күй сайыста,
Жасырмады жан сырын құштар маған.

Салауатты ақиқат сыр аңдайын:
Мені іздеген жалғанда сыңардайын,
Сәтті сапар кездесті-ау, жол басында.

Нұрлы кейпі тамаша күліп тұрған,
Арайы құт жаныңды жылытырған,
Жер жұмағы болғаны ол қасыңда.

2

Жаңылсаң да жазғырмас сырыңды ұғып,
Оған бітті сүйкімді жұғымдылық,
Топ ішінде "аға", — деп ардақтасар,
Тәтті әзілмен өтсе де сүріндіріп.

Білгені мол жарасқан білімділік,
Түлеп қалдым күйге сол ұғым кіріп.
Мардымсызға мырс етсе, мысқыл емес,
Ол — күйініш, ол — ішкі мығымдылық.

Аймаласаң аз болар, күн де, түн де,
Шықпай қалар ол сәтте тіл де, үн де,
Бір құшқанда шығарсың мың құмардан.

Шындықты айтсам күй соңын келтелемей,
Сыйпай қақтым шекітіп, шертпелемей,
Шер боп шықты баяғы қыршын-арман.

БЕСІНШІ "ТОЛҚЫН"

1

Ашық айтшы, домбыра, пейіліңді,
Әр қағыстан аңғарсын зейініңді.
Не десе де лажсыз ықтиярсың,
Ынтасына ботадай мейірімді.

Көзің шалса шыдатпас шалқымауға,
Оранасың ақ қиял — ақ мұнарға.
Ол ұқсайды орманнан оқшау өсіп,
Жол шетінде қол созған ақ шынарға.

Ізгі тілек, ақжолтай ниеттері,
Көрмесем де жүреді сүйеп мені.
Қалай ғана тебіренбей баяндайын.

Күйге қосып сағыныш көп ілегін,
Кейде ұзақ тебіреніп көз ілемін,
"Қосбасарлап" бойлауық баяулайын.

2

Сүймегенін есінде ұстар ма адам,
Сұлу көрдім жан зекет құштар маған.
Қарқаралы шетінен лебін сезем,
Сарыарқаны сол ма екен жұпарлаған.

Елжіреуі ерекше бұл жүректің,
Келді ме екен біреуі мың тілектің.
Сәлем айт! — деп жолға гүл егіп кетті-ау,
Көгершін көз ақ науат үлбіреп тұр.

Сал қарағай жаудырап көз салады,
Балдыз — қайың жұтынып көп қарады
Жалғыз арша телмірді шерлі жандай.

Қыз еліне барар жол — қара бұрым,
"Осы, — дейді, — Тәтті-аға бала күнің",
Тәтті еді ғой еркемнің ерні балдай.

АЛТЫНШЫ "ТОЛҚЫН"

1

Ізет етсе иіліп сәлем беріп,
Құбылмайды көз бояп мәнерленіп.
Қан жүгіріп, қызарса екі беті,
Бой жылынар тар деген әлем кеңіп.

Сонда күдік азаяр пәлен көлік,
Сауығарсың ләззаттан жан емделіп.
Өз-өзіңнен сүйінші сұрар едің,
Алып қашқан шаттықты әрең жеңіп.

Жан бүршігі жүректің дүрсілінен,
Ашылғандай, көп аңсап күрсінуден
Ғаламат қой бір есту ашық сөзін.

Бал-бұл жанып жия алмай есі-дертін,
Құшақ жайған құлшынып емін-еркін
Көру қиял жан пида ғашық кезін.

Аттың басы болса да қаңтарулы,
 Аңсайды екен бір татқан жан дәруді.
 Қой десем де "Қосбасар" толқындары —
 Бой сақтамай дауылға қайта кірді.

Біздің ауыл жүргендей іргесінде,
 Үркер туса шақырар тілдесуге.
 Сұлу қайда... наз сонда, саз да сонда,
 Сөніп қалмас көкірек түрмесінде.

Сусын жиған секілді құтыласқа,
 Разы болғай күй-сурет ықыласқа,
 Сарқылмайды тәтті әуен — тәтті сезім.

Көріп кел, — деп әдейілеп мен жіберген,
 Күй-дастандар аумайды елшілерден
 Ол естісе сол менің — сәтті кезім.

ЖЕТІНШІ "ТОЛҚЫН"

1

Аппақ жүзі балауса күн өтпеген,
 Мезет қайда көркінен дір етпеген.
 Аңсатады құшаққа байланғаны,
 Жас аққудың мойнындай білекпенен.

Көрмей жүру, шыдатпас, ұзақ қайғы,
 Ұзақ қайғы шырмалтып тұзақтайды.
 Күрсінгенде кең аспан күңіренгендей,
 Жалғыз жұлдыз шаңырақты жүз аттайды.

Әне, сонда толқытып, тебірентіп,
 Елжіретіп, балқытып емірентіп
 Ғашық-сарын кеудемде сызаттайды.

Күйсіз күнім қатерлі қауіп екен,
Кел домбыра, толассыз жауып өтем
Салқын жазды кей жылы күз ақтайды.

2

Күй не керек адамды толғандырма,
Бұрын ұғар жан құрбан болған сырлас.
Мұңсыз күйші — жаңбырсыз бұлт емес пе?
Ер жігітті махаббат жолдан бұрмас.

Қамықпаймын күш-жігер қарқын барда,
Күймен тартам ой салғыш салтымды алға.
Не болар ем күйінген кезімді айтпай,
Саған деген сағыныш сарқылғанда.

Жас едің-ау, балауса уылжыған,
"Қосалқалап" беу, қалқа, сырынды ұғам,
Барын айтар сәтті әуен көп бұлдамай.

Ойлы қазақ түсінген ырғағымды,
Жақын тартар жанына нұрлы ағынды
Сенімім зор кетпес деп ел тыңдамай.

СЕГІЗІНШІ "ТОЛҚЫН"

1

Күйге қоссам бейнесін жұмбақтаған,
Ол — ғаламат, ол — өте сымбатты адам.
Еске түссе көремін құба талдай,
Өзенді өрлей жел соқса бұлғақтаған.

Сол тербеліс әлдилеп, құндақтаған,
Екі ішекпен тілдесіп мың баптанам.

Өз арнамда мен де аққан дариямын,
Оны айтпасам құлазып, құрғап қалам.

Ақ құс жүрек кім назын естімейді,
Саңқыл-сұңқыл кеудемді тескілейді,
Бұлжытпайды тәтті ырғақ сағыныштан.

Шабыт селін домбырам қайтармайды,
Шексіз, шепсіз ғашық наз — айтар қайғы,
Қос қанат боп "Қосбасар" алып ұшқан.

2

Қайда екенсің жан құштар Қыз Жібегім,
Өзегімді құсалық үзді менің.
Төлегенің болсам да, амал қанша,
Бекежанмен шабыспай қызды кегім.

Дауыл соғып қанатын өтті қыран,
Жыңғыл бойлап, жылғалап кетті бір аң.
Қалың берген жігітпен жауласпасам,
Емес шығар махаббат жоқтығынан.

Қатар елмен сыйластық сақтағаным,
Құмарлықтан емес қой таққа жаным,
Бас айналды сені аңсап шөлдегенде.

"Қосбасарға" сүйсінсе қалың елім,
Бейнең сенің жебеуші жәдігерім.
Не болар ем, жасымда көрмегенде.

ТОҒЫЗЫНШЫ "ТОЛҚЫН"

1

Беріш болып жібіген тасты көргін,
Ақтарылды жер түбі, асты көлдің.

Жан түкпірін "Қосбасар" жайлағанда,
Бұрынғыдан ерекше жақсы көрдім.

Қанша алыста болса да сенің қосың,
Іздей берем аралап өмір көшін.
Қырық күйді үр жаңа құлшындырып,
Кім көтерер дәл сендей көңіл хошын.

Жастық жігер, күш-қайрат қорып тұрған,
Күн сәтті еді біздерді жолықтырған
Содан кейін жарысты сенім, қауіп.

Жаным сүйген сен едің адам кені,
Бұйыртпаса амал жоқ саған мені,
Күймен сүйіп, құшайын шөлім қанып.

2

Көк дөнені көңілдің қанатты екен,
Қапаланба уақытты санап бекер.
Кездесудің ретін табар едім,
Өзімді емес, мен сені аяп кетем.

Есіміңді еске алып, мұң аралап,
Күй тілімен келемін мұнаралап.
Тобықтыға түсімде барып қайтам,
Арқат тауын алыстан мың аралап.

Ұйқым селдір туса да таң қысылмай,
Менің қайғым бүкіл ел қайғысындай
Сағынышым сарқылмас қамалдаймын.

Нағыз жетім — тірегі мерт болғандар,
Тірі жетім — жазықсыз дерт шалғандар
Бір кездесу болар деп амалдаймын.

ДАЛАДАҒЫ ОРКЕСТР

Күн де жұлдыз көрінер білмегенге,
Тәтті бабам мұң-шері тым тереңде.
Шертпе күйдің атасы, дана сазгер,
Кенші болып жарқ етті бір белеңде.

Өңір жайнап ұлғайды көңілділік,
Тау ішіне үңілді өмір күліп.
Жер бетіне жақындау
Кенді игеріп,
Кеншілікке бекінді сенімділік.

Қылығы жоқ мінезден табардай мін,
Шын досындай күйшіге қарайды әр кім.
Жүдеп келіп аз күнде түлеп кеткен,
Алды адал батасын талайлардың.

Ауыр кезде тастамас тілегі кең,
Тәттімбеттің жөн тауып сүйеуімен;
"Қаламқасқа" Айзада көшіп келді,
Жар тілегін екі етпес күйеуімен.

Білмесе де кеншілік ғұрпын әлі,
Жаңа өмірге қызық-ау, ұмтылғаны.
Айзадаға айт пен той көрінеді,
Мал бағудан есен-сау құтылғаны.

Бір шаттығын Тәттімбет көзбен көрді,
Айзаданың ахуалы тез жөнделді.
Құдай оңдап қойнауы Дегелеңнің,
Тез кенелтті соңынан ергендерді.

Көк тұманды ашқандай ару ақ таң,
Өнер озды кен қазу заңын тапқан.

"Самородный" сары алтын табылыпты,
Ресейге "алақай" дабыл қаққан.

Петерборға Тобаяқ алып барды,
Таза алтыны қазақтың анықталды.
"Чемпион", — деп ат тағып "ат тұяқты".
Көрмеге арнап орыстар алып қалды.

Әдісі мол кеншілік қамығар ма?
Кен тамыры шақырды бәрін алға.
Айзаданың күйеуі көзге түсті,
Құдай қолдап көп алтын табыларда.

Сыбыс қалды,
Суық сөз айып қалды,
Кеншіліктің аты да байыпталды.
"Ат тұяқтың" ақшасын әкелгенде,
Дегелеңдік кеншілер байып қалды.

Бір қызық іс көңілде пайымдады,
Домбыраға телітті ойын тағы.
Күйден сабақ беруте балаларға,
Айзаданы Тәттімбет дайындады.

Есіне алып Әлиді қызықтады,
Ұмытылмас қағазда сызықтары.
"Елім-ай"-дан үйрете бастайтұғын,
Тәжірибе тәлімі үздік бәрі.

Ойында жоқ серілік селтеңменен,
Күй тағдыры толғантты "ертең" — деген.
Көп домбыра құбылса
Қатар ойнап,
Үні ғажап Айзада көркемдеген.

Болмаған іс әзірше өлкемдегі,
Күй үні мен жайнады терген кені.

Қызықтырған оркестр, көп аспаптар,
Петерборда алғашқы көргендегі.

Нақ сәскеде жүреді күй сабағы,
Саусағынан сұлудың үн тамады.
Қанша берік болса да тас емессің,
Тірі жанды шыдатпас ай қабағы.

Бұл жер емес жан ләззат татысатын,
Тәттімбет те ұстады "алыс атын".
Айзаданың бір емес үш ұлы бар,
Бәрі бірдей сабаққа қатысатын.

Қызғаныштың болмайды оңай жүгі,
Сөзге сенді Есім де қобалжыды.
Әйелдердің "пыш-пыш"-ын тыңдамаса,
Қарекенің толқытты қоймалжыңы.

Туыс сөзі, ер сөзі сергек екен,
— Өтірік болса айтқаным жерге кетем.
Сонысы аз ба? — бүлк етпей қалың беті,
— "Сылқылдақ", — деп мырс етті. Мерген екен.

Шешінбесең дәрия кеше алмайсың,
Тәуекелсіз жіпті де есе алмайсың.
"Сылқылдақтар" сылқытып жүрген шақта,
Өзіңді өзің шырағым, неге алдайсың?

— Қиын маған, ағатай, қиын маған,
Мен де оның ендеше сыйын табам.
Айзаданы қудырам Дегелеңнен, —
Деді Есім, — олардың жынын қағам.

Қарекедей белгілі сұмға нанып,
Шапшаңдатты бар сөзін мұңға малып.

Тәттімбетке тиісті күн батарда,
Талмау жерден
Тым оқыс сынға салып.

— Құлығы мол кен қазған Тәттімбетті,
Сүріндірер бір күнә таптым, — депті.
— "Сылқылдақты" арнасаң Айзадаға,
Білмеген боп білсем де тарттым дертті.

Оны қойшы үр жаңа басынғаның, —
Деп жылады:
күйзелдім ашып жаным.
Енді сабақ беруге үйретесің,
Дәл сол үшін келгендей ғашық жарың.

Тобықтыдан әкеліп күйлі еткенің,
Демеп едім: Тәтті-аға бұл неткенің?
Аз болды ма, Қоянды сайларыңда,
Тал түбінде жасында үйреткенің? —

Одан әрі Тәттімбет ұзартпады,
Сасып қалды. Айтқаны: "Ұят-тағы.
Сабыр сақта
Есім-ау, сөзді тоқтат". —
Деді дағы шап беріп құшақтады.

Құшақтады бетінен сүйгіледі,
Құштар сөздің тізбегін үйгіледі.
— Күй не болар жас ұрпақ үйренбесе?
Осы сұрақ жан қинап жүрді — деді.

Жәрмеңкеде ақиқат айтысқаным,
Қырық күймен ел білді тартысқаным.
"Сылқылдағым"
Қырық бір санға ілікті,
"Арнады", — деп атады дос, — дұшпаным.

Бәрі айқын сол күйді арнағаным,
Теңестірдім мен сүйген жанға жанын.
Қалың берген жері бар, әрі туыс,
Ел бірлігін сақтадым алмағаным.

Ол Ұлжанның жиені, ел жұлдызы,
Құнанбайдың жас балдыз ең құндысы.
Соның бәрін ескермес біле тұра,
Осы ауылдың — мен деп пе ең, ең жыңдысы.

— Түсіндім, — деп күлді Есім құшақтағы,
Ашу желін іштегі тұзақтады.
Өсек сөздің болса да өрті өткір,
Анық сөнді қызғаныш сызаттары.

— Енді менсіз сабаққа бармағайсың,
Ән үйретем
Ақысын "сауғалайсың".
Бір сұрағым, — деді — Есім
— Төттім менің,
Бір күйінді неліктен арнамайсың? —

Күйші сонда:
— Бұл сөзді ұғам, — деді,
Керек шығар ондайға шыдам-шегі.
"Есім-ана" төрімді
Сен болмасаң,
"Былқылдағым" қос ішектен туар ма еді?

Керек дейсің осындай кеңес кімге,
Айға, күнге жан жетпес теңестің де.
Күйлер түгіл үш ұлым, оған қоса,
Өзіңдікі өзім де емеспін бе?

Ақбөпеден белгілі қалған жайым,
Үш ұл күтіп жайнаттың жан жайлауын.

Сарыарқаның көркісің қимас тату,
Саған соқпай өтпейді күй байлауын.

Дос көбейді өзіңмен маңайымда,
Жайлау тапты бауырлас ағайын да.
Бір күй емес тамаша көп күй туды,
Сенің рахат, күншуақ арайыңда.

Мың арманды "Саржайлау" өтейді ескі,
Досым түгіл дұшпаным "дөкей" — десті.
"Саржайлауым" бізге ортақ тұңғышымыз,
Көпейіміз
Көркем күй "Көкейкесті".

— Кешір, — деді, — "Сылықдақ" болса айғақ,
Жайдақ кезім, ол менің жүрген бойдақ,
Бір сүюден артыққа барған жоқпын,
Шапшаң қайттым
Бүліктің артын ойлап...
Өзіңді мен бір тойда көрген едім,
Сен ән салып, тамаша термеледің.

Балбыраған қыз жүзің қалды есімде,
Зерлеп едім,
Жадымда келген едің.
Тілдескенде жөн тауып өзге керім,
Сонда неге осылай тергемедің.
Терлегенім бүтінгі одан асты,
Дұшпанымның сөзіне ерме менің.

Құтырып тұр айнала заман — деген,
Үш ұлым мен тірлікте саған сенем.
"Бар" болсаң іші күйіп көре алмайтын,
"Жоқ" болсаң үзіп жәрдем бере алмайтын,
Ағайынның бақасы жаман келер.

Жоқтатпаған өзіңсің Ақбөпені,
Үш ұлымның осы ғой шат мекені.
Олар сені аялап отырғанда,
Тәттімбеттің ғұмырын сәтті етеді.

Жүзің сонда бөленген таң нұрына,
Риза пиғыл білдірер тағдырыма.
Енді қайтіп көңілге оралмастай,
Ашуыңды салып қой сандығыңа.

Осындайда не дейін бұл Есімге,
Бала қаздай дидадың жүр есімде.
Сен түскелі туған күй барлығыңда,
Тиесің мол, аз емес үлесің де.

Пендеміз ғой тірлікте арманы көп,
Күй үйрету — ол да арман, жалғаны жоқ,
Қайта, қайта қысып жүр ауру жүрек,
Ойла ажалдың маған қол салғаны, — деп.

"Саржайлауға" жүгінсе ақыл-зейін,
Тілегім сол, — о, Раббым мақұл — дейін.
Тіршілікте жас ұрпақ жаттап қалса,
Тірлікті ақтар талапқа қансын мейір.

Жаным құштар сен менің Есімімсің,
Еркін аққан Ақ жайық, Есілімсің.
Батар күңдей сен соңғы махаббатым,
Өсек сөздің тізгіні кесілінсін. —

Деді-дағы Тәттімбет
Есіле тартты, көсіле.
Аузына түсті ақ міңдет,
Домбыра сөйлеп шешіле.

"Асқар таудың өлгені,
Басын мұнар шалғаны.

Ағын судың өлгені,
Бітеліп көзі қалғаны.

Азаматтың өлгені
Құлқынға барын жиғаны.
Махаббаттың өлгені,
Жан-жарың жатқа қиғаны.
Қара жердің өлгені
Үстін ақ қар басқаны.

Ер жігіттің өлгені,
Қиянат сөзді шашқаны.
Ай мен күннің өлгені,
Қарайып ерте батқаны.
Тек өлмейтін шын асыл,
Дананың дәлдеп айтқаны.

Кеншілердің қазынаға,
Өлмейді алтын артқаны.
Өлмейді мен кеткенде,
Күйімді жастар тартқаны.
Тіршілікте сөнбейді,
Өзіңе деген жылулық.
Дертімді менің емдейді,
Саған біткен сұлулық".

Есім ұғып адал сөз татымын да,
Жоғалтқан жоқ шыр бұзып ақылын да.
Ән үйретіп балалар мектебінде,
Айзадамен дос болды ақырында.

Қос бұрымдай созыла өрілетін,
Қос жағадай жан-жағын ел білетін.
Бір өзеннің
Екеуі қос алқасы,
Қосбасар күй секілді көрінетін.

Тәттімбетті тәңіріндей сүйіп елі,
Пәктігіне байлам-серт түйіп еді.
Балалары күйшілік сабақ алған,
Талай шаңырақ еңсесі биіктеді.

Кетті күйші есімі киелі боп,
Кеншілер де алғысты үйеді көп.
"Есім-ана" есі бар ел анасы,
Қойды ойлауды өзгені сүйеді, — деп.

Көп ұзатпай арасы бірер күннен,
Айзадаға дәм берді күйеуімен.
Тобықтыдан келгендер ерулікке,
Бәрі келді Тәттімбет тілеуімен.

Ағайын-жұрт, дос-жаран бәрі болды,
Тек Қареке жоламай "әрі қонды".
Көп домбыра құйқылжып күй тартқанда,
Оркестрді таңданып бәрі көрді.

Күйшіл қауым, келгендей сыйынғаны,
"Сылқылдақ" пен "Саржайлау" тыйылмады.
Құйындатып "Серперді" тартқан кезде,
Атырау желі Арқада құйындады.

"Ақжелеңге" жігіттер елпілдеді,
Бозбалалар киіпті бөркін кері.
"Былқылдақты" тартқанда еске түсті,
Келін-кепшік алыста төркіндері.

— Бір аунаған шығар-ау, Саймақ атам, —
Деп Тәттімбет жастарға берді бата.
"Есім-ана" сол кезде Айзадаға,
Байғазың, — деп оқалы жапты шапан.

Жақсылықтың — жақсылық ғұмыры анық,
Қызара бөртті Айзада нұры жанып.

Күй үйренген балалар өнеріне,
Рахаттанып, бой жазып тынды халық.

Қыз да осында,
Өнерпаз ұл да осында.
Шәкірттер де ұстаздың тұр қасында.
Даладағы оркестр күмбірледі,
Күй-керуен белгі боп бір ғасырға.

Естен кетпес
"Саржайлау", самал кешті,
Көрген адам "бұл да бір заман" — десті.
Тұңғыш туған
Кең дала оркестрін,
Аңыз еткен жан-жаққа хабар көшті.

Өзі кербез қара мұрт саспай күлер,
Береді екен билетіп атқа жігер.
Тартады, — деп елде аңыз тарап кетті,
"Сылқылдақты" Тәттімбет башпайімен.

Сырқат меңдеп жүргенде
Жасап кеткен,
Тұңғыш өнер ұясы ғажап неткен!
Сол тамаша бастама өріс тапты,
Биіктерге бой жазып адам жеткен.

"Саржайлауы" дананың дараланды,
"Көкейкесті" — қиялға дала қанды.
Тәтті бабам бұл күнде атын берді,
Жаңа оркестр құрғанда Қарағанды.

Кереметін азырақ етсек кеңес,
Күй тарихы ғажап қой тепкен белес.
"Сылқылдақты" тартпасаң
күйші екен деп,
Сарыарқа мен өр Алтай есептемес.

Ол дана ғой,
ақ парыз ақтап өтті,
Хан Кенені ардақтап жақтап өтті.
Сараменен Біржан Сал айтысқанда,
Тәттімбетті аға, — деп мақтан етті.

"Былқылдағы" Шара апай биіндегі,
Кенже өнерін қазақтың түйіндеді.
"Қыз Жібекке" "Қосбасар" көкірек беріп,
Аңыз болды ел алғаш сүйінгені.

"Былқылдақ" пен "Сылқылдақ" берік кірген,
Опера аз ба сарыны желіктірген.
"Біржан Сал" мен Абайды тыңдағанда,
"Саржайлау" мен "Қосбасар" еліктірген.

"Саржайлаусыз" қай тойға қанған құмар
Кинолар да қарсы алмай қайдан шыдар.
Бейнедидар төрінде "Көкейкесті",
Таң сәріден ой қозғап алдан шығар.

Ай, әлемге кең дала салтын жазып,
Жеткен дана күйлерден алдым азық,
Адамзаттың музыка әлемінде,
Қадап кетті, Тәттімбет, алтын қазық.

СОҢҒЫ ҚАҒЫС

Шын мәңгілік орнай ма, орнамай ма?!
Туған ай да қолдай ма, қолдамай ма?! —
Деді ішінен Тәттімбет: — Жастай серік,
Кел, домбырам, ең алыс жолға сайла.

Мұңшыл аспап қоштасып досыменен,
Үн толқыды үр жаңа, тосын ерен.

Қағып жатты алақан аясымен,
Жан баураған телегей сырын терең.

Дерт меңдеген сырқаттың қаттысын-ай!
"Қайран" — деген ашылды ащы сыңай.
Жүрек қысып, қозғалтпай қинағанда,
Бауырымен бес саусақ тартысын-ай.

Үн тербеліп әуезді, әсірелі,
Қимастықтың қиылып өтті желі.
Сипай қағып, толқыта күмбірлетсе,
Көксегені көңілдің естіледі.

Талықсытып ақырғы сыр-наласы,
Күймен айтты соңғы сөз қыр-данасы.
Сыңар шектеп ақырын шекіткенде,
Дүлдүл жүрек көрінді мың жарасы.

Бақұл айтты тірі мен өткеніне,
Қол сілтеді баяғы көктеміне.
Көкей кескен бір ащы өкініш бар,
Бақи жақтың жеткенде өткеліне.

Ұмытқан жоқ шын ғашық сүйінерін,
Ақтық үнге үйірген сыйы керім.
"Көкейкесті" жасырмай айтып жатты,
Ашық сырын ойлаған дүйім елін.

Алақаны тапқандай "оқ қағарын",
Ақырғы рет аңыратты үн ғажабын.
Су тиді ме кенеттен отқа қалың?
Әлде, тыныс тапты ма, қаптаған үн?!
Еңіреген екі ішек үнсіз қалды,
Асау жүрек айта алмай тоқтағанын.

Жазмыш жеңді — сұм ажал сертке жетті,
Дана күйші, шіркін-ай, ерте кетті.

Тіл жетпестей айтып тұр жан азасын,
"Көкейкесті" басқандай қапа дертті.

Бұғауласа бөлгіштеп еркін елді,
"Саржайлауы" — толқыған ел жүрегі.
Ақ патшаға атынан бар қазақтың,
Ақтарылды ызалы көкірегі.

Патша билеп, соңғы хан тайса тақтан,
Қос дүлдүлдің мұңы бір қапа батқан.
"Саржайлау" мен "Сарыарқа" атой салды,
Қос дария секілді қатар аққан.

Мақтан етсем қос саңлақ, қос дананы,
Шындық сырын қандай жан қостамады.
"Саржайлау" мен "Сарыарқа" көрінеді,
Кең даланың маңдайда қос жанары.

Қос кемеңгер, қос дүлдүл, қос арыстан,
Екеуі де тағдырмен қасарысқан.
Құрманғазы — ол майдан, жарқын алаң,
Тәттімбеттен терең сыр, ғақыл алам.
Исатай мен Хан Кене бірлескендей,
Ес жинаймын ерекше қарқынданам.

Зор құлаш бар Тәттімбет әр күйінде.
Тарлан тарих бой жазды тәтті үнінде.
Терең толғап
Қайран ел қалың шерін,
Әр адамға жеткізді саз тілінде.

Ата-баба арманын жалғайтұғын,
Өтті дана кең толғап алмай тыным.
Тәттімбетпен Абайда ұқсастық бар,
Елі-жұртын ойлаудан талмайтұғын.

Таусылмайтын өмірдің арман-мұңы,
Сарқылмайды санаға салған жүгі.
Құрманғазы бабаммен қатар тұрар,
Мәңгілікке Тәттімбет жалғанды үні.

Ұлы күйші, әділ би, зерлі көсем.
Дүлдүл сазгер, әрі әнші, тапқыр шешен.
Білгір кенші, әрі ақын, артық болмас,
Жақсылықтың шын биік досы, — десем.

Сәтті болсын дербестік бүгін жеткен!
Өтті күндер шерменде ғұмыр шеккен.
Бұл жеңісте Тәттімбет үлесі бар,
Дана күйлер арманын ғұмырлы еткен.

2

бөлім

Әлеңдер

КҮЙ ТАРТАМЫН...

Күй тартамын таңертең,
Тыңдай қалшы, жан еркем!
Толқып -толқып құшағыңа қайтамын.
Күй тартамын іңірде,
Күйді жаным бүтін де
Көргенімді саған ғана айтамын.

Күй тартамын түсімде,
Жанған оттың ішінде
Алаулаған ақ жалынға шырмалған.
Күй тартамын кештетіп,
Күйді көкірек ес кетіп,
Қайда ғана бара жатыр сұм жалған.

Күй тартамын оңаша,
Қалың тұман ораса,
Ауылдардың абайладым тозғанын.
Күй тартамын өрімтал,
Күйді жүрек сезімтал,
Ойран салған қайдағыны қозғадым.

Күй тартамын ертемен,
Тарқамады шер-шемен,
Қырда көрдім құлқыны тар түлкіні.
Күй тартамын, қанша күн
Тарта-тарта шаршадым,
Қоңыр күмбір бұзып кетті ұйқыны.

Күй тартамын таңертең,
Тыңдай қалшы, жан еркем!
Ұмытайын түсімдегі шындықты.
Күй тартамын кештетіп,
Тебіренемін ес кетіп
Күңірентейін күндіз көрген сұмдықты.

ҚОРҚЫТ АТА

Қорқыттың тегі — түрік, ұлты — қазақ,
Баршаға бақыт іздеп шекті азап.
“Жерұйық жасаймыз”, — деп туған жерді,
Қыл қобыз беу-беулеткен үні ғажап.

Желісін бұзбай өтер ұзақ күні,
Желмая мінді оздырмас тұяқтыны.
— Өлімнен қорғаймын, — деп қиялдады,
Адамдай ақыл кені зияттыны.

Кер маздақ, қоңыр боздақ күйі жалын,
Ақтарса көкей кескен мұңын қалың
Есімі аңыз-дастан қайран бабам,
Ел-жұрттың ойлап өтті мүшкіл халін.

Қорқыт — күй, мәңгі толғау тынымы жоқ,
Нұр шашқан сан ғасырға жылуы көп.
Ажалмен арпалысқан сиқыр сарын,
Сақталды асқақ арман тұнығы боп.

КҮЙ — АТАНЫҢ БАСЫНДА

Беу, ағайын!
Қаумаламай тұра тұр,
Күй жұлқынсын басын көпке бұратын.
Құрманғазы “Серперлетсін” тағы да,
Даулы күнде дауылдатқан сұрапыл.

“Ақыл — жастан, асыл — тастан”,
Күй ойлыдан туады,
Күйді оятты бұл жалғанның бұрқасыны,
шуағы,

Тығырықтап тіл буаңда замана,
Күй кемеңгер көкірегіне тұнады.

Күй — білікшіл ата-баба ұраны,
Күй — жүректің сазды, назды шырағы.
Күйші — деген көлге қонған құс емес,
Ол — ақиық сайын дала қыраны.
Ақындарға таңсық екен қашан да,
Қырандардың тұрағы.

Құрманғазы, — десең жүрек шыр алған,
Өр қиялдан біздің арман құралған.
Беу, Күй-Ата! Келдік бүгін басыңа,
Шаттық кернеп
Шығайық деп құмардан.

Сөз данасы Абайымдай сергек тіл,
Саз данасы болдың асау өрнекшіл.
Қарт Каспийден аумайды екен мінезің,
Күні-түні дамыл таппай дөңбекшір.

Кемең де бар ат-арбадай қайығың,
Еділ-Жайық дабыл қосқан бай үнің.
Қос дария толқындары қосылған,
Күйге қандым тапқан шексіз жайылым.
Мәңгі жимас айылын.

Кең тарапты терең қыртыс өрнегің,
Атырау, Ақтау — ордасы күй көрменің.
Ән салмайтын пендесі жоқ Көкшедей,
Күй тартпайтын сау жігітті көрмедім.

Алатауды, Қаратауды білесің,
Ұланғайыр рухани үлесің.
Бірге жылап, елмен бірге күлесің.
Сенің күйің жебеп, демеп құлшынты,
Желтоқсаншыл батырлардың күресін.
Сен дегенде шығармайды
Тәттімбетті ел естен,
Халқым сүйген дүлдүлсіңдер тел өскен.

Екі ішекке ақыл-ойды жиысып,
Қандай ғажап төкпе, шертпе кеңескен.

Күйге құмар елде жас пен кәрі де,
Бірлік туын алар күйден әлі де.
"Сарыарқалап", "Саржайлаулап"
Жетеміз,
Қай заманда "Көкейкескен" әріге.

О, Күй — Ата! Заулат, құйғыт, бас күйге,
Егемен ел
Қосар екпін жас күнде.
Дауылпазсың қайнатқанда ыза кек,
Қара жардан
Қарғып түскен Каспийге.

ТӘТТІМБЕТТІҢ НАЗЫ

Дертіне махаббаттың ем табылмас,
Болдым ғой, сені іздеуден мен жаңылмас.
Сұлу саз отты әуезбен өзек жалғар,
Еркелеп қос бұлақтай келді ағындас.

Мұң-нала көңілімде екі көлік,
Басылар қашан ғана сені көріп.
Сұм тағдыр қатал екен ғашықтарға,
Жіберген екеумізді екі бөліп.

Қалың шер көңіл төрін көл қылыпты,
Кездесер көп аңсаймын жолды құтты.
Елді ойлап, ғашықты ойлап, көкірекке,
От сезім күй толқынын толтырыпты.

Алдымда сен жарқ етер ынтық сенім,
Басылмас тоқтағанша ыстық демім.

Құшыры жеңіл қанбас құшаққа алып,
Келеді ақ төсінді құшқым сенің.

Бір көрмей кері қайтпас сертім батыл,
Емдерсің жалғыз өзің дертімді ақыр.
Сағыныш өкінішпен қабаттасып,
"Сылқылдақ" жүрек шетін шертіп жатыр.

КҮЙ — ЖҮРЕКТІҢ ЛҮПІЛІ

Қайда жаңа иірімдер сыр шешкен,
Өмірді айтып болашақпен үндескен.
Қайырымдар, жан баураған қағыстар,
Көңіл кілтін ашып жылы тілдескен.

Дария шалқар тоғыз толқын ағыстар,
Құлагерше өрде қызған шабыстар.
"Кісен ашқан", "Түрмеден қашқан" сарыңдас,
"Қалмақ қырған" кек кернеген намыс бар.

Ашық түндер, ғашық жұлдыз сырласқан,
Құс жолымен жөн сілтеген нұрлы аспан.
Аз емес қой, кескен тәтті ырғақтары бар
қазақ,
Ауыр күнде сабыр сақтап мұңдасқан.

Сарыарқалы, Саржайлаулы тың маусым,
Хан Кененің жан азасын тыңдарсың.
Қамыққанда күй тыңдашы досым-ау,
Өзіңді-өзің Махамбетше шыңдарсың.

Махаббатшыл — күй сағыныш жаңбыры,
Ата-баба күйде айқын қалды үні.
Күй — қазаққа біршіліктің ұраны,
Арман, назы күй — азаттық даңғылы.

Күй — қос жүрек үн байлаған үкімі,
Күй — жас отау тұзу шыққан түтіні.
Күй — азаттық таңы атқанда толқыған,
Барша қазақ жүрегінің лүпілі.

ТҰРЫСБЕККЕ

Ұлы адамның ұрпағы атың машық,
Хат-хабармен жүруші ек ақылдасып.
Тәттімбеттің қыр-сырын
Жырға орасам,
Көрмей жүріп, кетіппін жақындасып.

Міне, бүгін құлшынтсам үмітті өрге,
Тұрмын бірге қасиетті кіріп төрге.
Ақселеу мен Тұрысбек ақыл қосқан,
Алғыс айтам, ақ тұйғын жігіттерге.

Біреу көрсе сағынған ағасындай,
Біреу анық көз салды дара шыңдай.
Өзім тұрдым
Тәттімбет ауылында,
Алыс жолдан оралған баласындай.

Жан шырағын жаққандай
Жолым ұзақ,
Күй сазына қанықтым толығырақ,
Әр жанардан
Нәр алдым, Тәтті-бабам,
Ұқтым сонда
Бейнесін анығырақ.

Мұң мен шердің жетектеп аралына,
"Көкейкесті" ой салар саналыға.
Кенесары өлімі өкінткендей,
Жалғасады жүрегің жаралыға.

Тына қалса көпшілік кешкі желдей,
Күй толқыны тепсініп көшті сендей.
"Саржайлаудың" сүйсіндім сен тартқанда,
Жетпей жүрген бір жерін естігендей.

Теңдігі үшін, қазақтың елдігі үшін,
Аруақ жебеп артқыға берді күшін.
Тәтті-бабам толқытқан күй-теңізін,
Шық тамшының сен де бір мөлдірісің.

"ГӘККУ" МЕН "ГАУҒАРТАС"

Құлпыртса нәркес гүлді гүл,
Тірі жан қалай тамсанбас.
Қос бұлбұл — Күләш, Бибігүл,
"Гәкку" мен асыл "Гауһартас".

Бір ғасырдың басымен,
Өнге ораған аяғын.
Түрленткен екі асылмен,
Асқақ ән өмірбаянын.

Тәтті әуен ашса түндігін,
Жарқылын байқа ғажаптың.
Күләш пен біздің Бибігүл,
Қос жұлдызы қазақтың.

Ән жебесе әр ұлтты,
Мән беріп дербес мәнерге.
Қазақтың үнін танытты,
Қос сандұғаш әлемге.

Ән-күйсіз өтпес бір күнім,
Шарықтар нұрлы, сырлысы.
Бүгінгі Мақпал дүлдүлім,
Қос жұлдыздың сіңлісі.

Еліме атқан арай таң,
Шалқыса жебеп бірлігім
Туады әлі талай сан,
Жас Күләш, сәби Бибігүл.

Тотылар сайрап әлі де,
Жалғасар әсем ән кеші.
Төгіліп тұрар бәріне,
Қос жұлдыз жарқын сәулесі.

ТӨЛЕГЕН МОМБЕКОВКЕ

Күйге құмар адамдардың жүрегін,
Бір емес-ау, мың жарылқап жүр едің.
Сен де аттандың, бақи жаққа жан-аға,
Тірі жүрген дүлдүлдердің бірі едің.

Жүрек жалғап ойлы, мұңлы көп үнге,
Өң беріп ең бүкіл байтақ өңірге.
Бір жұлдызым ағып түсті аспаннан,
Шертпе қоңыр күмбір тастап өмірге.

Өнерлі едің аңыз, дастан, қиялдай,
Қалды-ау, шіркін, сал домбыраң бұралмай.
Тәттімбеттің аңсап алтын тұяғын,
Тұрмын ыстық көздің жасын тия алмай.

БОШАЙДЫҢ ҮШ ҚАРАСЫ

"Бұлаңқара", "Құланқара", "Желмая",
Үш қараға ұшқын қосты кең дала.
"Желмаясы" шапқын жорға, су жорға,
Қос қарадан озар жонда жел ғана.

Үш бәйгеде үш қараның таласы,
Дес бермейтін үш сәйгүлік дарасы,
Құлагердің мұрагері атаңды,
Алтайдағы Бошайдың үш қарасы.

"Бұланқара" аламан бәйге қырғыны,
Қылшығына шаң тигізбес күн нұры.
Оза тартса жер мен көкті жалғайды,
Құйындатқан қырдың қара түйғыны.

Артта қалса алғы топтың түйдегі,
Кең көсілер қара жебе сүймені.
Төрт тұяқтың дүбірінен естілер,
Құрманғазы "Серперлеткен" күйлері.

"Құланқара" жас құландай желігіп,
Топты көрсе дара кетер бөлініп.
Атқан оқтай ағындаса жануар,
Қылаң қағар Құлагердей керіліп.

"Желмаясы" төкпе жорға тайпалған,
Бипыл-типыл қара түлкі жайқалған.
Әр қимылы теріс қақпай секілді,
"Көкейкесті" ырғағымен қайтарған.

Дана бапкер үш қараны зор қылған,
Ғашық болды үшеуіне той-думан.
Бошекеңнен сабақ алсын кей мырза,
Бабын таппай шын жүйрікті қор қылған.

КҮЙ-АҒА, НҰРҒИСА

Сазгерлік әлемнің сәні де сен,
Сарбазы, саңлағысың әрі көсем.
Нұр-аға жер бетінде есен жүрген,
Төттімбет, Құрманғазы бәрі де сен.

Әулие, Қорқыт-Ата ұранысың,
Әлемге әйгі сиқыр тың ағысың.
"Отырар сазы" болып жалын атқан,
Бабалар жағып кеткен шырағысың.

Нұр-аға! Атаң түрік асылысың,
Сазгерлік от-найзағай жасынысың.
Абайдай өз заманын толғап өткен,
Ән мен күй асау толқын ғасырысың.

Күн күліп, жан толқытқан таң самалы,
Секілді естіген жан тамсанады.
Нұрғиса — деген сөзден күй төгіліп,
Нұрғиса — деген сөзден ән тамады.

ҒАЛЫМНЫҢ "ЖЫНДЫ" ӘБЕНІН ЕСТІГЕНДЕ

Кей жасықты мәймөңке мұңды қылып,
Кей пасықты көпмитіп құнды қылып.
Беу заман-ай! Жібердің елімдегі,
Кей саңлақты дым білмес "жынды" қылып.

Дүбір-дүрмек төңіректі мазалатты,
Біреу шекпен, әлде кім жаза тапты.
Сол дүрбелең ішінде, ақын інім,
Жабырқаған жүректі тазалатты.

Аңғал екен жасқанбас жас қырандай,
Терең айтты, кереңді састырғандай.
Ауылының құндысын, "жындысын" да,
Қосты өлеңге жан төрін аштырғандай.

Құндысы кім? Сондағы "жындысы" кім?!
Сыры сұмдық самғаған жыр құсының.

Қасақана "жынды" боп жүрген дүлдүл,
Атқарыпты міндетін мың кісінің.

Жігіт мылқау келеді ұқпай тыңдар,
"Жынды" — десе жеп-жеңіл құптайсыңдар.
Әзілін де дананың "жынды" дейді,
Көкейіне дәмді сөз жұқпайтыңдар.

Әбен "жынды" дегенге күлесіңдер,
Әр ауылда кездесер бұл есімдер.
"Жынды" емес ол. Әбенді әмірші етіп,
Әбен сүймес пәлеңмен күресіңдер.

Бағы жанар жақсымен табысқанның,
Оған таныс жаныңды жанышқан мұң.
Ақын інім, Әбенді ардақтасаң,
Жаршысы боп өтерсің данышпанның.

ДОМБЫРА СЫЛҚЫМ КҮМБІРІ

Ақ бөкен өтсе жаутаңдап,
Жанары жүрек баурайды.
Жаңбырдай жазғы ән қаулап,
Жанымды рахат жайлайды.
Қызығып күлсе қыр гүлі,
Ілесер жапырақ сыбдыры,
Қосылып қоңыр сыңғыры
Есіме сені салады,
Домбыра сылқым күмбірі.

Көрініп көлде аққу, қаз,
Көктемім қайта оралар.
Екі ішек сонда айтып наз,
Сағыныш дерті жоғалар.
Көңілдің сайрап бұлбұлы,

Қос ішекке жетіп тұнды үні.
Ашылды көкірек түндігі,
Көркінді сонда салды еске
Домбыра күміс күмбірі.

Тілдесер бірге сүйсініп,
Жастық шақ тәтті нұрлы үні.
Мың күнге жетер құлшынып,
Өмірдің сондай бір күні.

Сағыныш қаулап мұң сыры,
Саусақтар жылдам сырғыды.
Аспаннан қарап түн гүлі
Жұлдызбен сен деп тілdestі
Домбыра әсем күмбірі.

ҮКІЛІ БАБАМ ҮШІН АЛҒЫСЫМ

(Қапаш Құлышеваға)

Қапаш-ау, самғай берсін өршіл үнің,
Ол — сенің асқақ дарын көпшілдігің.
Ұмытпа, жебеп жүрген бала күннен,
Үкілі Ыбырай ауылына көршілігің.

Әндерін ортақ баба шырқағаның,
Сен қаққан берігі осы тың қаданың.
Қазаққа келісіп тұр даналардың,
Жалғаса ұмытылмас ұрпақ әнін.

Заулатсаң ән төресі "Қалдырғанды"
Ақтангер елестеттің алғыр жанды.
Салғанда Үкілі Ыбырай "Көкшесіне",
Көрдiк қой елді естен тандырғанды.

Бойыңды тыңдағанда қарқынды етер,
Осынау — ән, адамзатқа тарту екен.
Шіркін-ай, тыңдай, тыңдай сезгенім сол,
Өзгеден бір шырқауы артық екен.

"Тәкку", — деп ес білгелі басып қадам,
Күнім жоқ "Қарақат көзді" тасытпаған.
Ризамын, бақытты бол, батам осы,
Жасынан Үкілі бабам асып барам.

Келіпті лаулап тұрған жалын жасың,
Сайрағыш сандуғаштай бабыңдасың.
Көршілік Бурабайда құтты болсын,
Көкішеге көрік берген қарындасым.

Сайрасаң Алатауда тотыдайын,
Жаныңның бар қазаққа оты дайын.
Үкілі бабам үшін алғысымды ал,
Сонан соң қайта тыңдап отырайын.

ЖІГІТТІҢ ҚАРҚАРАЛЫСЫ

(Мақат Рымжановқа)

Қаз дауысты Қазыбек,
Ұшқыны мол ғой өзіңде.
Жадымда қалды назы көп,
Шалғайды шолған сөзің де.

Дерекке мың сан қайран қап,
Қанып ем шежіре сөліне;
Барғанда бірге сайрандап,
Тәттімбет туған еліне.

Ауылда үлкен, кішіден,
Талай күй сырын білгіздің.
Сол қалпы таңдап ішінен,
Асылын жырға кіргіздім.

"Саржайлау" кернеп кеткендей,
Жұпарын жұттық даланың.
Рухы нұрын сепкендей,
Басында тұрдық дананың.

Қайталап жатты ақ бұлақ,
"Сылқылдақ" сыбыр-гүбірін.
Қайтқан Тұс ғашық ән құрап,
Үдетті күйдің дүбірін.

Жаңғырды орман тілдесіп,
Оркестр құрап бүкіл үн.
Біз-дағы қостық бірлесіп,
Жүректің жиі лүпілін.

Шеккендер бірге мың сапар,
Жуыспай кейде өтеді.
Осындай құтты бір сапар,
Аңыз боп елге жетеді.

Келбетті кербез жан едің,
Сыптығыр шынар сияқты.
Өңірдің көркі нар едің,
Сабырлы, ойлы, зиятты.

Тоқталмас, — деп сенемін,
Өмір мен өлім жарысы.
Мен көрген маңғаз сен едің,
Жігіттің Қарқаралысы.

3

бөлім

Толғау

ЖӘНИЯНЫҢ КОНЦЕРТІН ТЫҢДАҒАНДА

(Жәния Әубәкіроваға)

Бірінші тебіреніс

Кең ашқандай күй-сарайы түндікті,
Абай-ата театры дүрлікті.
Оркестрге
Құлақ күйін құраған,
Көлде аққу-қаз қаңқылдасқан үн бітті.

Содан кейін
Жасалды кең жария:
Жүлде, атақ,
жеткен қия, жанұя.
Сөз біткенде зал тасқындап қол соқты,
Сол бір сәтте күле шықты Жәния.

Балбырап тұр
Раушан гүлдей албырап,
Кең көйлегі
тұлғасына сән құрап:
Ашық иық,
Аққу мойын, кең маңдай,
Нұрын шашты
Қара көзі жарқырап.

Жан жалғадық,
Жүзінде пәк алауға,
Шамалаймыз
болмайды тік қарауға.
Ұқсап кетті сол бір сәтте Жәния,
Сұлу сазды желбіретер жалауға.

Осы дерсің әуез шашқан асыл гүл,
Он саусақтан
тоқсан толқын шашылды үн.
Таңғажайып дыбыстары самғады,
Бұрын өткен күйшіл, сыршыл ғасырдың.

Сұлу сазгер келбетіне қарашы,
Желдей есті сым саусақтар саласы.
Сыңғыр қаққан
Мың алқалы дыбысқа,
Толып кетті,
Жер мен көктің арасы.

Әу-дем сәтте
Әуез тілді байлады,
Фортепьяно қаңқыл-саңқыл сайрады.
Анда-санда қарай қалса Жәния,
Іште қызу жан шыдатпай қайнады.

Атаса да
Концерті деп Шопеннің,
Жәния туын,
Қасиетті төрдің көтердің.
Қазаққа да туған екен деп қалдым,
Еуропадай
биіктерге жетер күн.

Зор күй сандық,
Бұлбұл бағы көрініп,
ғашық әуен кетті ұшқыны себіліп.
Ғауһар дыбыс,
Сылдыр күміс балқытты,
Таза тамшы жүрекке дәл төгіліп.

Сонатаға қанат байлау дегенді,
Элегия берген нәзік тереңді

Көркем үнмен мәрмәрлаған жан сырын,
Жабайы емес,
Көрдім өргек еренді.

Сиқыр сыңғыр қозғап кетсе сананы,
Бірлеседі оянғандай жан әні.
Тілдеседі Еуропа мен Азия,
Осы емес пе сұлу саз зор ғаламы.

Күйге шомды зерлі қауым назары,
Көз жеткізбес
Саз шалқытқан наз әлі.
Әнші құстар ақ тоғайдың ішінде,
Мың-мың дыбыс
Жан тебрентті базары.

Күй-сандықтың бетін ашып тастады,
Айқындалды аппақ, қара тастары.
Жәния отыр
Көк көйлегін кең жайып,
Ақжүністей дәл он жеті жастағы.

Күй — патшайым
Муза жолын шолғандай,
Мөлдір, нәзік
Төкті әуендер ол қандай!!
Жарқ-жұрқ, етті
аршын төсі, ақ жүзі,
Айдын көлге аққу келіп қонғандай.

Үстемелеп
Сандық-тастың сыңғыры,
Үйірлесті көп толқынның мың бірі.
Тәттімбеттің "Сылқылдағын" тартқандай,
Көңіл ашты сылқыл қаққан күмбірі.
Шолпы сыңғыр үніне ұқсас құстардың,

Ашығын-ай,
Қос уыстап ұстар кім?!
Сырласуға сәтті маусым ашылды,
Еске түсті осындайға құштар күн.

Неткен ғажап...
Қос құлаққа жағымды,
Қандай нәзік...
пәк көңілге салымды.
Әкелді ғой — дана Шопен тілімен,
Махаббатқа толы жастық шағымды.
Тыңдай қалсам, Ай құшқандай ақ үнді,
Әр сырыннан іздегенім табылды.

Еуропаның көк орманы ішімен,
"Жез киігім" кешті сүттей сағымды.
Әрбір дыбыс
Шырайлы да жалынды
Бояулы да,
ақыл-ойға нанымды.
Қазақ қызы дәл келтіріп сайрамын,
Сайраны мол күй қанаты қағылды.

Құйқұлжыса сандуғаштар мың әні,
Ақын қайтсын,
Ол да соның сыңары.
Балқып кетсем барша муза құдайы,
Аполлон демес мені "кінәлі".

Нақыш қандай!
үзім үннің заты асыл,
Көкей, шіркін, көксегенді татасың.
Белеп, тербеп жан жайлаған әуендер,
Ләззатына малшынасың, батасың.

Екінші тебіреніс

Толғанғанда толастамай айтарым:
Бай мінезге
Біткен екен бай дарын.
үзім үнге үзіп берер жүрегін,
Аруақ қонған асау күшін байқадым.

Жанарына әлем сыйған секілді,
Сыршыл, мұңшыл
Салды әуенге не түрлі.
Әр дыбысқа қанат байлап ұшырып,
Мезет сайын сүмбіл сарын жетілді.

Нәзік жүрек, уыз сезім ұласқан,
Жер жүгініп, үнсіз тыңдап тұр аспан.
Ұшқыр сезім, алғыр ой мен жігер-күш,
Жұлдыздармен көкте тілек құрасқан.

Сұлу саздың сызылып шыққан
Қызығы-ай,
Талмауратқан үннің тәтті үзімі-ай!
Өзге жұрттың не болғанын білмеймін,
Өтті менің жүрегімнен жүзіп ай.

Жәнияда Мағжан қызу қаны бар,
Естіген жан сұлу сазға қанығар.
Кейде еңкейіп,
Жалт бұрылып қараса,
Әр қимылдың әуен тергіш мәні бар.

Құлпырғаны
Шопен ырғақ танымал,
Нәзік, таза,
Саумал сарын нәрі бал.
Әр сыңғырда көкірек құштар үміт бар,
Құдірет күш бар дертті жүрек сауығар.

Он саусағы...
Көзді алыстан арбайды,
Шымыр әуен
Тамсантады таңдайды.
Шопен үні
Анаң айтқан бір сөздей,
Жылы әуенмен
Сипап өтер маңдайды.

Он саусағы...
Бір-бірінен қалмайды.
Сұмдық күйді
Сандал ағын жалғайды.
Әдемі саз
Құс тілімен саңқылдап,
Әр адамға
Өз керегін арнайды.

Он саусағы...
Меңзеп ырғақ белеңін,
Байқатады
алғыр, айқын елегін.
үйрек-қаздай
Су шетінен дәм татқан,
теріп жатыр
Бәрі өзіне керегін.

Он саусағы...
Жүйткіп, желдей заулайды,
Ұя салғыш
Қарлығаштардан аумайды.
Дертті жүрек
бір дәруін табардай,
сиқыр нақыш
ет-жүректі баурайды.

Он саусағы...
Шарлап келіп шалғайды,
Ақтарады
Шопен шеккен мән-жайды.
Шақырады
асыл ағын қияға,
Әр тыңдаушы
Аңсағанын таңдайды.

Он саусағы...
Жүгіре басып жүргендей,
Тәтті дыбыс
барар жерін білгендей,
Әудем сәтте,
тыпа-тыныш баяулап,
Шолпылдайды
Жігіт қызды сүйгендей.

Он саусағы...
Даяр жедел ұшуға,
Күй сандықтың
Ақ-қара тіл тұсында.
Әр қайсының
Өз үні бар, көзі бар,
Тірі жан бар
Әр саусақтың ұшында.

Сырнай сарын...
Кейде сақ-сақ күледі,
Бипыл-типыл
Кейде баяу жүреді.
Он саусақтың
Қимылымен ұстап тұр,
Ай, әлемді
Жәнияның жүрегі.

Он саусағы,
Шопендіктің қырғыны,
Аруақ берген
Дина апайдың бір қыры.
Ол Тәттімбет
Терісқақпай ағыны,
Құрманғазы дауылдатқан құйғыны.

Он саусағы,
Қыздың қозғар желігін,
Елестетер
Есідің мың елігін.
Он саусақпен
Мен сүйемін дәл басқыш,
Өз күшіне
Жәнияның сенімін.

Он саусағы
Ізденуден талмайды,
Әлі талай
дана сырын жалғайды.
Барша қазақ
Тілегімен әлемде,
Сүмбіл саусақ
Әлі талай самғайды.

Үшінші тебіреніс

Ай-хай! — дерсің күйдің қозғап толқыны,
Толтырады әр көңілде олқыны.
Осы дерсің әлемде бар ғажайып,
Бипыл биші сейіл-серуен жойқыны.

Қыз ба, ұл ма?
Осындай ғой текті адам,
Тектіліктен кереметке сеп табам.

Жәния тартып отырғанда Шопенді,
Данышпанның көлеңкесі деп қалам.

Жүрегімде сансыз үнді жел еспек,
Әр үзімі үздіктіріп кеңеспек.
Екі көзді жұма қалып тыңдасам,
Саз самғатқан кетті Шопен елестеп.

— Беу достарым, бұл сырымнан шошынба,
Барлап көрші, кейде маған қосыл да.
Данышпанның жеткізе алса қиялын,
Жәнияның құдірет күші осында.

Сұлу сазды орындаушы саналып,
Саңлақтармен жарысу да бар анық.
Моцарт, Шопен, Бетховенді
Айнытпай,
Орындаудың өзі де үлкен даналық.

Сүйсінеміз
Сазгер қыздың салтына,
Қуанамыз
Әлемге әйгі даңқына.
Ел өнерін зәулім биік көтеріп,
Ол бақытын таратып жүр халқына.

Лебіз заңы
Тапқан сансыз тетікті,
Музыкалық Гималайға жетіпті.
Сұлу саздың суреткері орасан,
ғашықтарды мүсіндеуді жетілтті.

Жәния — Шопен...
Таң-тамаша жетегі,
ұшқыр ырғақ жүрек жарып өтеді.
үздікпелі, іңкәр үндер құлшынтып,
Өмір-өлім ұмыт болып кетеді.

Жаны толқып,
Өзгертпейді жүзін көп,
Бір дыбысты тізілтті мың үзімдеп.
Таза шықты құс қанатты
Әуендер,
Бірін-бірі жебеп, қолдап, түзулеп.

Соңдарынан жел соққандай желпініп,
Әне, шықты
Қыз бен жігіт еңтігіп.
Нұрлы әуездің Сайрамынан соны ұқтым,
Сыбыр-гүбір байламына елтідік.

Аппақ киім үстерінде жалтырап,
үннен есті Еуропаның салты ұнап.
Ақ күлкісі ғажап екен арудың,
Ақ бұлақтай ағып жатқан сарқырап.

Тірі дыбыс,
тыныс сүйген гүлдөрі.
Кешкі мезгіл...
Жайлайды ұзақ түнді әлі,
Қыз бен жігіт билеп жүрген секілді,
Құшақ жайып жас махаббат құндағы.

Сансыз бұлбұл сайрағандай тоғайда,
Сағынышты сел қаптаса оңай ма?!
Махаббаттың
Жеткен екен мезгілі,
Көктем жайнап
Мен де кеттім сан ойға.

Шыдай бердім
Мың суынып, мың күйіп,
Құйғын әуен құштар сәтті тұрды үйіп,
Күй ішінде күлім қаққан ғаламат,
Поляк қызын алар ма едім, бір сүйіп.

Иығын-ай от құшаққа тым жайлы,
Аппақ жүзі жарқыраудан тынбайды.
Саумалкөде бірге оқыған өзіммен,
Поляк қызы маған қолын бұлғайды.

Күй сандықтың құлшынуын қарашы,
Елестейді көздің ақ пен қарасы.
Қарындасын қорғаушы еді-ау,
Мектептес,
Юрак деген ұзын бойлы ағасы.

Олар-дағы Жәнияның кешіне,
Келгендей-ақ, сыр ақтардым көсіле.
Көшіп кеткен қырғын соғыс біткесін,
Көрші қызы түсті бүтін есіме.

О, музыка! Кереметсің, ғажапсың,
Шындық осы көкіректі бір тазартсын.
Қанат байлап кейде көкке ұшырсаң,
Кейде ескі дертті қозғар азапсың.

Ояу ырғақ, ояу дыбыс,
ояу үн,
Шопен — сарын ашты үр жаңа бояуын.
Көктем — шағын ала бөтен көксеуді,
Білмей келем жүрек қашан қоярын.
Ыстық сезім
Қайнап шыққан қазір-ақ,
Шаттық та бар,
Мұң да кетпес тамтырап.
Екі ғашық
Сүйіскендей ынтығып,
Күйдірді ғой
Оттан ұшқын шашырап.

Төртінші тебіреніс

Жан баураса
Ынтық әуен сыңғыры,
Таңырқайсың ашылғандай гүл тілі.
Дәл сол сәтте
Сайрап жатты алыста,
Біздің ауыл мені аңсатқан бұлбұлы.

Тез ұғыну оңай болмас көп үнді,
Қайран көңіл тамашаға көмілді.
Көкшетау мен Алатаудың арасы,
Құс сайраған
Шексіз тоғай көрінді.

Сен қайдасың?
Қайда жүрсің, — дегендей,
Әуен шықты
Ыршып, толқып бөгелмей.
Тыңдай білдік,
Тыңдатты ғой сұлу саз,
Әр ырғаққа "жан бітті", — деп сенердей.

Мен қайтейін
Сол мезетке кенелмей,
Шыдамадым сұлу сазға тез ермей.
Тыным таппай
Жалт қарадым жан-жаққа,
Құс-періште
Көз алдыма келердей.

Есіме алдым
бала күнгі жас көркін,
Күйге қандым,
Емін тапты бар дертім.

Есім кетті,
Жер жұмағын көргендей,
Осылай ұқтым, Жәнияның концертін.
О, әсем саз! Бостандықтың ұраны,
Сен дегенде жайнар көңіл шырағы.
Шаршап жүр ем,
Шөлімді бір қандырды,
Шопен-Жәния сыршыл кәусар бұлағы.

Беу, музыка! Әділеттің байрағы,
Сенің үнің жер бетінде жайнады.
Қапалансам елдің халі толғантып,
Осынау концерт күш-жігерді қайрады.

Құдіретті күйі қимас тату сенің мен,
Жан досыңмын көз ашқалы телінген.
Қапалансам Шопен-Жәния сергітті,
Нарыққа да қарық болар сеніммен.

Концерт бітті,
Ду дүрлікті барша жан,
— Қайтадан! — деп
шу көбейді самсаған.
Шаршаған жоқ
Қайталады Жәния,
Риза болды зерлі қауым аңсаған.

Дирижер де,
оркестр де дүр, мықты,
Мың аспаптан ағысы бір үн шықты.
Абай-ата аруағы қолдады,
Бәрі... бәрі... Жәнияны құлшынты.
Қалт етпей тұр,
Қымай қанша жүректер,
Гүл-керуен
Көш құрады лектер.

Бибігүл, Ермек,
Шота, Талғат құттықтап,
Гүл шоғымен жетті ыстық тілектер.
Еркеғали қуанышы бес нарлық,
Шапалақтың шапқынымен көш жардық,
Шіркін, халық! Керемет қой зор құрмет,
Жасай білді көктен түспей еш жарлық,

— Ғаламат, — деп, — сонша көркем не деген?!
Бек шаттанды Әлия атты немерем.
Сырын шектім дүлдүлдіктің мен сонда,
Ата-баба аруағы жебеген.

Сәті бардай әрбір жаңа сәлемнің,
Түйіні бар өзім құмар кәдемнің:
— Ең әуелі қазақ бола білген қыз,
Қызы болды, — дедім — бүкіл әлемнің.

— Концерт бітті! — деп жасалса жария,
Бұлқынғандай үнсіз аққан дәрия
Зал дүрлікті
Қайта-қайта құлшынып,
Басын иіп бір қараса Жәния.

Алып ұшқан алтын саздың сарыны,
Қанып ішкен бойға тарап әр үні.
Барша қауым жайнап кетті жүздері,
ұмытпастай Жәния берген дәріні.

Осылайша әуанамыз елдестер,
Беу, адамзат! Қазақ қызын сен де ескер.
Бір концерті
Жанға азық мың жылдық
Жәниямыз ұлы сазгер, дәулескер.
Жаттап кеттім
Дана-сарын легін
Жайнай берсін сазгер-жұлдыз, гүл-өңің.

Азияның сұрша құсы құйқылжып,
Еуропамен лүпіл қосты жүрегім.

Мен жетпістен асқан ақын-атамын,
Үлкені де осы құтты батаның;
Сұлу сазға құмар елді танытып,
Барша әлемге самғай берсін атағың.

Мазмұны

Тарих сырын терең ашқан туынды.....	3
Бірінші бөлім. Тәттімбет (поэма).....	7
Арнау.....	9
Құлақ күйі.....	11
Қарқаралыға сәлем.....	12
Тәттімбет туған құтты жер.....	19
Асыл әулет — күйші дәулет.....	25
Ақбөпе.....	32
Қояндыда жәрмеңке.....	37
Күй сайыс.....	47
Махаббат назы — “Сылқылдақ”.....	57
Жігіт сөзі.....	65
Қыз сөзі.....	67
Есім — ана.....	71
«Былқылдақ».....	83
«Бестөре».....	88
Бопайдың хаты.....	102
Әке сөзі.....	105
Тәттімбеттің хаты.....	107
Саржайлау.....	113
Петерборға дайындық.....	122
Көкейкесті.....	137
Кеншіліктің атасы.....	149
Тоғыз толқын - «Қосбасар».....	160
Даладағы оркестр.....	171
Соңғы қағыс.....	181

Екінші бөлім. Өлеңдер.....	185
Күй тартамын.....	187
Қорқыт ата.....	188
Күй - атаның басында.....	188
Тәттімбеттің назы.....	190
Күй жүректің лүпілі.....	191
Тұрысбекке.....	192
Гәкку мен Гауһартас.....	193
Төлеген Момбековке.....	194
Бошайдың үш қарасы.....	194
Күй-аға, Нұрғиса.....	195
Ғалымның «жынды» Әбенін естігенде.....	196
Домбыра - сылқым күмбірі.....	197
Үкілі бабам үшін алғысым.....	198
Жігіттің Қарқаралысы.....	199
 Үшінші бөлім. Толғау.....	 201
Жәниянің концертін тыңдағанда.....	203

Кәкімбек САЛЫҚОВ

Тәттімбет

(қазақ тілінде)

Редакторы *Ж. Бектасова*

Көркемдеуші редактор *Ж. Қазанқанов*

Компьютерде беттеген *М. Ахметова*

Басуға 10.11.05 кол қойылды.

Пішімі 84х108¹/₃₂. Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.

Есептік баспа табағы 12,4. Тапсырыс №356. Таралымы 2000 дана.

«Фолиант» баспасы.

Астана қаласы, Қазақ көшесі, 87/1.

«Фолиант» баспасының баспаханасында басылған.